
Deze tekst is een publicatie van de Reeks Working Papers Sociale Zekerheid van de Directie-generaal Beleidsondersteuning van de FOD Sociale Zekerheid.

De Working Papers Sociale Zekerheid verzamelen papers, onderzoeksrapporten, informatiedocumenten en analyses van de Directie-generaal Beleidsondersteuning van de Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid. Deze reeks heeft als doelstelling de kennis, die door of in opdracht van de Directie-generaal Beleidsondersteuning geproduceerd wordt, te communiceren naar de buitenwereld en daarmee bij te dragen tot een groter inzicht en een betere werking van de Sociale Zekerheid in België.

Tom Auwers, Directeur-generaal



ISSN 1781-5290

D/2009/Nr. Editor/10

© Directie-generaal Beleidsondersteuning – FOD Sociale Zekerheid
Kruidtuinlaan 50 bus 135
1000 Brussel
dgstrat@minsoc.fed.be

Enkel de auteurs zijn verantwoordelijk voor de ondertekende inzendingen of voor de stukken die worden overgenomen met vermelding van de bron. De inhoud van de bijdragen in deze publicatie geeft niet noodzakelijk het standpunt of de mening weer van de Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid.

Redactieverantwoordelijke:
dr. Koen Vleminckx, coördinator
Evolutie Sociale Bescherming

WORKING PAPER SOCIALE ZEKERHEID NR 10

**TOEREIKENDE PENSIOENEN
VOOR GEPENSIONEERDE HUISHOUDENS**

Hoogte en samenstelling van het pensioenpakket op huishoudniveau

Jos Berghman

Giselda Curvers

Sofie Palmans

Hanne Vandermeerschen

Rika Verpoorten

Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)

Katholieke Universiteit Leuven

INHOUD

LIJST VAN TABELLEN	III
LIJST VAN GRAFIEKEN	V
INLEIDING	1
DEEL 1. ALGEMEEN KADER	5
Inleiding	6
Hoofdstuk 1. Gegevensbronnen en onderzoekspopulatie.....	6
1.1. Gegevens van verschillende socialezekerheidsinstellingen	6
1.1.1. Pensioengegevens	7
1.1.2. Persoonsgegevens	9
1.1.3. Socio-economische positie	12
1.2. Onderzoekspopulatie: Gepensioneerden en hun partners	14
1.3. Typologie leefsituatie	15
1.3.1. Gepensioneerden die in koppelverband leven.....	15
1.3.2. Gepensioneerden die niet in koppelverband leven	17
1.4. Beperkingen van administratieve data.....	18
1.5. Terminologie	19
Hoofdstuk 2. Profiel van de Belgische gepensioneerden naar leefsituatie	20
2.1. Algemeen profiel.....	20
2.2. Profiel van de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden	24
2.2.1. Op individueel niveau.....	25
2.2.2. Op koppelniveau.....	28
2.2.2.1. Koppels met een gezinspensioen	35
2.2.2.2. Koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen	39
2.3. Vooruitblik: Individuele pensioenrechten van alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband.....	43
2.4. Besluit	45
DEEL 2. DE BELGISCHE RUSTGEPENSIONEERDEN	49
Inleiding	50
Hoofdstuk 1. Profiel	51
Hoofdstuk 2. Wettelijke pensioenbescherming	54
2.1. Op individueel niveau	54
2.2. Op koppelniveau	58
2.2.1. Koppels met een gezinspensioen	60
2.2.2. Koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen	62
2.3. Vergelijking van de alleenstaande en samenwonende rustgepensioneerden.....	66
2.4. Besluit	69

Hoofdstuk 3. Aanvullende pensioenbescherming	70
3.1. De toegang tot de tweede pijler	71
3.1.1. Toegang naar leefsituatie en achtergrondkenmerken.....	71
3.1.2. Toegang op koppelniveau	76
3.2. Timing en uitkeringsvorm van het aanvullend pensioen	79
3.2.1. Timing van opname van het tweedepijlerpensioen.....	79
3.2.2. Uitkeringsvorm.....	82
3.3. Hoogte van het tweedepijlerpensioen op maandbasis	83
3.3.1. Hoogte van het tweedepijlerpensioen naar leefsituatie.....	83
3.3.2. Hoogte van het tweedepijlerpensioen op koppelniveau	87
3.4. Besluit	92
Hoofdstuk 4. Totale pensioenbescherming	93
4.1. Alleenstaande rustgepensioneerde werknemers	94
4.1.1. Samenstelling van het totale pensioeninkomen.....	94
4.1.2. Hoogte van het totale pensioeninkomen	95
4.2. Gepensioneerde koppels.....	99
4.2.1. Samenstelling van het totale pensioeninkomen.....	99
4.2.2. Hoogte van het totale pensioeninkomen	103
4.3. Vergelijking van de alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband	109
4.4. Besluit	113
Referenties.....	115
ALGEMEEN BESLUIT.....	116

LIJST VAN TABELLEN

DEEL 1. ALGEMEEN KADER

Tabel 1.1. Mogelijke LIPRO-posities binnen de verschillende types huishoudens in het DWH AM & SB	11
Tabel 1.2. Nomenclatuur van de socio-economische positie in het DWH AM & SB	13
Tabel 2.1. Verdeling van de gepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006.....	21
Tabel 2.2. Gemiddelde leeftijd van de gepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, 2006	23
Tabel 2.3. Verdeling naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006.....	25
Tabel 2.4. Verdeling naar type koppel en huwelijksstatus voor gepensioneerde koppels, absolute aantallen en percentages, 2006.....	29
Tabel 2.5. Verdeling naar geslacht van de gepensioneerde met het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, absolute cijfers en percentages, 2006	35
Tabel 2.6. Verdeling naar soort pensioen van het gezinspensioen en geslacht van de gepensioneerde met het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, absolute cijfers en percentages, 2006	36
Tabel 2.7. Verdeling naar geslacht van de gepensioneerde en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, absolute cijfers en percentages, 2006.....	40
Tabel 2.8. Verdeling naar soort pensioen, geslacht van de gepensioneerde en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, percentages, 2006	41
Tabel 2.9. Verdeling naar soort pensioen van beide partners en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006	42
Tabel 2.10. Wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en soort pensioen, gemiddelde en mediaan, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen).....	45

DEEL 2. DE BELGISCHE RUSTGEPENSIONEERDEN

Tabel 1.1. Verdeling van de rustgepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006.....	51
Tabel 1.2. Verdeling naar leefsituatie, geslacht en stelsel, percentages, 2006	53
Tabel. 2.1. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie en geslacht, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen).....	54
Tabel 2.2. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar type koppel en huwelijksstatus, 2006.....	60
Tabel 2.3. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, 2006	61

Tabel 2.4. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van het alleenstaandenpensioen en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, 2006	63
Tabel 2.5. Verdeling naar stelsel van beide pensioenen en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006	64
Tabel 2.6. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van beide pensioenen en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006 ..	64
Tabel 2.7. Gemiddelde bijdrage van de partners aan het wettelijk pensioen op koppelniveau naar huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006.....	65
Tabel 2.8. Vergelijking van het gemiddeld equivalent wettelijk pensioeninkomen naar leefsituatie en gebruikte equivalentieschaal, 2006.....	67
Tabel 3.1. Toegang tot de tweede pijler naar leefsituatie en geslacht, aantallen en percentages, 2006	72
Tabel 3.2. Toegang tot de tweede pijler op koppelniveau naar koppeltype, percentages, 2006	76
Tabel 3.3. Toegang tot de tweede pijler op koppelniveau naar huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006	77
Tabel 3.4. Uitkeringsvorm van het tweedepijlerpensioen naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006.....	82
Tabel 3.5. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie en geslacht, 2006	84
Tabel 3.6. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar koppeltype en geslacht, 2006	88
Tabel 4.1. Gemiddeld totaal pensioenbedrag op maandbasis naar geslacht en leeftijd, voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006.....	97
Tabel 4.2. Gemiddeld totaal pensioenbedrag op maandbasis naar ingangsdatum van het wettelijk pensioen voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006	99
Tabel 4.3. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar leeftijd van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006	105
Tabel 4.4. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar ingangsjaar van het wettelijk pensioen van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006.....	107
Tabel 4.5. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar type koppel voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006.....	108
Tabel 4.6. Vergelijking van het gemiddeld equivalent totaal pensioen naar leefsituatie, pensioentarief en gebruikte equivalentieschaal voor rustgepensioneerde werknemers, 2006....	110

LIJST VAN GRAFIEKEN

DEEL 1. ALGEMEEN KADER

Grafiek 2.1. Verdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006.....	22
Grafiek 2.2. Leeftijdsverdeling naar leefsituatie, percentages, 2006.....	24
Grafiek 2.3. Leeftijdsverdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006	26
Grafiek 2.4. Verdeling naar soort pensioen, leefsituatie en geslacht, percentages, 2006	28
Grafiek 2.5. Verdeling naar jaar van wettelijke pensionering en type koppel voor gepensioneerde koppels, percentages, 2006.....	32
Grafiek 2.6. Verdeling naar type koppel en leeftijdsverschil voor gepensioneerde koppels, percentages, 2006'	34
Grafiek 2.7. Gemiddelde leeftijd van beide partners naar type koppel en huwelijksstatus voor gepensioneerde koppels, 2006	35
Grafiek 2.8. Verdeling naar soort pensioen van het alleenstaandenpensioen (vrouw) voor koppels met een gezinspensioen én een alleenstaandenpensioen, percentages, 2006	37
Grafiek 2.9. Verdeling naar socio-economische positie van de partner zonder gezinspensioen en geslacht van de partner met gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, percentages, 2006	38
Grafiek 2.10. Gemiddelde leeftijd van de partner zonder gezinspensioen naar socio-economische positie en geslacht van de partner met gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, 2006	39
Grafiek 2.11. Verdeling naar aantal jaren verschil in wettelijke pensionering tussen beide partners en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006	43
Grafiek 2.12. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en soort pensioen, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)	44

DEEL 2. DE BELGISCHE RUSTGEPENSIONEERDEN

Grafiek 1.1. Leeftijdsverdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006	52
Grafiek 2.1. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en stelsel, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen).....	55
Grafiek 2.2. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en leeftijd, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)	57
Grafiek 2.3. Inkomensverdeling naar stelsel van het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, percentages, 2006.....	62
Grafiek 2.4. Gemiddelde bijdrage van beide partners aan het totale wettelijke pensioen op maandbasis op koppelniveau naar inkomensklasse, voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006	65
Grafiek 2.5. Cumulatieve inkomensverdeling op basis van het per capita pensioeninkomen naar leefsituatie, percentages, 2006	68

Grafiek 2.6. Cumulatieve inkomensverdeling op basis van de aangepaste OESO-equivalentieschaal naar leefsituatie, percentages, 2006.....	69
Grafiek 3.1. Toegang tot de tweede pijler naar leeftijd, leefsituatie en geslacht, voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006.....	73
Grafiek 3.2. Toegang tot de tweede pijler naar hoogte van het eerstelijlerpensioen, voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006	74
Grafiek 3.3. Toegang tot de tweede pijler naar hoogte van het eerstelijlerpensioen, voor rustgepensioneerde werknemers in koppelverband, percentages, 2006	75
Grafiek 3.4. Toegang tot de tweede pijler naar de hoogte van het geaggregeerde eerstelijlerpensioen op koppelniveau naar geslacht voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006.....	78
Grafiek 3.5. Toegang tot de tweede pijler naar de hoogte van het geaggregeerde eerstelijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006.....	79
Grafiek 3.6. Verdeling van de opnameleeftijd van het tweedelijlerpensioen naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006.....	80
Grafiek 3.7. Vergelijking van de opnameleeftijd van het wettelijk en aanvullend pensioen naar leefsituatie, percentages, 2006	81
Grafiek 3.8. Vergelijking van de timing van het wettelijk en aanvullend pensioen naar leefsituatie en uitkeringsvorm, percentages, 2006	82
Grafiek 3.9. Inkomensverdeling van het tweedelijlerpensioen op maandbasis naar leefsituatie, percentages, 2006.....	85
Grafiek 3.10. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en leeftijdsklasse, 2006	86
Grafiek 3.11. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar hoogte van het eerstelijlerpensioen, leefsituatie en geslacht, 2006	87
Grafiek 3.12. Inkomensverdeling van het tweedelijlerpensioen op koppelniveau naar koppeltype, percentages, 2006.....	89
Grafiek 3.13. Inkomensverdeling van het tweedelijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen naar de toegang van de partners, percentages, 2006	90
Grafiek 3.14. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis van beide partners naar hoogte van het eerstelijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006	91
Grafiek 3.15. Aandeel van het gemiddeld tweedelijlerpensioen van beide partners naar hoogte van het eerstelijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006	92
Grafiek 4.1. Aandeel van het eerste- en tweedelijlerpensioen in het totale pensioen voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006.....	95
Grafiek 4.2. Inkomensverdeling van het totale pensioen naar geslacht voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006.....	96
Grafiek 4.3. Kwartielverdeling van het totale pensioenbedrag naar leeftijd voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006	98
Grafiek 4.4. Aandeel van het eerste- en tweedelijlerpensioen in het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006	100

Grafiek 4.5. Aandeel van het tweedepijlerpensioen in het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006	101
Grafiek 4.6. Aandeel van beide partners in het totale pensioen voor koppels met twee rustpensioenen voor werknemers, 2006	102
Grafiek 4.7. Samenstelling van het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006.....	103
Grafiek 4.8. Inkomensverdeling van het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006	104
Grafiek 4.9. Kwartielverdeling van het totale pensioen naar leeftijd van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006	106
Grafiek 4.10. Inkomensverdeling van het totaal pensioen naar koppeltype voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006.....	109
Grafiek 4.11. Cumulatieve inkomensverdeling van het totaal pensioen op basis van het per capita pensioeninkomen naar leefsituatie en type koppel voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006.....	112
Grafiek 4.12. Cumulatieve inkomensverdeling van het totaal pensioen op basis van de aangepaste OESO-equivalentieschaal naar leefsituatie en pensioentarief voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006	113

INLEIDING

Sinds het openstellen van het Pensioenkadaster voor wetenschappelijk onderzoek is er veel en gedetailleerde informatie bekend over de individuele pensioensituatie van de Belgische gepensioneerden. Op basis van deze 'nieuwe' databron werd achtereenvolgens de wettelijke pensioenbescherming (Berghman, Curvers, Palmans & Peeters, 2007) en de aanvullende pensioenbescherming van rustgepensioneerde werknemers (Berghman, Curvers, Palmans & Peeters, 2008) in kaart gebracht. Naast de vele antwoorden die deze studies over de pensioensituatie van de Belgische gepensioneerden boden, werden echter ook enkele belangrijke vragen opgeroepen. Een van de meest dringende vragen heeft betrekking op de pensioenbescherming van de vrouw en de consequenties voor haar algemene inkomenssituatie. Zo bleek keer op keer dat er belangrijke verschillen bestaan in de gemiddelde hoogte van het wettelijke rustpensioen van mannen en vrouwen. Een verdere analyse van de inkomensverdeling leerde daarenboven dat een grote groep van rustgepensioneerde vrouwen een laag tot zeer laag wettelijk pensioen ontvingen. Zo bleek 50 procent van de rustgepensioneerde werknemers in 2004 een wettelijk pensioen van minder dan 500 euro te ontvangen, maar liefst een kwart had een wettelijk pensioen lager dan 100 euro (Berghman e.a., 2008, p. 38). De feitelijke inkomenssituatie van deze groep vrouwen zal echter substantieel verschillend zijn naargelang de gepensioneerde vrouw alleenstaand is dan wel beroep kan doen op het (pensioen)inkomen van haar (huwelijks)partner.

Dat de huishoudsituatie een belangrijke determinant is in het beoordelen van de inkomenssituatie van het individu, is geen nieuw gegeven in het sociaal-wetenschappelijk onderzoeksveld. De overgrote meerderheid van de onderzoeken naar inkomen en armoede benaderen deze thema's immers steeds vanuit het perspectief van het huishouden, in plaats van uit het perspectief van het individu. Zo wordt op Europees niveau reeds verschillende jaren onderzoek gevoerd naar het inkomen, de leefomstandigheden en de armoede van de bevolking op niveau van het huishouden (EU-SILC; opvolger van ECHP).

Het belang van de huishoudsituatie van de gepensioneerde en de idee van financiële solidariteit is bovendien ook ingebouwd in het Belgische pensioensysteem zelf. Dit geeft aan dat de beleidsmakers impliciet veronderstellen dat binnen het huishouden de verschillende leden kunnen meegenieten van elkaars financiële middelen. Twee voorbeelden getuigen hiervan. Ten eerste wordt er in het wettelijke pensioenstelsel voor werknemers en zelfstandigen rekening gehouden met de gezinssamenstelling - het al dan niet hebben van een financieel afhankelijke echtgeno(o)t(e) - voor het berekenen van het rustpensioen.¹ Ten tweede wordt bij de toekenning van de inkomensgarantie voor ouderen rekening gehouden met de bestaansmiddelen van alle personen waarmee de aanvrager zijn huishouden deelt.

¹ In het pensioenstelsel voor werknemers en zelfstandigen wordt het gezinpensioen berekend a rato van 75 procent van de verdiende lonen tijdens de loopbaan; het alleenstaandenpensioen wordt berekend a rato van 60 procent van de verdiende lonen. Het gezinpensioen wordt enkel toegekend aan gepensioneerden waarvan de echtgeno(o)t(e) niet over voldoende eigen financiële middelen (uit pensioenen, arbeid en/of sociale zekerheid) beschikt. In het pensioenstelsel voor ambtenaren wordt bij de berekening van het rustpensioen geen rekening gehouden met de gezinstoestand.

Indien we het huidige Belgische pensioensysteem en daarbij aansluitend de pensioenbescherming die wordt geboden aan de gepensioneerden, grondig willen evalueren, is het dus noodzakelijk de **leefsituatie** van de gepensioneerden in rekening te brengen. In het kader van deze studie definiëren we de leefsituatie als het al dan niet in koppelverband leven. In de context van dit onderzoek houden we dus enkel rekening met de partner waarmee de gepensioneerde gehuwd of ongehuwd samenwoont. Andere inwonende personen waarmee de gepensioneerde eventueel samenwoont behoren niet tot de onderzoekspopulatie. Deze restrictie wordt ingegeven doordat financiële solidariteit geen evidentie is bij andere inwonenden, terwijl dit wel kan worden verondersteld tussen partners, a fortiori als ze getrouwd zijn.

De reden waarom ons voorgaand onderzoek geen rekening hield met de leefsituatie van de Belgische gepensioneerden, is dat de data van het Pensioenkadaster alleen dit niet toelaat. Het is pas door de koppeling van de pensioengegevens, beschikbaar in het Pensioenkadaster, aan de persoonsgegevens van het Rijksregister dat er informatie vrijkomt over de gezinssamenstelling van de gepensioneerde. Dankzij deze koppeling, zijn we niet langer beperkt tot het evalueren van de pensioenbescherming op individueel niveau, maar kunnen we voor gepensioneerde koppels het pensioenpakket van beide partners samen onder de loep nemen.

De koppeling van het Pensioenkadaster en het Rijksregister verschaft ons dus een nieuw inzicht in de pensioenbescherming van de Belgische gepensioneerden. Bovendien onderscheidt het gebruik van administratieve data ons onderzoek op twee manieren van het reguliere survey-onderzoek. In de eerste plaats onderzoeken we de volledige populatie gepensioneerden zonder terug te vallen op een steekproef. Alle gepensioneerden die in 2006 een wettelijk pensioen ontvingen zijn opgenomen in de analyses. Door het gebruik van populatiegegevens vermijden we onder meer een mogelijke selectiebias, en wordt extrapolatie overbodig. In de tweede plaats geeft het gebruik van administratieve data op vlak van de inkomenssituatie een niveau van detail en precisie dat vaak niet wordt gehaald in survey-onderzoek. Inkomensvragen in surveys worden immers vaak gepercipieerd als bedreigende vragen, met vertekende en sociaal-wenselijke antwoorden tot gevolg. Dit probleem stelt zich niet wanneer gebruik wordt gemaakt van administratieve data.

Concreet zorgt de koppeling van het Pensioenkadaster en het Rijksregister ervoor dat we twee onderzoeksvragen kunnen beantwoorden. *Ten eerste* gaan we na hoe de leefsituatie van de Belgische gepensioneerde er uitziet. Anders gesteld, hoe en met wie leeft de Belgische gepensioneerde samen? *In de tweede plaats* onderzoeken we de pensioensituatie van de Belgische gepensioneerde, rekening houdend met zijn/haar leefsituatie. Bestaan er significante verschillen tussen bijvoorbeeld alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden die - al dan niet gehuwd - samenleven met een partner? Hierbij kijken we in eerste instantie naar de bescherming geleverd door het wettelijke pensioensysteem. De beschikbaarheid van gegevens over het tweedepijlerpensioen laat daarenboven toe het totale pensioenpakket te evalueren (i.e. cumulatie van eerste- en tweedepijlerpensioen).

In deze working paper worden de eerste resultaten van ons onderzoek naar de samenhang tussen de leefsituatie en de pensioenbescherming van de Belgische gepensioneerden op basis van administratieve data gepresenteerd.² De paper bestaat uit twee delen. In het *eerste deel* schetsen we het algemeen kader, dat de nodige inzichten moet verschaffen op methodologisch en socio-demografisch vlak voor de verdere analyses. Eerst staan we stil bij de databronnen die werden gebruikt, alsook de concepten die de rode draad doorheen ons onderzoek vormen. Daarna wordt het algemeen socio-demografisch profiel geschetst van de Belgische gepensioneerden en hun leefsituatie in 2006.

In het *tweede deel* van de working paper verschuiven we onze focus van de totale populatie gepensioneerden naar alle Belgische gepensioneerden die in 2006 een **zuiver rustpensioen** ontvingen. We evalueren de pensioenbescherming van de rustgepensioneerden rekening houdend met hun leefsituatie. Hiervoor wordt de pensioenbescherming van alleenstaande gepensioneerden vergeleken met deze van gepensioneerden die samenleven met hun (huwelijks)partner. Ook wordt de pensioenbescherming op niveau van het koppel bekeken. Bij de evaluatie van de aanvullende pensioenbescherming, en daarbij aansluitend van de totale pensioenbescherming (i.e. cumulatie van eerste- en tweedepijlerpensioen), beperken we ons tot de pensioensituatie van de rustgepensioneerde werknemers. Omwille van databeperkingen kunnen de aanvullende pensioenen voor zelfstandigen niet op een afdoende wijze worden geanalyseerd. Wat de ambtenaren betreft wordt algemeen aangenomen dat er geen aanvullende pensioenen worden toegekend aan statutaire ambtenaren.

Het in kaart brengen van de leef- en pensioensituatie van de rustgepensioneerde werknemers is een eerste stap in de exploratie van de leefsituatie van de Belgische gepensioneerde bevolking en het effect hiervan op de pensioenbescherming. In dezelfde lijn als deze paper worden publicaties voorbereid met betrekking tot andere specifieke groepen van gepensioneerden zoals de overlevingsgepensioneerden, de gepensioneerden die beroep doen op een inkomensgarantie voor ouderen en de gepensioneerden die in een collectief huishouden leven.

² Deze working paper kadert in het project 'Toereikende pensioenen voor Belgische huishoudens' gefinancierd door de Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid. Deze paper is mede tot stand gekomen dankzij de hulp van Chris Brijs (KSZ) en de nuttige commentaren van Stef Van Ranst (CeSO) en Françoise Dejaeger (ex-CeSO).

DEEL 1.
ALGEMEEN KADER

Inleiding

In het eerste deel van deze working paper wordt het algemene kader van deze studie geschetst aan de hand van de gebruikte methodologie en het profiel van de Belgische gepensioneerden. Dit kader dient als een aanzet voor het verdere onderzoek dat wordt gevoerd naar de samenhang tussen de pensioenbescherming en de leefsituatie van de Belgische gepensioneerden.

Zoals reeds aangekondigd onderscheidt deze working paper zich van zijn voorgangers doordat voor het eerst rekening kan worden gehouden met de leefsituatie van de gepensioneerden bij het onderzoeken van de aard, de hoogte en de toereikendheid van hun pensioenbescherming. Dit werd mogelijk gemaakt door een koppeling van een aantal administratieve databronnen, met name het Pensioenkadaster en het Rijksregister. In het *eerste* hoofdstuk geven we een kort overzicht van de gegevensbronnen die werden gebruikt voor het onderzoek. Bovendien wordt aangegeven hoe de populatie van de Belgische gepensioneerden afgebakend is, alsook op welke manier hun leefsituatie wordt onderzocht.

In het *tweede* hoofdstuk schetsen we het profiel van de Belgische gepensioneerden en hun leefsituatie. Leven ouderen alleen of samen met anderen, en met wie? Aan de hand van een aantal socio-demografische factoren (zoals geslacht, leeftijd,...) vergelijken we de alleenstaande gepensioneerden met de gepensioneerden die al dan niet gehuwd samenwonen met een partner.

Hoofdstuk 1. Gegevensbronnen en onderzoekspopulatie

Een studie naar de toereikendheid van het pensioeninkomen rekening houdend met de leefsituatie van de gepensioneerde vereist een analyse van zowel pensioen-, persoons- als socio-economische gegevens. Daartoe worden verschillende gegevensbronnen aan elkaar gekoppeld. In dit eerste hoofdstuk lichten we toe welke data worden gebruikt en hoe de onderzoekspopulatie wordt afgebakend. We gaan ook kort in op de beperkingen die het gebruik van administratieve data met zich meebrengen. Tenslotte geven we een overzicht van de terminologie die in deze paper wordt gehanteerd.

1.1. Gegevens van verschillende socialezekerheidsinstellingen

De geanalyseerde pensioen-, persoons- en socio-economische gegevens zijn afkomstig uit verschillende administratieve databanken. Deze databanken zijn geïntegreerd in het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming (DWH AM & SB). Via dit samenwerkingsverband centraliseren verschillende socialezekerheidsinstellingen hun gegevens over de arbeidsmarkt en de sociale bescherming in een datawarehouse beheerd door de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ).

Het Datawarehouse bevat socio-economische gegevens van alle personen die gekend zijn bij één of meerdere van de deelnemende socialezekerheidsinstellingen. Ook de gezinsleden die samenwonen met deze personen worden opgenomen in de populatie van het DWH AM & SB. Hiermee dekt het Datawarehouse sinds 2003 meer dan 97 procent van de Belgische bevolking. De ontbrekende drie procent omvat personen die niet gekend zijn via een gezinslid én bovendien

- loontrekkende zijn bij een werkgever die niet bijdragenplichtig is bij de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ) of Rijksdienst voor Sociale Zekerheid van de Provinciale en Plaatselijke Overheidsdiensten (RSZ-PPO)³; of
- gekend zijn bij de Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening (RVA) maar geen uitkering ontvangen⁴; of
- niet werken en een uitkering krijgen van de FOD Sociale Zekerheid als mindervalide; of
- huisvrouw of -man zijn (KSZ, 2008a).

Hier wordt achtereenvolgens besproken welke gegevens uit het DWH AM & SB we in de studie gebruiken.

1.1.1. Pensioengegevens

De pensioengegevens komen uit het Pensioenkadaster, een administratieve databank die werd opgericht met het oog op de inning van sociale en fiscale bijdragen op pensioenen door het Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering (RIZIV) en de Rijksdienst voor Pensioenen (RVP). De databank bevat alle uitgekeerde eerste- en tweedepijlerpensioenen sinds 1998 voor de volledige gepensioneerde bevolking.⁵ Op basis van de Pensioenkadaster-gegevens kan voor de gepensioneerden de noodzakelijke informatie over hun pensioen worden afgeleid.

Voor elke gepensioneerde kan worden nagegaan welk(e) soort(en) pensioen(en) hij of zij ontvangt. Zo kan een onderscheid worden gemaakt tussen eerste- en tweedepijlerpensioenen. Binnen de eerste pijler kan worden bepaald in welk stelsel het wettelijke pensioen werd opgebouwd (werknemer, zelfstandige en ambtenaar). Binnen de tweede pijler kunnen de aanvullende pensioenen voor werknemers en zelfstandigen worden onderscheiden. De tweede pijler voor werknemers omvat de collectieve en individuele pensioentoezeggingen ingericht door de werkgever en de sectorpensioenstelsels georganiseerd op het niveau van de bedrijfstak. Binnen de tweede pijler voor zelfstandigen worden het Vrij Aanvullend Pensioen voor Zelfstandigen (VAPZ), het

³ Dit zijn bijvoorbeeld personen die zijn aangesloten bij de Dienst voor de Overzeese Sociale Zekerheid (DOSZ), grensarbeiders die in het buitenland werken, huishoudpersoneel, internationale functionarissen en diplomaten, etc.

⁴ De vrij ingeschreven niet-werkende werkzoekenden en de schoolverlaters die (nog) geen wachtuitkering ontvangen zijn dus niet opgenomen in het DWH AM & SB.

⁵ Voor meer informatie over het Pensioenkadaster verwijzen we naar Berghman, Curvers, Palmans & Peeters (2007) en Berghman, Curvers, Palmans & Peeters (2008).

aanvullende pensioen voor bepaalde vrije beroepen en het aanvullend pensioen voor de zelfstandige bedrijfsleiders opgenomen.⁶

Zowel de eerste- als de tweedepijlerpensioenen kunnen worden opgedeeld naar persoonlijke en afgeleide rechten. Met 'persoonlijke rechten' worden rustpensioenen en persoonlijke uitkeringen uit de sociale bijstand bedoeld, met de term 'afgeleide rechten' wordt verwezen naar de overlevingspensioenen, de pensioenen voor gescheiden echtgeno(o)ten en wezenpensioenen.

Op basis van de administratieve gegevens kan per soort pensioen een gemiddeld maandbedrag worden berekend. De gegevens bevatten ook informatie over het tarief waaraan het pensioenbedrag wordt berekend (gezins- of alleenstaandentarief), de vorm waarin het pensioenbedrag wordt uitgekeerd (rente of kapitaal)⁷ alsook de datum waarop deze uitkering van start ging.

Bij de berekening van de bedragen worden naast de gewone pensioenuitkeringen ook bijkomende uitkeringen zoals het vakantiegeld of de verwarmingstoelage in aanmerking genomen. De berekende pensioeninkomens zijn steeds bruto bedragen. In het Pensioenkadaster worden immers de uitkeringen geregistreerd vóór afhouding van de solidariteitsbijdrage, de bijdrage voor de gezondheidszorg (3,55 procent) en de bedrijfsvoorheffing.⁸ Om de bedragen van alle pensioenuitkeringen ongeacht hun periodiciteit (rente of kapitaal) te kunnen vergelijken, werden de uitkeringen allemaal herberekend op maandbasis. Kapitaalsuitkeringen werden daarom omgezet naar fictieve renten. Dit betekent dat het eenmalige kapitaal wordt omgezet naar een bedrag dat gelijk is aan het maandbedrag dat zou worden uitgekeerd als de pensioenreserve als een rente zou worden uitbetaald.⁹

⁶ In verband met het VAPZ dienen - wat de registratie in het Pensioenkadaster betreft - een aantal bemerkingen te worden gemaakt. Aangezien de wet niet duidelijk is over de vraag of het VAPZ al dan niet onderworpen is aan de ZIV-inhouding van 3,55 procent, is de inhouding onderwerp van discussie tussen het RIZIV en de uitbetalende pensioeninstellingen. Terwijl het RIZIV van mening is dat de inhouding wel moet worden toegepast, verzet de Belgische Beroepsvereniging voor Verzekeringsondernemingen (Assuralia) zich hiertegen. Hierdoor wordt deze inhouding in de praktijk niet altijd doorgestort aan het RIZIV en wordt bijgevolg het VAPZ niet altijd aangegeven aan het Pensioenkadaster.

⁷ Het Pensioenkadaster bevat ook informatie over kapitalen die in het verleden werden uitgekeerd. Hoewel de meerderheid van de tweedepijlerpensioenen in België wordt uitgekeerd in de vorm van een eenmalig kapitaal, wordt er in studies vaak geen rekening gehouden met de aanvullende kapitaalsuitkeringen ontvangen in het verleden. Als zodanig wordt het aantal mensen dat een aanvullend voordeel krijgt in een bepaald jaar gelijkgesteld met de mensen die in dat jaar een uitkering in rente ontvangen en zij die dat jaar een uitkering in kapitaal ontvangen. Echter, een uitkering in kapitaal is eenmalig terwijl een uitkering in rente dat niet is. Op basis van het Pensioenkadaster kunnen deze kapitaalsuitkeringen in het verleden wel in de analyses worden opgenomen. De informatie over de kapitaalsuitkeringen gaat immers terug tot oktober 1980.

⁸ Voor meer informatie over de fiscale en sociale bijdragen op pensioenen zie Berghman e.a. (2008, pp. 12-13).

⁹ Voor meer informatie over de omzetting van de kapitaalsuitkeringen naar fictieve renten in het kader van deze studie, zie Berghman e.a. (2008, pp. 60-64).

Verder kunnen de gepensioneerden op basis van de kadastragegevens worden opgedeeld in relevante subgroepen om ze op overzichtelijke wijze te analyseren en hierbij dubbeltellingen te vermijden. Hiertoe worden volgende subgroepen onderscheiden:

- zuiver rustgepensioneerde werknemers,
- zuiver rustgepensioneerde zelfstandigen,
- zuiver rustgepensioneerde ambtenaren,
- rustgepensioneerden met een gemengde loopbaan¹⁰,
- zuiver overlevingsgepensioneerden,
- gepensioneerden die enkel een inkomensgarantie (IGO of GIB) krijgen uitgekeerd,
- gepensioneerden met een rust- én overlevingspensioen,
- gepensioneerden met een rustpensioen én een inkomensgarantie,
- gepensioneerden met een overlevingspensioen én een inkomensgarantie, en
- gepensioneerden met zowel een rust- en een overlevingspensioen als een inkomensgarantie.

De subgroepen hebben enkel betrekking op gepensioneerden die hun wettelijk pensioen volledig in België hebben opgebouwd. De gepensioneerden die hun wettelijk pensioen volledig of gedeeltelijk in het buitenland opbouwden, worden niet meegenomen. Ook de gepensioneerden die totnogtoe enkel een tweedepijlerpensioen ontvingen, worden buiten beschouwing gelaten. De gepensioneerden in de subgroepen zijn dus allemaal wettelijk gepensionerd en hun eerstelijerpensioen kan eventueel worden aangevuld met een uitkering uit de tweede pijler.

1.1.2. Persoonsgegevens

De persoonsgegevens in het DWH AM & SB worden geleverd door het Rijksregister en het KSZ-register. Het Rijksregister bevat alle personen die officieel en reglementair ingeschreven zijn in het bevolkingsregister van een Belgische gemeente. In het Rijksregister wordt dus geen informatie bewaard over personen die niet in België wonen.

Elk jaar geeft de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie van de FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie (ADSEI), het vroegere NIS, een kopie van het Rijksregister door aan het Datawarehouse. Meer bepaald deelt ADSEI de rijksregistergegevens mee zoals die gekend zijn op 1 januari van een bepaald jaar voor alle personen die terug te vinden zijn in de databestanden van de deelnemende socialezekerheidsinstellingen in het DWH AM & SB en de personen die op hetzelfde adres gedomicilieerd zijn.

¹⁰ De subgroep van de rustgepensioneerden met een gemengde loopbaan kan nog verder worden opgesplitst in de subgroep van (1) rustgepensioneerden met een loopbaan als werknemer én zelfstandige; (2) rustgepensioneerden met een loopbaan als werknemer én ambtenaar; (3) rustgepensioneerden met een loopbaan als zelfstandige én ambtenaar; (4) rustgepensioneerden met een loopbaan als werknemer, zelfstandige én ambtenaar.

Het KSZ-register bestaat uit het Bis- en Terregister. Het Bisregister bevat personen die bij de Belgische socialezekerheidsinstellingen zijn gekend, maar niet zijn ingeschreven in een Belgische gemeente. Het Terregister bevat de personen voor wie cruciale gegevens ontbreken. Zowel de gegevens uit het Rijksregister als deze uit het KSZ-register worden eenmaal per jaar ingeladen in het DWH AM & SB en blijven ongewijzigd voor dat jaar. De persoonsgegevens hebben dus betrekking op één moment, namelijk de situatie op 1 januari van een bepaald jaar.

De gegevens uit het Rijksregister en het KSZ-register bevatten persoons- en gezinskenmerken. In het kader van dit onderzoek worden persoonskenmerken gebruikt als het insz-nummer, het geslacht, het geboortjaar, de woonplaats (gewest) en de eventuele overlijdensdatum. Het insz-nummer is een uniek identificatienummer dat wordt toegekend aan alle personen die gekend zijn bij de Belgische socialezekerheidsinstellingen.

De gezinsgegevens bieden meer informatie over de samenstelling en basiskenmerken van het huishouden. Deze informatie is enkel beschikbaar voor de personen die zijn opgenomen in het Rijksregister en niet voor deze in het KSZ-register. Een huishouden wordt gedefinieerd als *‘de eenheid van personen die allen dezelfde referentiepersoon hebben én onder één dak wonen’*. Voor elke persoon gekend in het Rijksregister wordt een referentiepersoon bepaald. In principe is dit de persoon die de belangen van het huishouden behartigt of die voor het grootste deel in het onderhoud van het huishouden voorziet. In werkelijkheid is de referentiepersoon echter meestal de persoon die de administratie van het huishouden doet (ADSEI, 2008, p. 2).

Op basis van de referentiepersoon kunnen alle leden van een huishouden worden opgezocht. Per referentiepersoon registreert de gemeente de insz-nummers van alle huishoudleden en de verwantschapsrelatie van elk lid ten opzichte van de referentiepersoon. Zo geeft de verwantschapsrelatie aan of de persoon die met de referentiepersoon samenwoont zijn of haar huwelijkspartner, kind, ouder of andere verwant is of dat er geen familieband bestaat tussen beiden.¹¹ De relaties tussen de andere huishoudleden onderling worden niet geregistreerd in het Rijksregister.

Op basis van de gegevens van het Rijksregister worden in het DWH AM & SB voor elke persoon de afgeleide variabelen¹² ‘type huishouden’ en ‘LIPRO-positie’ gecreëerd. De oorspronkelijke gegevens waaruit het ‘type huishouden’ en de ‘LIPRO-positie’ worden afgeleid zijn het insz-nummer van de persoon, het insz-nummer van de referentiepersoon, de verwantschapsrelaties van elk lid ten opzichte van de referentiepersoon en de geboortedatum en het geslacht van de referentiepersoon en van de andere huishoudleden.

¹¹ De volledige lijst van mogelijke verwantschapsrelaties die in het Rijksregister kunnen voorkomen is: referentiepersoon, echtgenoot/echtgenote, zoon/dochter, schoonzoon/schoondochter, kleinzoon/kleindochter, vader/moeder, schoonvader/schoonmoeder, grootvader/grootmoeder, broer/zuster, schoonbroer/schoonzuster, stiefzoon/stiefdochter, achterkleinzoon/achterkleindochter, tante/oom, nicht/neef (verwantschap: 3^{de} en 4^{de} graad), verwant/verwante, zonder familieverband, gemeenschappen/tehuizen.

¹² Afgeleide variabelen worden geconstrueerd op basis van een aantal oorspronkelijke gegevens in het DWH AM & SB. Het samenbrengen van gegevens uit verschillende bronnen biedt immers de mogelijkheid om nieuwe variabelen te bepalen met een toegevoegde waarde.

De afgeleide variabele ‘type huishouden’ in het DWH AM & SB is gebaseerd op een internationaal gehanteerde typologie van huishoudens, de LIPRO-typologie¹³, en werd verder ontwikkeld in samenwerking met het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie (CBGS). Deze gestandaardiseerde huishoudtypologie laat toe een goed beeld te schetsen van de verschillende gezinsvormen in onze huidige samenleving. De mogelijke types van huishoudens zijn:

- eenpersoonshuishouden (alleenstaande),
- gehuwd paar met of zonder kinderen,
- ongehuwd paar met of zonder kinderen,
- eenoudergezin,
- collectief huishouden, en
- overig huishouden¹⁴.

In tegenstelling tot de verwantschapsrelatie geregistreerd in het Rijksregister, onderscheidt deze huishoudtypologie ook nieuwe samenlevingsvormen zoals de ongehuwd samenwonenden en de eenoudergezinnen (Vermandere, Vanheerswyngheles & Van der Hallen, 2007, pp. 79-81). De afgeleide variabele ‘LIPRO-positie’ bepaalt de positie die een persoon binnen een type huishouden inneemt (zie tabel 1.1).

Tabel 1.1. Mogelijke LIPRO-posities binnen de verschillende types huishoudens in het DWH AM & SB

Type huishouden	Positie in huishouden
1. eenpersoonshuishouden	1. alleenstaand
2. gehuwd paar zonder kinderen	2. gehuwd zonder kinderen
3. gehuwd paar met kinderen	3. gehuwd met kinderen 4. kind bij gehuwd paar
4. ongehuwd paar zonder kinderen	5. ongehuwd zonder kinderen
5. ongehuwd paar met kinderen	6. ongehuwd samenwonend met kinderen 7. kind bij ongehuwd paar
6. eenoudergezin	8. hoofd eenoudergezin 9. kind in eenoudergezin
	10. andere inwonende bij types 2, 3, 4, 5 of 6
7. overig huishouden	11. overige personen
8. collectief huishouden	12. wonend in collectief huishouden

1.1.3.

¹³ LIPRO (Lifestyle Projections) is een in Nederland ontwikkelde typologie van huishoudens en huishoudposities. Voor meer informatie zie Van Imhoff & Keilman (1991) en Surkyn (1999).

¹⁴ Indien een huishouden niet onder één van de vorige huishoudtypes valt, wordt dit onder de categorie ‘overig huishouden’ geplaatst. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om samenwonende zussen of broers of om vrienden die een woonst delen.

1.1.4. Socio-economische positie

De nomenclatuur van de socio-economische positie is een op maat van het Datawarehouse ontwikkelde indeling van de positie die een persoon inneemt op de arbeidsmarkt. Vier keer per jaar, op elke laatste dag van het kwartaal, wordt een ‘foto’ gemaakt van de populatie die op dat moment gekend is in het Datawarehouse. Op basis van de informatie uit alle deelnemende instellingen wordt voor elke persoon in deze populatie een socio-economische positie bepaald. De nomenclatuur van de socio-economische positie bestaat uit vier hoofdcategorieën: werkend, werkzoekend, niet-beroepsactief of onbekend. Deze indeling wordt verder verfijnd tot op drie niveaus, waarbij elke niveau meer detail biedt over de socio-economische positie (zie tabel 1.2).

Aan elke persoon kan slechts één socio-economische positie worden toegekend. Personen die meerdere posities innemen, worden toegewezen aan de socio-economische positie die het meest aansluit bij de arbeidsmarkt. De nomenclatuur is met andere woorden hiërarchisch opgebouwd (cf. tabel 1.2). Zo zal een persoon met een job steeds als werkend worden beschouwd, ongeacht of hij daarnaast deeltijds tijdskrediet opneemt of deeltijds werkzoekend is. Ook een gepensioneerde die toegelaten arbeid verricht zal steeds de positie ‘werkend’ toegewezen krijgen en niet ‘gepensioneerde’. Via een reeks afgeleide variabelen bij de nomenclatuur kan echter wel worden aangeduid welke posities een persoon combineert. Een gepensioneerde die nog bijwerkt, wordt dus gepositioneerd als ‘werkend’, maar een afgeleide variabele zal aanduiden dat hij tevens een pensioen ontvangt (KSZ, 2008b).

Tabel 1.2. Nomenclatuur van de socio-economische positie in het DWH AM & SB

1. Werkend
1.1. Werkend in loondienst
1.1.1. Werkend in één job in loondienst
1.1.2. Werkend in meerdere jobs in loondienst
1.2. Werkend als zelfstandige
1.2.1. In hoofdberoep
1.2.2. In bijberoep
1.3. Werkend als helper bij een werkgever met zelfstandigenstatuut
1.3.1. Werkend als helper in hoofdberoep
1.3.2. Werkend als helper in bijberoep
1.3.3. Werkend als helper na pensioen(leeftijd)
1.4. Werkend in loondienst en als zelfstandige/helper
1.4.1. Voornaamste job wordt uitgeoefend in loondienst
1.4.2. Voornaamste job wordt uitgeoefend als zelfstandige in hoofdberoep met bijkomende job in loondienst
1.4.3. Voornaamste job wordt uitgeoefend als helper in hoofdberoep met bijkomende job in loondienst
2. Werkzoekend
2.1. Werkzoekend na voltijdse tewerkstelling, met werkloosheidsuitkering
2.2. Werkzoekend na een vrijwillig deeltijdse job, met werkloosheidsuitkering
2.3. Werkzoekend na studies, met wachtuitkering of overbruggingsuitkering
2.4. Werkzoekend met begeleidingsuitkering
3. Niet beroepsactief
3.1. Volledige loopbaanonderbreking / Voltijds tijdskrediet
3.2. Vrijstelling van inschrijving als werkzoekende
3.3. Leefloon / Financiële hulp
3.3.1. Leefloon
3.3.2. Financiële hulp
3.4. Pensioentrekkend zonder werk
3.5. Volledig bruggepensioneerd
3.6. Rechtgevende kinderen voor kinderbijslag
3.7. Volledig arbeidsongeschikt
4. Andere ¹⁵

Bron: KSZ, 2008b

¹⁵ De personen in het DWH AM & SB met socio-economische positie 'andere' zijn personen die gekend zijn via een gezinslid, maar niet voorkomen in de databestanden van de deelnemende socialezekerheidsinstellingen. Het gaat hier bijvoorbeeld om personen die loontrekkende zijn bij een werkgever die niet bijdragenplichtig is bij de RSZ of RSZ-PPO; personen die gekend zijn bij de RVA maar geen uitkering ontvangen; personen die niet werken en een uitkering krijgen van de FOD Sociale Zekerheid als mindervalide; of tenslotte huisvrouwen of -mannen.

1.2. Onderzoekspopulatie: Gepensioneerden en hun partners

Aan de hand van de pensioen-, persoons- en socio-economische gegevens uit het DWH AM & SB kan dus de pensioensituatie van de Belgische gepensioneerden worden onderzocht, rekening houdend met hun leefsituatie. De hierna gepresenteerde analyses hebben betrekking op de volledige populatie van Belgische gepensioneerden in het Pensioenkadaster. Er wordt niet gewerkt met steekproefgegevens.¹⁶

De populatie omvat concreet alle gepensioneerden die in 2006 een wettelijk pensioen ontvingen en die behoren tot één van de hierboven beschreven subgroepen. De gepensioneerden die hun wettelijk pensioen volledig of gedeeltelijk in het buitenland opbouwden, worden niet opgenomen. Ook de gepensioneerden die totnogtoe enkel een tweedepijlerpensioen ontvingen, worden buiten beschouwing gelaten. De gepensioneerden in de onderzoekspopulatie zijn dus allemaal wettelijk gepensioneerd en hun eerstelijnerpensioen kan eventueel worden aangevuld met een uitkering uit de tweede pijler. De onderzoekspopulatie bevat zowel 'oud' als 'nieuw' gepensioneerden of anders geformuleerd zowel gepensioneerden die reeds langer met pensioen zijn als deze die in 2006 voor het eerst hun wettelijk pensioen ontvingen.

Naast de gepensioneerden maken ook hun gehuwde of samenwonende partners deel uit van de onderzoekspopulatie. Andere inwonende personen of kinderen worden in het kader van dit onderzoek buiten beschouwing gelaten, aangezien er in deze gevallen niet altijd sprake is van financiële solidariteit (cf. 1.3). Een koppeling van de gegevens uit het Pensioenkadaster en het Rijksregister laat toe om de partners van de gepensioneerden in de onderzoekspopulatie op te nemen. De opzoeking van de partners gebeurt aan de hand van de referentiepersoon in het huishouden en de verwantschapsrelatie van elk lid van het huishouden ten opzichte van deze referentiepersoon (cf. 1.1.2). Indien de partner zelf ook gepensioneerd is, maakt deze reeds deel uit van de onderzoekspopulatie onttrokken uit het Pensioenkadaster. Indien de partner (nog) niet gepensioneerd is, wordt hij op basis van de opzoekingen in de Rijksregistergegevens toegevoegd aan de populatie.

Voor deze onderzoekspopulatie worden gegevens geanalyseerd uit het Pensioenkadaster voor het volledige jaar 2006 en voor de periode 1980 tot 2005 voor wat betreft de kapitaalsuitkeringen. De persoonsgegevens die worden opgenomen in de analyses verwijzen naar de situatie op 1 januari 2006. Voor de socio-economische positie wordt het meest recent beschikbare kwartaal van 2006 in aanmerking genomen.

¹⁶ In het kader van deze studie werkten de KSZ en het onderzoeksteam een specifieke procedure van gegevensverwerking uit. Om aan alle privacyvereisten (in verband met de mededeling van gegevens van persoonlijke aard) tegemoet te komen, werd de gegevensverwerking in twee fases uitgevoerd. In een eerste fase werden de analyses voorbereid op een zeer beperkte, representatieve steekproef van tweeduizend gepensioneerden en hun partners. In deze fase werden analyseformats uitgewerkt die in een tweede fase werden uitgevoerd op het DWH AM & SB van de KSZ. Enkel in de eerste fase vond een gegevensoverdracht plaats van de KSZ naar het onderzoeksteam. In de tweede fase werden de gegevens ter plaatse geanalyseerd (op de volledige onderzoekspopulatie) en werden enkel de anonieme, geaggregeerde resultaten meegedeeld.

1.3. Typologie leefsituatie

De samenstelling van de onderzoekspopulatie laat toe een onderscheid te maken tussen de gepensioneerden naargelang hun leefsituatie. In het kader van deze studie geeft de leefsituatie aan of een gepensioneerde al dan niet in koppelverband leeft. Bij het bepalen van de leefsituatie houden we dus enkel rekening met de huwelijkspartner of de partner waarmee de gepensioneerde ongehuwd samenwoont. Hierbij gaan we uit van de veronderstelling dat de partners in een koppel solidair zijn en bereid zijn om hun inkomen te bundelen. Deze solidariteit is onder meer een expliciete voorwaarde van het huwelijk: beide partners worden verwacht naar eigen vermogen bij te dragen aan het huishoudinkomen, en dat inkomen wordt verondersteld gemeenschappelijk te zijn.¹⁷ Het wettelijk pensioensysteem gaat er bovendien vanuit dat er sprake is van zulke solidariteit tussen (huwelijks)partners. Dit uit zich in het bestaan van het gezinspensioen, dat wordt toegekend aan een gehuwde gepensioneerde met een echtgeno(o)t(e) die geen of slechts beperkte eigen inkomsten heeft. Bij gepensioneerden die samenwonen met andere personen dan hun partner is het onduidelijk of er eveneens sprake is van zulke financiële solidariteit en hoe groot deze eventueel is.

Op basis van de gezinskenmerken uit het Rijksregister wordt nagegaan of de onderzochte gepensioneerden al dan niet in koppelverband wonen. De typologie van de leefsituatie leiden we af uit de verwantschaprelatie van de gepensioneerde met zijn of haar referentiepersoon en de positie die de gepensioneerde inneemt in een bepaald type huishouden (cf. 1.1.2).¹⁸ Aangezien het Rijksregister enkel informatie bevat over personen die in België wonen, kan er voor de gepensioneerden die in het buitenland wonen geen leefsituatie worden vastgesteld.

1.3.1. Gepensioneerden die in koppelverband leven

Als gepensioneerden die in koppelverband leven, beschouwen we in eerste instantie deze die deel uitmaken van een gehuwd of ongehuwd paar (met of zonder kinderen). Een gepensioneerde maakt deel uit van een gehuwd koppel als hij of zij aan een aantal cumulatieve voorwaarden voldoet. Deze voorwaarden stellen dat de gepensioneerde zelf referentiepersoon is en dat in zijn of haar huishouden een ander lid is geregistreerd als echtgeno(o)t(e) van de referentiepersoon (verwantschapsrelatie). De positie die beiden in het huishouden innemen is bovendien ‘gehuwd (met of zonder kinderen)’. Ook in de omgekeerde situatie maakt de gepensioneerde deel uit van een gehuwd koppel: de gepensioneerde is de echtgeno(o)t(e) van de referentiepersoon. Hier geldt eveneens de bijkomende voorwaarde dat zowel de gepensioneerde als zijn of haar referentiepersoon de LIPRO-positie ‘gehuwd’ innemen.

Ook de gepensioneerde die deel uitmaakt van een ongehuwd koppel (met of zonder kinderen) moet aan een aantal voorwaarden voldoen. De voorwaarden zijn vervuld indien de gepensioneerde referentiepersoon het huishouden deelt met een persoon waar hij of zij geen familieband mee

¹⁷ De financiële solidariteit tussen huwelijkspartners vloeit voort uit het feit dat het wettelijk huwelijksvermogensstelsel bepaalt dat alle inkomsten binnen het huwelijk gemeenschappelijk zijn. Dit betekent dat wanneer de ene partner een inkomen heeft en de andere partner niet, het inkomen van de ene partner steeds gemeenschappelijk toekomt aan beide partners (art. 1405 Burgerlijk Wetboek).

¹⁸ De typologie van de leefsituatie wordt door het onderzoeksteam opgesteld in het kader van deze studie. Hiertoe wordt de huishoudtypologie gebruikt, zoals opgesteld door de KSZ en het CBGS in het kader van het DWH AM & SB.

heeft, maar wel dezelfde LIPRO-positie mee deelt, met name 'ongetrouwd samenwonend'. Of omgekeerd, de gepensioneerde heeft geen familieband met de referentiepersoon, maar beiden wonen volgens de LIPRO-positie wel ongetrouwd samen (met of zonder kinderen).

Zoals blijkt uit bovenstaande voorwaarden kan enkel worden vastgesteld dat een gepensioneerde in koppelverband leeft indien één van beide partners in het koppel ook de referentiepersoon van het huishouden is. Het 'type huishouden' en de 'LIPRO-positie' in het DWH AM & SB zijn immers volledig gebaseerd op de referentiepersoon en zijn of haar verwantschap met de andere huishoudleden (cf. 1.1.2). Dit impliceert dat enkel het kerngezin van de referentiepersoon kan worden getypeerd. Indien het huishouden uit meerdere kerngezinnen bestaat, kan aan de andere kerngezinnen dan deze van de referentiepersoon geen 'type huishouden' worden toegekend. De leden van deze andere kerngezinnen krijgen immers allen de LIPRO-positie 'andere inwonende'.

Een voorbeeld maakt de implicaties van de gebruikte typologie duidelijk. Een getrouwd koppel is gepensionerd en gaat inwonen bij de hulpbehoevende moeder van de vrouw. De moeder woonde tot dan alleen en stond in het Rijksregister geregistreerd als referentiepersoon in een eenpersoonshuishouden. Nu dochter en schoonzoon bij haar zijn ingetrokken, wordt de moeder hoofd van een eenoudergezin. De dochter neemt de positie in van kind in een eenoudergezin en de schoonzoon wordt een andere inwonende. Aangezien de relatie tussen twee huishoudleden die geen van beide referentiepersoon zijn niet wordt vastgelegd in het Rijksregister, kunnen de dochter en haar man niet worden afgebakend als een getrouwd koppel.

In deze studie maken we echter één uitzondering op de beperking dat niet alle koppelverbanden kunnen worden vastgesteld in een huishouden met meerdere kerngezinnen. Deze uitzondering betreft de gepensioneerde (schoon)ouders die inwonen bij hun (schoon)kind. We maken dit opnieuw duidelijk aan de hand van een concreet voorbeeld. Een gepensionerd koppel woont in bij hun zoon. De zoon is referentiepersoon in het huishouden en een getrouwd vader van twee kinderen. Het huishouden van de zoon wordt getypeerd als getrouwd paar met kinderen. Aan zijn vader en moeder wordt de LIPRO-positie 'andere inwonende' toegekend. Op basis van het 'type huishouden' en de 'LIPRO-positie' kan ook dit koppelverband niet worden vastgesteld. Wanneer we ons baseren op de verwantschapsrelatie met de referentiepersoon kan dat echter wel.¹⁹ Beide andere inwonenden zijn immers respectievelijk de vader en de moeder van de referentiepersoon. In deze studie gaan we er dan ook van uit dat een vader én moeder of een schoonvader én schoonmoeder die samenwonen in het huishouden van de referentiepersoon een koppel vormen. We maken de bijkomende assumptie dat zij getrouwd zijn en in de analyses worden deze koppels opgenomen in de categorie 'getrouwd paar'.

¹⁹ In principe zouden we ons ook bij de andere huishouden bestaande uit meerdere kerngezinnen kunnen baseren op de verwantschapsrelatie in plaats van de LIPRO-positie. In het eerste voorbeeld zouden we dan op basis van de verwantschapsrelatie de dochter en de schoonzoon als koppel kunnen beschouwen. Indien er echter meerdere dochters en schoonzonen zouden inwonen bij de moeder, is het niet langer mogelijk om de juiste koppelverbanden vast te stellen. Aangezien er in het Rijksregister daarentegen steeds slechts één vader en één moeder of één schoonvader en één schoonmoeder voor een referentiepersoon kunnen worden geregistreerd, beperken we de uitzondering tot deze situatie.

1.3.2. Gepensioneerden die niet in koppelverband leven

De gepensioneerden die niet worden beschouwd als levend in koppelverband zijn een verscheiden groep. Deze gepensioneerden leven niet noodzakelijk alleen, maar de personen waar ze eventueel mee samenwonen zijn niet hun partner. In deze studie naar de toereikendheid van het pensioeninkomen wordt geen rekening gehouden met het inkomen van andere inwonende personen dan de partner (cf. 1.2).

Een eerste, belangrijke groep van gepensioneerden die niet in koppelverband leven, zijn deze die met geen enkele andere persoon samenwonen. Hun LIPRO-positie is 'alleenstaand' en hun type huishouden 'een eenpersoonshuishouden'.

Een tweede groep zijn de gepensioneerden zonder partner die samenwonen met hun kinderen.²⁰ Ze zijn zelf referentiepersoon en worden geregistreerd als hoofd van een eenoudergezin. In het eenoudergezin kunnen naast de kinderen ook andere personen inwonen, zoals bijvoorbeeld schoonkinderen of kleinkinderen.

Verder kunnen de gepensioneerden die niet in koppelverband wonen ook de kinderen zijn van een gehuwd of ongehuwd koppel of van het hoofd in een eenoudergezin (LIPRO-posities 4, 7 of 9 in tabel 1.1). Bij de afleiding van de huishoudtypologie in het DWH AM & SB werden immers geen leeftijdsbeperkingen gesteld voor inwonende kinderen. Een alleenstaande gepensioneerde man die bij zijn hoogbejaarde moeder woont, wordt bijgevolg beschouwd als een kind in een eenoudergezin.

Ten vierde kan de gepensioneerde die niet in koppelverband woont, een persoon zijn die inwoont bij een gehuwd of ongehuwd koppel (met of zonder kinderen) of bij een eenoudergezin, zonder dat hij/zij de partner of een kind is. De gepensioneerde krijgt dan de LIPRO-positie 10 (andere inwonende bij huishoudtypes 2, 3, 4, 5 of 6, cf. tabel 1.1) toegekend. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om een gepensioneerde die samenwoont met zijn/haar broer (referentiepersoon) en schoonzus. Indien de gepensioneerde zelf ook getrouwd is, kan het koppelverband met zijn/haar huwelijkspartner niet worden afgeleid (cf. 1.3.1). Beiden (gepensioneerde en huwelijkspartner) worden beschouwd als andere inwonende bij een gehuwd paar (broer en schoonzus).

Ook de gepensioneerden die in een 'overig huishouden' (huishoudtype 7 in tabel 1.1) wonen, worden hier beschouwd als personen die niet in koppelverband leven. Zo worden samenwonende zussen of vrienden die eenzelfde adres delen onder andere getypeerd als een 'overig huishouden'.

²⁰ Bij het opstellen van de huishoudtypologie in het DWH AM & SB werd geen rekening gehouden met de leeftijd van de kinderen. Het kan hier dus zowel om minderjarige als volwassen kinderen gaan.

Een laatste groep van gepensioneerden die volgens deze studie geen deel uitmaken van een koppel, zijn deze die in een collectief huishouden (huishoudtype 8 in tabel 1.1) wonen. Personen die samenleven in rust- of verzorgingshuizen, kloostergemeenschappen, strafinrichtingen²¹, ... vormen collectieve huishoudens (Lodewijckx, 2001). Voor personen die in een collectief huishouden wonen, wordt geen referentiepersoon geregistreerd. Dit impliceert dat wij een gehuwd paar dat samen in een rusthuis verblijft niet als koppel kunnen afbakenen.

1.4. Beperkingen van administratieve data

Hoewel het DWH AM & SB een belangrijk instrument is voor (sociaal) beleidsgericht onderzoek, moet toch worden benadrukt dat de administratieve gegevensbanken van de socialezekerheidsinstellingen oorspronkelijk niet werden ontwikkeld voor wetenschappelijk gebruik. Daarom gaan we kort in op de beperkingen die het gebruik van administratieve data met zich meebrengt.

Een eerste beperking stelt zich bij de koppeling van de pensioengegevens aan de informatie uit het Rijksregister. De gegevens uit het Rijksregister behelzen immers de gezinssituatie op één moment (1 januari 2006) terwijl de pensioensituatie gemeten wordt over een volledig jaar (2006). De koppeling van data die op een verschillend tijdsmoment betrekking hebben, kan leiden tot contradicties in onze analyses. Zo is het mogelijk dat de kostwinner of rustgepensioneerde in een gehuwd koppel (gezinssituatie op 1 januari 2006) overlijdt in de loop van het jaar. Zijn echtgenote ontvangt vanaf dan een overlevingspensioen. In de analyses wordt de langstlevende echtgenote beschouwd als gehuwd en blijft gekoppeld aan haar overleden echtgenoot, terwijl het overlevingspensioen reeds wordt opgenomen in de pensioensituatie. De vrouw wordt in dat geval in de cijfers opgenomen als een gehuwde vrouw die een overlevingspensioen ontvangt, hoewel de Belgische pensioenwetgeving bepaalt dat gehuwden geen overlevingspensioen kunnen ontvangen.²²

Verder moet steeds voor ogen worden gehouden dat de gebruikte gegevens in eerste instantie werden bijgehouden voor administratieve doeleinden. Zo impliceert het gebruik van persoonsgegevens uit het Rijksregister dat we enkel een beeld kunnen schetsen van de wettelijke leefsituatie van de gepensioneerden. De wettelijke situatie stemt echter niet noodzakelijk overeen met de werkelijke situatie. Om tal van redenen van sociale, financiële of administratieve aard kan de officiële verblijfplaats verschillen van de werkelijke verblijfplaats.

De huishoudtypologie in het DWH AM & SB laat toe om ook nieuwe samenlevingsvormen zoals ongehuwd samenwonenden of eenoudergezinnen te onderscheiden. Om deze types van huishouden te kunnen onderscheiden, wordt echter uitgegaan van heel wat assumpties. Zo gaat de typologie bij de ongehuwd samenwonenden ervan uit dat de referentiepersoon samenwoont met een andere persoon. Tussen beide bestaat er geen familieband (cf. supra). De andere persoon moet daarnaast minstens de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt en van het andere geslacht zijn dan de

²¹ Het Koninklijk Besluit van 21 december 1967 bepaalt echter dat de uitbetaling van het pensioen wordt geschorst voor de duur van de opsluiting van de gepensioneerde in een penitentiaire instelling. Dit geldt niet tijdens de periode van voorlopige hechtenis of zolang de gepensioneerde geen ononderbroken hechtenis van 12 maanden heeft ondergaan (art. 70 KB van 21 december 1967 tot vaststelling van het algemeen reglement betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers, B.S. 12.01.1968).

²² Art. 19 §1 KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers (B.S. 27.10.1967).

referentiepersoon. Indien deze assumpties gelden voor meerdere huisgenoten, wordt deze die het minst in leeftijd verschilt van de referentiepersoon aangeduid als partner. Deze assumpties impliceren dat enkel koppels met partners van een verschillend geslacht als ongehuwd samenwonend worden getypeerd. Deze beperking geldt niet voor gehuwde koppels: zowel gehuwden met een verschillend geslacht als deze met eenzelfde geslacht worden in de categorie 'gehuwd koppel' opgenomen.

1.5. Terminologie

In deze paper wordt een nogal specifieke terminologie gebruikt. Hier wordt een overzicht gegeven van de meest voorkomende termen en hun betekenis.

Gepensioneerde

De 'gepensioneerde' is de persoon die een pensioenuitkering ontvangt op basis van zijn of haar eigen loopbaan (rustpensioen) of op basis van de loopbaan van de overleden partner (overlevingspensioen).

Opmerking: de echtgeno(o)t(e) ten laste van een gepensioneerde die een pensioen aan gezinstarief ontvangt, wordt hier dus niet beschouwd als 'gepensioneerde', tenzij hij/zij zelf een pensioenuitkering krijgt.

Leefsituatie

De 'leefsituatie' bepaalt of de gepensioneerde al dan niet in koppelverband woont. De gepensioneerde die in koppelverband leeft is gehuwd of woont ongehuwd samen. De gepensioneerde die niet in koppelverband woont is alleenstaand of woont samen met personen die niet zijn of haar partner zijn (bv. kinderen, ouders, ...).

Pensioentarief

In het Belgische pensioensysteem wordt bij de berekening van het rustpensioen voor werknemers en zelfstandigen niet enkel rekening gehouden met de duur van en het inkomen tijdens de loopbaan maar ook met de gezinstoestand. Afhankelijk van de gezinstoestand wordt het pensioen berekend aan een bepaald 'pensioentarief' (cf. infra). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het rustpensioen berekend aan het gezinstarief en het rustpensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

Soort pensioen

Het 'soort pensioen' geeft aan of de gepensioneerde een rustpensioen, een overlevingspensioen, een inkomensgarantie-uitkering, of een combinatie van voorgaande ontvangt.

Soort pensioen naar stelsel

De term 'soort pensioen naar stelsel' wordt gebruikt om het stelsel te onderscheiden waarin het rust- of overlevingspensioen werd opgebouwd, met name het stelsel voor werknemers, zelfstandigen of ambtenaren.

Type koppel

Het 'type koppel' verwijst naar de samenstelling van het pensioeninkomen op huishoudniveau voor gepensioneerden die in koppelverband leven. Afhankelijk van het inkomen van beide partners en het tarief waaraan het pensioen wordt berekend, onderscheiden we volgende koppeltypes. Ten eerste zijn er de koppels met een gezinspensioen. De andere partner (zonder gezinspensioen) heeft in dit geval een laag persoonlijk alleenstaandenpensioen; beperkte eigen inkomsten uit arbeid en/of sociale zekerheid; of geen eigen inkomsten. Ten tweede zijn er de koppels waar beide partners een persoonlijk pensioen ontvangen berekend aan het tarief voor alleenstaanden. Tot slot onderscheiden we de koppels waar één van beide partners een persoonlijk alleenstaandenpensioen ontvangt, terwijl de andere partner geen eigen inkomsten heeft²³.

Hoofdstuk 2. Profiel van de Belgische gepensioneerden naar leefsituatie

Na de methodologische noot in hoofdstuk 1, gaat dit hoofdstuk dieper in op het profiel van de Belgische gepensioneerden en hun leefsituatie. We maken steeds een onderscheid tussen gepensioneerden die in koppelverband leven en gepensioneerden die niet in koppelverband leven.

Eerst schetsen we het algemeen profiel van de Belgische gepensioneerden (2.1), om daarna dieper in te gaan op twee specifieke groepen van gepensioneerden, namelijk alleenstaanden (i.e. gepensioneerden die met niemand anders samenleven) en gepensioneerden die in koppelverband leven (2.2). Voor deze twee groepen gepensioneerden schetsen we zowel het profiel op individueel niveau (2.2.1), als op het niveau van het koppel voor de gepensioneerden die in koppelverband leven (2.2.2).

2.1. Algemeen profiel

Wat de **leefsituatie** betreft, blijkt dat ongeveer de helft van de Belgische gepensioneerden samenwoont met een partner (in koppelverband). Er zijn bovendien belangrijk verschillen tussen de gepensioneerde mannen en vrouwen (tabel 2.1). Globaal vinden we dat de meerderheid van de gepensioneerde mannen samenleeft met een partner (73%), terwijl bij de gepensioneerde vrouwen de meerderheid niet in koppelverband woont (64%).

Dit genderverschil heeft twee mogelijke verklaringen. In de eerste plaats is het zo dat het hier enkel gaat om vrouwen die een pensioen ontvangen. Vrouwen die in het verleden te weinig hebben gewerkt, ontvangen waarschijnlijk geen pensioen en zijn bijgevolg niet opgenomen in deze cijfers. De meeste van deze 'onzichtbare' vrouwen²⁴ zijn wellicht samenwonende vrouwen, eerder dan alleenstaanden. Vele samenwonende, en a fortiori gehuwde vrouwen, steunden tijdens hun actieve levensjaren immers op het inkomen van hun werkende huisgenoot, terwijl zij voor het huishouden instonden ('kostwinnersmodel').

²³ De partner is in dit geval niet gekend bij één van de socialezekerheidsinstellingen, bijvoorbeeld omwille van tewerkstelling in het buitenland; of heeft tijdens zijn leven geen of zeer weinig betaalde arbeid verricht (huismoeder of -vader).

²⁴ 'Onzichtbaar' verwijst hier naar het feit dat deze vrouwen niet in onze data terug te vinden zijn, omdat ze geen pensioen ontvangen (cf. hoofdstuk 1).

Een tweede mogelijke verklaring heeft betrekking op het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen. De levensverwachting van vrouwen is hoger, waardoor de kans groot is dat in een koppel de man eerst komt te overlijden. De vrouw blijft in zulke gevallen alleen achter en ontvangt vanaf dan een overlevingspensioen. Dit heeft een groter aandeel van alleenstaande vrouwen tot gevolg.^{25,26} Eerder onderzoek (Berghman e.a., 2007, p. 39) bevestigt daarenboven dat het overlevingspensioen meestal bestemd is voor vrouwen, eerder dan voor mannen.

Tabel 2.1. Verdeling van de gepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006

Leefsituatie	Mannen		Vrouwen	
	N	%	N	%
Niet in koppelverband	231.529	27	633.509	64
In koppelverband	614.789	73	353.132	36
Totaal	846.318	100	986.641	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Aansluitend hierbij schetst grafiek 2.1 een meer gedetailleerd beeld van de leefsituatie van de Belgische gepensioneerden. Gepensioneerden die in koppelverband leven, kunnen immers zowel gehuwd als ongehuwd samenwonen met hun partner. Daarnaast is het mogelijk dat nog één of meerdere kinderen deel uitmaken van het huishouden. Gepensioneerden die niet in koppelverband leven, zijn niet noodzakelijk alleenstaand. Deze gepensioneerden kunnen immers samenleven met familieleden (kinderen, ouders, enz.) of met andere personen waarmee men geen familieband heeft (cf. hoofdstuk 1).

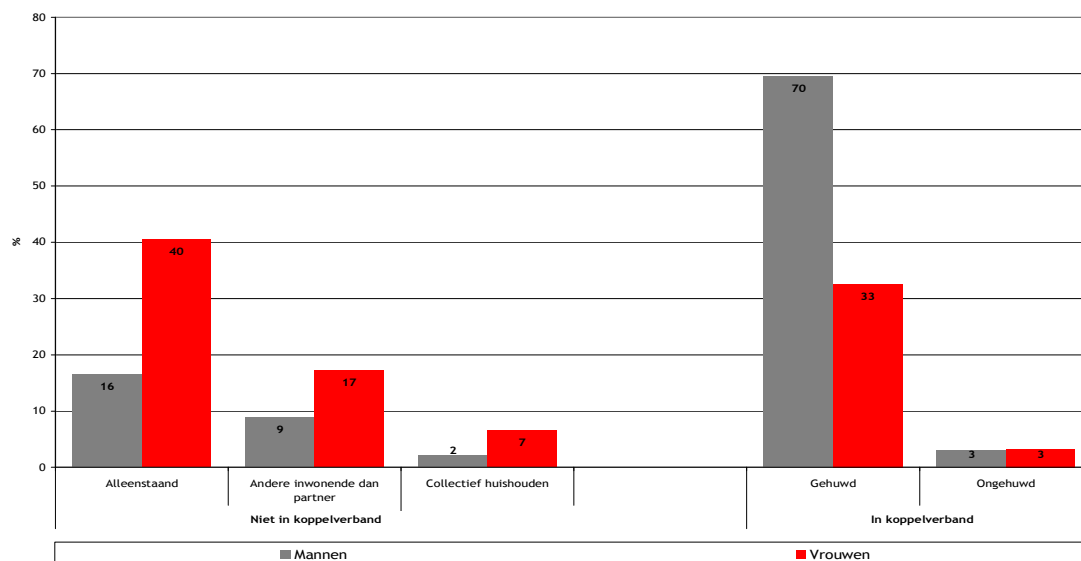
Uit de grafiek blijkt in de eerste plaats dat van de gepensioneerden die in koppelverband leven de meerderheid gehuwd is. 70 procent van de gepensioneerde mannen en 33 procent van de vrouwen leeft in koppelverband én is gehuwd. Ongehuwde samenwoonst komt weinig voor bij de Belgische gepensioneerden: slechts drie procent van de mannen en vrouwen blijkt ongehuwd samen te wonen met een partner.

Bij de gepensioneerden die niet in koppelverband leven, treffen we hoofdzakelijk alleenstaande gepensioneerden aan. Bij de gepensioneerde vrouwen is 40 procent alleenstaand, tegenover 16 procent van de gepensioneerde mannen. Uit de grafiek blijkt verder dat bijna één vijfde van de gepensioneerde vrouwen samenleeft met een andere persoon dan haar partner, tegenover slechts één tiende van de gepensioneerde mannen. Een kleine groep gepensioneerden verblijft in een collectief huishouden (resp. 2% van de mannen en 7% van de vrouwen).

²⁵ Zie in dit verband ook onderzoeken van o.a. Audenaert & Vanderleyden (2004, p. 82) en De Koker, Jacobs, Lodewijckx & Vanderleyden (2007, p. 85).

²⁶ Een onderzoek op basis van het Rijksregister door Lodewijckx & Jacobs (2002) geeft eveneens aan dat oudere vrouwen vaker verweuwd zijn dan mannen. Bij de vrouwen ouder dan 60 jaar was in 2000 bijna 40 procent verweuwd, tegenover slechts ongeveer 12 procent van de mannen ouder dan 60 jaar.

Grafiek 2.1. Verdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In het vervolg van de working paper zal de nadruk liggen op de gepensioneerden die in koppelverband leven (gehuwd én ongehuwd) en de alleenstaande gepensioneerden. De pensioenbescherming van de gepensioneerden die samenleven met andere personen dan hun partner wordt niet in kaart gebracht, omdat we geen zicht hebben op de bijdrage van de andere inwonenden aan het huishoudinkomen. Bovendien is het niet duidelijk of de financiële solidariteit die kan worden verondersteld bij koppels ook geldt voor gepensioneerden die met anderen samenwonen (cf. hoofdstuk 1).

Wat de **leeftijd** van de Belgische gepensioneerden betreft, stellen we vast dat de gepensioneerden die niet in koppelverband leven gemiddeld iets ouder zijn dan de gepensioneerden die in koppelverband leven (tabel 2.2). Bij de niet in koppelverband levende gepensioneerden zijn de mannen iets jonger dan de vrouwen (resp. 75 en 76 jaar), terwijl bij de in koppelverband levende gepensioneerden de vrouwen gemiddeld genomen iets jonger zijn dan de mannen (resp. 70 en 71 jaar).

Tabel 2.2. Gemiddelde leeftijd van de gepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, 2006²⁷

Leefsituatie	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	N	Leeftijd	N	Leeftijd	N	Leeftijd
Niet in koppelverband	231.529	75	633.509	76	865.038	76
Alleenstaand	139.212	74	399.055	76	538.267	76
Andere inwonende	74.617	74	169.838	72	244.455	73
Collectief Huishouden	17.700	81	64.616	85	82.316	84
In koppelverband	614.789	71	353.132	70	967.921	71
Gehuwd	588.437	71	321.246	70	909.683	71
Ongehuwd	26.352	69	31.886	65	58.238	67

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit tabel 2.2 blijkt verder dat de gepensioneerden die in een collectief huishouden verblijven gemiddeld het oudst zijn (resp. 81 jaar voor de mannen en 85 jaar voor de vrouwen). De niet gehuwde, in koppelverband levende gepensioneerden daarentegen zijn gemiddeld genomen het jongst (resp. 69 jaar voor de mannen en 65 jaar voor de vrouwen).

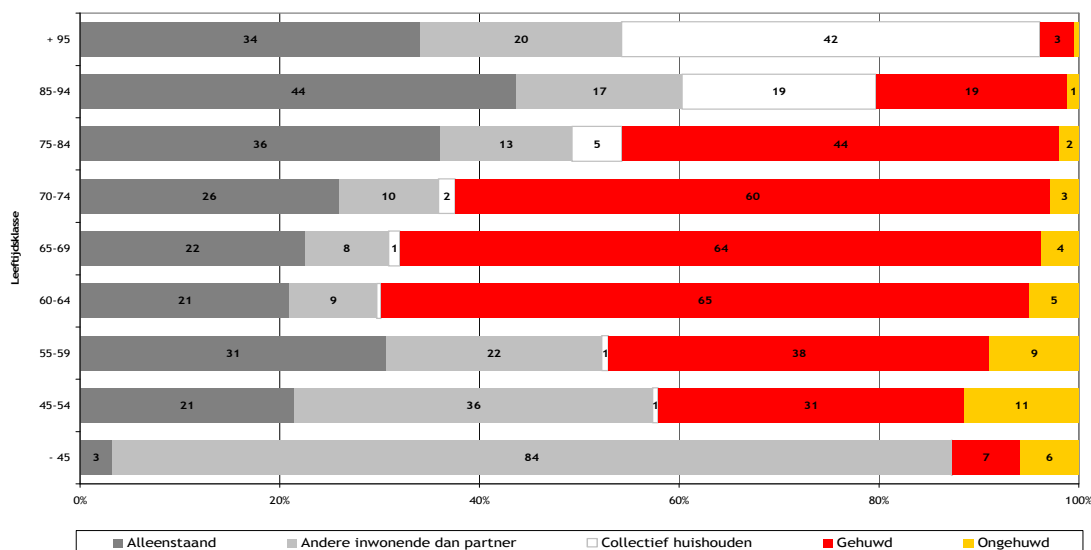
In grafiek 2.2 wordt een meer gedetailleerd beeld geschetst van de leeftijd van de Belgische gepensioneerden naar hun leefsituatie. We onderscheiden twee uitlopende patronen voor de gepensioneerden jonger dan 60 jaar en deze ouder dan 60 jaar.

Wat de gepensioneerden jonger dan 60 jaar betreft, zien we dat bij de jongere gepensioneerden meer gepensioneerden niet in koppelverband leven (grijze balkjes) dan bij de iets oudere gepensioneerden. De overgrote meerderheid van de gepensioneerden jonger dan 45 jaar woont samen met andere personen dan een partner. Gepensioneerden jonger dan 45 jaar zijn onder andere personen met een overlevingspensioen, een wezenpensioen, een invaliditeitspensioen, enz. Op basis van onze huidige analyses is het echter niet mogelijk na te gaan met wie deze gepensioneerden precies samenleven. We vermoeden dat een belangrijke groep overlevingsgepensioneerden zijn die samenwonen met een kind.

Bij de gepensioneerden ouder dan 60 jaar neemt het aandeel niet in koppelverband levende gepensioneerden gestaag toe met de leeftijd. Terwijl bij de 60- tot 64-jarigen ongeveer één vijfde alleenstaand is, geldt dit voor bijna de helft van de 85- tot 94-jarigen. Gelijklopend hieraan zien we een daling van het aantal in koppelverband levende gepensioneerden (rode en gele balkjes) naarmate de leeftijd stijgt. Bij de gepensioneerden tussen 60 en 64 jaar is twee derde gehuwd, terwijl bij de 85- tot 94-jarigen het aandeel van de gehuwde gepensioneerden gedaald is tot 19 procent. Deze daling geldt eveneens voor de gepensioneerden die ongehuwd samenleven met hun partner: vijf procent van de 60- tot 64-jarige gepensioneerden leeft ongehuwd samen, tegenover slechts één procent van de 85- tot 94-jarige gepensioneerden.

²⁷ De mediaan (niet weergegeven in de tabel) geeft aan dat de spreiding rond het gemiddelde relatief beperkt is.

Grafiek 2.2. Leeftijdverdeling naar leefsituatie, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Tot slot blijkt dat het aandeel gepensioneerden dat verblijft in een collectief huishouden (witte balkjes) toeneemt met de leeftijd. Van de 75- tot 84-jarigen verblijft ongeveer 5 procent in een collectief huishouden, terwijl bij de gepensioneerden ouder dan 95 jaar bijna de helft in zo'n samenlevingsverband woont.²⁸ Dit is niet verwonderlijk, aangezien de zorgafhankelijkheid, en dus de nood aan een opname in bijvoorbeeld een rust- en verzorgingsinstelling, toeneemt met de leeftijd.²⁹

2.2. Profiel van de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden

Na de algemene profielschets van de Belgische gepensioneerden wordt in de volgende paragrafen dieper ingegaan op het profiel van de alleenstaande gepensioneerden en de gepensioneerden die in koppelverband leven. In totaal gaat het om ongeveer 82 procent van de totale populatie gepensioneerden (n=1.506.188).

We beperken ons tot deze twee groepen van gepensioneerden, omdat we veronderstellen dat het inkomen van de partner een belangrijke rol speelt in de pensioenbescherming van de gepensioneerde. We vermoeden dat binnen het koppel financiële solidariteit een belangrijke plaats inneemt, onder meer omdat dit expliciet deel uitmaakt van de huwelijksverbintenis (cf. hoofdstuk 1). Daarom zal in de rest van het onderzoek het pensioen van beide partners binnen het koppel worden gebundeld, op basis van de veronderstelling dat binnen het koppel het beschikbare inkomen

²⁸ Het aandeel gepensioneerden dat verblijft in een collectief huishouden wordt waarschijnlijk onderschat, omdat de administratieve situatie niet altijd overeenstemt met de feitelijke leefsituatie (cf. supra). Zo kan een gepensioneerde na zijn opname in een rust- en verzorgingstehuis toch nog ingeschreven blijven op zijn oude adres, wanneer zijn/haar partner daar woont of wanneer hij/zij inwoonde bij andere familieleden (Deboosere & Surkyn, 2004, p.5).

²⁹ Zie o.a. Vanden Boer & Pauwels (2004).

wordt gedeeld over beide partners. Bij gepensioneerden die samenwonen met andere personen dan hun partner, is het onduidelijk of er eveneens sprake is van zulke financiële solidariteit. Omwille van deze reden beperken we ons tot de gepensioneerden die effectief alleenstaand zijn en bijgevolg enkel beroep kunnen doen op hun eigen pensioen.

In de eerste plaats vergelijken we de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden op basis van een aantal individuele socio-demografische kenmerken, zoals leeftijd en geslacht. Ook de aard van het ontvangen pensioen of het 'soort pensioen', als het een rustpensioen, overlevingspensioen en/of een inkomensgarantie voor ouderen betreft, komt aan bod. Vervolgens gaan we dieper in op het profiel van de gepensioneerde koppels. Anders gesteld, we schetsen de samenstelling van de gepensioneerde koppels, de relatie tussen de partners, enzovoort.

2.2.1. Op individueel niveau

In 2006 waren er in België 538.267 alleenstaande gepensioneerden en 967.921 gepensioneerden die in koppelverband leefden (tabel 2.3). Bijna drie vierde van de alleenstaande gepensioneerden waren vrouwen, tegenover slechts 26 procent mannen. Bij de samenwonende gepensioneerden treffen we het omgekeerde aan: 64 procent van de in koppelverband levende gepensioneerden zijn mannen, tegenover 36 procent vrouwen.

Deze gendergebonden vertekening heeft verschillende mogelijke verklaringen. Een belangrijke groep gepensioneerde vrouwen ontvangt een overlevingspensioen. Aangezien het recht op het overlevingspensioen vervalt bij hertrouw³⁰, zijn deze overlevingsgepensioneerde vrouwen noodzakelijkerwijs alleenstaand.³¹ Ook het genderverschil in de levensverwachting kan een verklaring zijn voor de oververtegenwoordiging van de alleenstaande vrouwen. Aangezien de levensverwachting van vrouwen hoger is dan die van mannen, hebben samenwonende vrouwen een grotere kans dat hun partner eerst overlijdt en ze alleen achter blijven. De ondervetegenwoordiging van vrouwen bij de gepensioneerden die in koppelverband leven, daarentegen, is te wijten aan het feit dat een belangrijke groep samenwonende vrouwen geen eigen pensioen ontvangt, omdat ze in het verleden te weinig hebben gewerkt om pensioenrechten op te bouwen ('onzichtbare' vrouwen).

Tabel 2.3. Verdeling naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006

Geslacht	Alleenstaand		Koppelverband	
	N	%	N	%
Mannen	139.212	26	614.789	64
Vrouwen	399.055	74	353.132	36
Totaal	538.267	100	967.921	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

³⁰ §1 Art. 19 KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers (B.S. 27.10.1967).

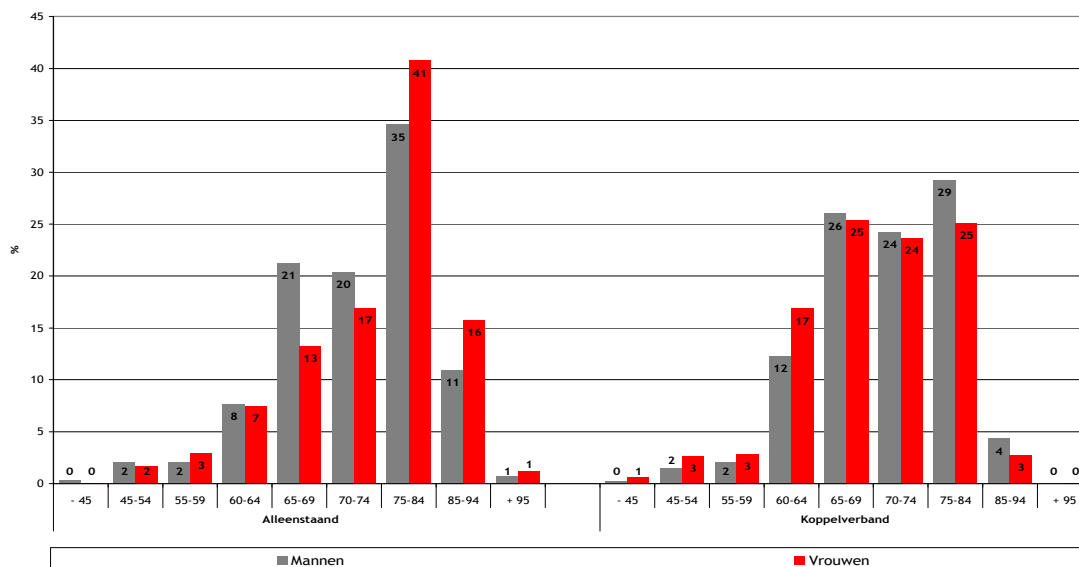
³¹ Ook bij ongehuwde samenwoning blijft het recht op het overlevingspensioen behouden. Eerdere cijfers hebben echter aangetoond dat ongehuwde samenwoning zeer weinig voorkomt bij de Belgische gepensioneerden.

Wat de **leeftijdsverdeling** van de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden betreft, blijkt uit grafiek 2.3 dat de oudere gepensioneerden sterker vertegenwoordigd zijn bij de alleenstaande gepensioneerden dan bij de samenwonende gepensioneerden. Bij de alleenstaanden is 47 procent van de mannen en 58 procent van de vrouwen ouder dan 75 jaar, terwijl bij de gepensioneerden in koppelverband dit geldt voor slechts 33 procent van de mannen en 28 procent van de vrouwen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat hoe ouder de gepensioneerde is, hoe groter de kans dat zijn/haar partner overlijdt en de gepensioneerde alleen achter blijft.

Analoog hieraan vinden we dat de jongere gepensioneerden sterker vertegenwoordigd zijn bij de gepensioneerden die samenleven met een partner dan bij de alleenstaande gepensioneerden. Bij de eerste groep is ongeveer twee derde van de mannen en de vrouwen tussen 60 en 74 jaar, terwijl bij de alleenstaande gepensioneerden dit geldt voor 49 procent van de mannen en 37 procent van de vrouwen.

Bij de alleenstaande gepensioneerden stellen we vast dat de vrouwen sterker vertegenwoordigd zijn in de oudste leeftijdsklassen dan de mannen. Meer dan de helft van de alleenstaande gepensioneerde vrouwen is ouder dan 75 jaar. Een mogelijke reden ligt in de genderverschillen wat de levensverwachting betreft. De levensverwachting van vrouwen is gemiddeld genomen hoger dan die van de mannen, waardoor vrouwen een grotere kans hebben dat hun partner eerst overlijdt en ze alleen achter blijven. Deze vrouwen ontvangen dan een overlevingspensioen. Bij de oudere alleenstaande gepensioneerde vrouwen treffen we dan waarschijnlijk een belangrijke groep overlevingsgepensioneerden aan.

Grafiek 2.3. Leeftijdsverdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Bij de in koppelverband levende gepensioneerden zijn de gendergebonden verschillen minder uitgesproken dan bij de alleenstaanden. Bij gepensioneerden die in koppelverband leven, zijn vrouwen relatief gezien vaker terug te vinden in de leeftijdsgroepen tot 65 jaar. Een mogelijke verklaring hiervoor is hun toegenomen arbeidsmarktparticipatie tijdens de laatste decennia. Een

belangrijk aandeel van de oudere vrouwen zal tijdens haar loopbaan niet of te weinig gewerkt hebben, waardoor ze geen pensioenrechten heeft opgebouwd. Deze vrouwen ontvangen geen pensioen en zijn financieel afhankelijk van het pensioen van hun partner (cf. supra: 'onzichtbare' vrouwen). Door hun toegenomen arbeidsmarktaandeel bouwen echter steeds meer vrouwen eigen pensioenrechten op en ontvangen ze een persoonlijk pensioen, los van het pensioen van hun partner.

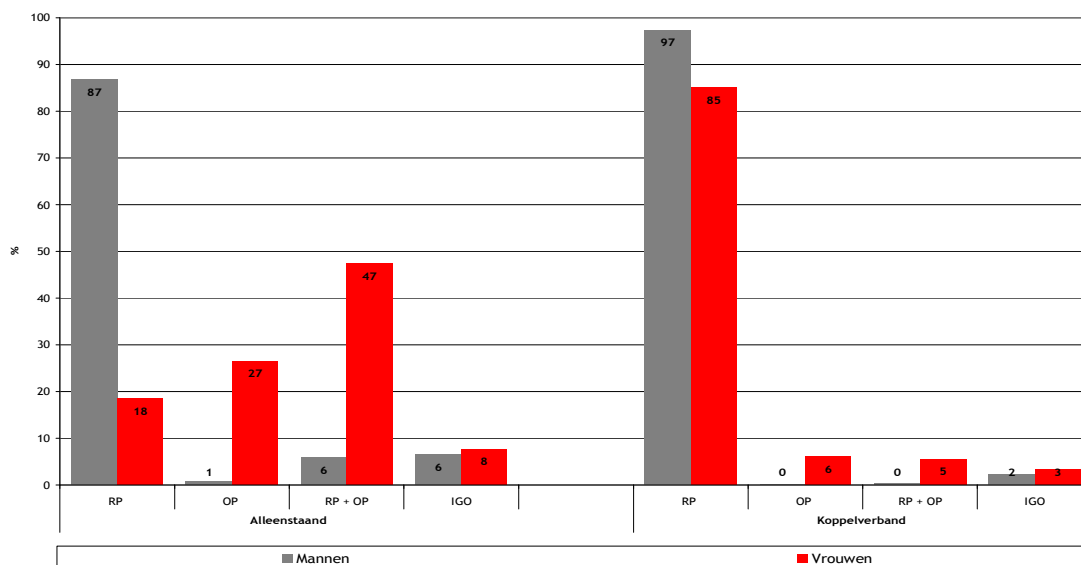
Een andere mogelijke verklaring voor de sterke vertegenwoordiging van de in koppelverband levende vrouwen in de jongste leeftijdsklassen, is dat de partner van deze vrouwen nog niet gepensioneerd is. Deze vrouwen ontvangen dan een laag rustpensioen, waarvan ze afstand doen op het moment dat hun partner met pensioen gaat. Op deze manier kan de partner een pensioen berekend aan het gezinstarief ontvangen. Deze vrouwen ontvangen dan echter niet langer een persoonlijk pensioen, waardoor ze niet meer worden gedefinieerd als zijnde gepensioneerde (cf. supra). Tot slot bekijken we het **soort pensioen** dat de alleenstaande en gepensioneerden in koppelverband ontvangen. Algemeen worden drie soorten pensioenen onderscheiden: het rustpensioen, het overlevingspensioen en de inkomensgarantie voor ouderen (al dan niet gecumuleerd met een ander soort pensioen). Grafiek 2.4 geeft aan dat de bij de gepensioneerden die in koppelverband leven de meerderheid een zuiver rustpensioen ontvangt (resp. 97% van de mannen en 85% van de vrouwen). Een kleine groep vrouwen in koppelverband ontvangt een overlevingspensioen, al dan niet in combinatie met een rustpensioen (11%). Mogelijk gaat het hier om vrouwen die ongehuwd samenwonen met een partner; het overlevingspensioen wordt immers enkel geschorst bij hertrouw.^{32, 33}

Bij de alleenstaande gepensioneerden zijn de gendergebonden verschillen veel groter. De overgrote meerderheid van de alleenstaande gepensioneerde mannen ontvangt een zuiver rustpensioen (87%). Bij de alleenstaande gepensioneerde vrouwen daarentegen zien we een veel diverser beeld. Slechts iets minder dan één vijfde van de alleenstaande gepensioneerde vrouwen ontvangt een zuiver rustpensioen. Drie vierde van deze vrouwen ontvangt echter een overlevingspensioen: 27 procent heeft een zuiver overlevingspensioen, terwijl 47 procent een rustpensioen en een overlevingspensioen combineert.

³² Art. 19 §1 KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers (B.S. 27.10.1967).

³³ Deze verklaring klopt voor 58 procent van de koppels waar de vrouw een overlevingspensioen ontvangt. Voor de overige vrouwen gaat het waarschijnlijk om een probleem met de tijdsregistratie in onze data (cf. hoofdstuk 1).

Grafiek 2.4. Verdeling naar soort pensioen, leefsituatie en geslacht, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De gepensioneerden die moeten rondkomen met een inkomensgarantie-uitkering zijn niet erg sterk vertegenwoordigd, alhoewel een groter aandeel van de alleenstaande dan van de samenwonende gepensioneerden afhankelijk is van zulke bijstand. Bovendien blijkt dat steeds een groter aandeel van de gepensioneerde vrouwen een IGO ontvangt (al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen) in vergelijking met de mannen. Bij de alleenstaanden heeft 6 procent van de mannen en 8 procent van de vrouwen recht op een IGO (al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen), tegenover 2 procent van de samenwonende mannen en 3 procent van de samenwonende vrouwen.

2.2.2. Op koppelniveau

Uit het voorgaande is gebleken dat 53 procent van de Belgische gepensioneerden in koppelverband woont. De pensioenbescherming van deze gepensioneerden kan slechts worden geëvalueerd, indien het pensioenpakket niet enkel op individueel niveau maar ook op het niveau van het koppel wordt bekeken. In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op het profiel van de gepensioneerde koppels in België. Tabel 2.4 geeft een overzicht van de gepensioneerde koppels, hun huwelijksstatus en de samenstelling van hun inkomen op koppelniveau.

Tabel 2.4. Verdeling naar type koppel en huwelijksstatus voor gepensioneerde koppels, absolute aantallen en percentages, 2006

Koppeltype		Gehuwd		Ongehuwd		Totaal	
Partner 1	Partner 2	N	%	N	%	N	%
Gezinspensioenen	Alleenstaandenpensioenen	46.475	7	0	0	46.475	7
	Geen inkomsten	140.532	20	0	0	140.532	20
	Andere inkomsten	8.194	1	0	0	8.194	1
Subtotaal		195.201	28	0	0	195.201	28
Alleenstaandenpensioen	Alleenstaandenpensioen	216.233	31	15.709	2	231.942	34
	Geen inkomsten	118.014	17	3.174	0	121.188	18
	Andere inkomsten	116.589	17	22.759	3	139.348	20
Subtotaal		450.836	66	41.642	6	492.478	72
TOTAAL		646.037	94	41.642	6	687.679	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In 2006 telde België 687.679 gepensioneerde koppels. Dit zijn alle koppels waarvan minstens één partner in dat jaar een wettelijk pensioen ontvangt. Bij 60 procent van deze koppels ontvangt slechts één partner dit wettelijk pensioen en heeft de andere partner geen of andere inkomsten (uit arbeid en/of sociale zekerheid) ($n=409.262$).³⁴ Bij de overige 40 procent zijn beide partners gepensionerd ($n=278.417$). De overgrote meerderheid (94%) van de gepensioneerde koppels is gehuwd; slechts zes procent woont ongehuwd samen.

In tabel 2.4 is het onderscheid tussen de koppels afhankelijk van het tarief waaraan het pensioen wordt berekend. In het Belgische pensioensysteem wordt bij de berekening van het rustpensioen voor werknemers en zelfstandigen immers een onderscheid gemaakt tussen het gezinstarief en het tarief voor alleenstaanden (cf. kader 1). Bij iets minder dan één derde van de koppels bestaat het pensioen op koppelniveau uit een gezinspensioen. Bij de meerderheid van deze koppels is dit gezinspensioen het enige inkomen: in 72 procent van de koppels heeft de niet-gepensioneerde partner geen eigen inkomsten. Deze koppels blijken bovendien allemaal gehuwd te zijn. Dit viel te verwachten, aangezien het huwelijk een expliciete voorwaarde is voor het bepalen van het recht op een gezinspensioen (cf. kader 1).

De overgrote meerderheid van de koppels heeft dus recht op één of twee alleenstaandenpensioenen (72%). Bij bijna de helft van deze koppels bestaat het pensioen op koppelniveau uit twee alleenstaandenpensioenen.

³⁴ Een koppel met één gepensioneerde wordt hier beschouwd als een koppel waarvan slechts één partner werkelijk een pensioen krijgt uitgekeerd. Een koppel dat één gezinspensioen ontvangt, waar de partner geen of beperkte eigen inkomsten heeft, is dus een koppel met één gepensioneerde. Hoewel wordt verondersteld dat het verhoogd gezinsbedrag bestemd is voor beide partners, krijgt immers slechts één partner dit pensioen uitgekeerd. In een koppel met twee gepensioneerden ontvangen beide partners een pensioen op basis van zelf opgebouwde of afgeleide rechten.

Kader 1. Pensioentarief: Gezinspensioen versus alleenstaandenpensioen

In de stelsels voor **werknemers** en **zelfstandigen** wordt bij de berekening van het rustpensioen niet enkel rekening gehouden met de duur van en het inkomen tijdens de loopbaan maar ook met de gezinstoestand. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het rustpensioen berekend aan het gezinstarief en het rustpensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

Een gezinspensioen wordt uitgekeerd aan de gehuwde gepensioneerde (man of vrouw) waarvan de echtgenoot elke niet-toegelaten beroepsactiviteit heeft stopgezet, geen rust- of overlevingspensioen ontvangt en al evenmin een vervangingsinkomen geniet. Dit pensioen wordt berekend aan 75 procent van het gemiddelde inkomen verdiend tijdens de loopbaan.

Wanneer de echtgenoot een pensioen (aan alleenstaandentarief) ontvangt waarvan het bedrag kleiner is dan het verschil tussen het gezinsbedrag van het pensioen en het bedrag als alleenstaande van de gehuwde gepensioneerde, kan het gezinspensioen toch worden toegekend. In dat geval wordt het gezinspensioen echter verminderd met het pensioenbedrag (aan alleenstaandentarief) van de echtgenoot.

De echtgenoot heeft ook altijd het recht om af te zien van het eigen pensioen voor alleenstaanden als het bedrag van het gezinspensioen van de gehuwde gepensioneerde groter is dan het bedrag van de twee pensioenen voor alleenstaanden samen.

Een alleenstaandenpensioen wordt uitgekeerd aan de gepensioneerde die geen recht heeft op een gezinspensioen. Dit is de alleenstaande gepensioneerde of de gepensioneerden waarvan de echtgenoot een inkomen heeft dat niet verenigbaar is met de voorwaarden van het gezinspensioen. Dit pensioen bedraagt 60 procent van het gemiddelde inkomen verdiend tijdens de loopbaan.

Wanneer de gehuwde rustgepensioneerde werknemer of zelfstandige overlijdt, heeft de langstlevende echtgenoot onder bepaalde voorwaarden (ook vóór de pensioengerechtigde leeftijd) recht op een overlevingspensioen.³⁵ Dit overlevingspensioen is gelijk aan 80 procent van het rustpensioen van de overleden werknemer of zelfstandige, berekend aan het gezinstarief. Het tarief van het overlevingspensioen komt dus overeen met het tarief voor alleenstaanden bij de berekening van het rustpensioen. In deze studie wordt het overlevingspensioen dan ook beschouwd als een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

In het **ambtenarenstelsel** wordt bij de toekenning van het rustpensioen geen onderscheid gemaakt op basis van de gezinstoestand. Het pensioenbedrag wordt steeds berekend aan 75 procent van de referentiewedde.^{36,37} Ook in het pensioenstelsel voor de overheid wordt onder bepaalde voorwaarden een overlevingspensioen toegekend aan de langstlevende echtgenoot.³⁸ Dit pensioen bedraagt dan 60 procent van het rustpensioen van de overledene. Zowel het rust- als overlevingspensioen voor ambtenaren worden in deze studie beschouwd als pensioenen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

³⁵ Voor een bespreking van de voorwaarden voor het recht op een overlevingspensioen zie Curvers e.a. (2007, pp. 101-106).

³⁶ De referentiewedde verwijst naar de gemiddelde wedde van de laatste vijf loopbaan jaren als ambtenaar.

³⁷ Bij de berekening van het ambtenarenpensioen wordt er naast het relatieve maximum (75 procent van de referentiewedde) ook rekening gehouden met een absoluut maximum. Voor meer informatie zie PDOS (2008a).

³⁸ Voor meer toelichting bij het overlevingspensioen in het stelsel van de overheid zie PDOS (2008b).

(Vervolg kader 1.)

De **Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO)** is steeds een individueel recht. Sinds 2001 wordt aan gehuwde koppels niet langer een (verhoogd) gezinsbedrag toegekend.³⁹ Dat was wel zo in de oude regeling van het Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden (GIB). De inkomensgarantie wordt beschouwd als een uitkering berekend aan een tarief voor alleenstaanden. Ouderen die reeds een GIB ontvingen dat voordeliger is dan de nieuwe inkomensgarantie, mogen deze GIB-uitkering behouden. De analyses die hier worden gepresenteerd kunnen dus ook betrekking hebben op de oude GIB-regeling, waarbij een gezinstarief mogelijk is. Omwille van de leesbaarheid wordt in deze paper enkel de term 'IGO' gebruikt.

De cumulatievevoorwaarden die gelden bij de toepassing van het gezinstarief (cf. kader 1), impliceren dat de koppels met enkel een gezinspensioen in feite niet verschillen van deze waarvan de ene partner een gezinspensioen krijgt en de andere een pensioen voor alleenstaanden. Het bedrag van het alleenstaandenspensioen bij deze laatste koppels is immers zeer laag en wordt afgetrokken van het gezinspensioen. Omwille van deze reden zal in de volgende analyses geen onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende types koppels met een gezinspensioen. Deze koppels worden dus voortaan behandeld als één homogene groep.

Op basis van het **jaar van wettelijke pensioenering**⁴⁰ geeft grafiek 2.5 de evolutie van de gepensioneerdde koppels naar pensioentarief.⁴¹ Uit de evolutie blijkt dat het percentage koppels met één gezinspensioen tussen 2001 en 2005 redelijk stabiel is gebleven (tussen 11% en 14%). Het aandeel van de koppels met slechts één alleenstaandenspensioen krimpt evenwel naarmate het jaar van pensioenering minder recent is en dit ten voordele van de koppels bestaande uit twee gepensioneerdde met elk een alleenstaandenspensioen. Anders gesteld, hoe langer de eerste partner gepensioneerd is, hoe groter de groep koppels met twee pensioentrekkers. Een verklaring hiervoor is dat de grotere groep koppels met één alleenstaandenspensioen in de recente jaren heel wat koppels omvat waarvan de tweede partner nog niet is gepensioneerd. Wanneer beide partners in een koppel een pensioen ontvangen, valt het moment van wettelijke pensioenering immers zelden samen (cf. infra). Veel van de koppels met één gepensioneerdde zitten dus in een overgangsfase van een koppel met één gepensioneerdde naar een koppel met twee pensioentrekkers.⁴² Dit wordt bevestigd door het feit dat de grootste daling zich voordoet bij de koppels met één alleenstaandenspensioen, waar de andere partner eigen inkomsten heeft (van 46% in 2005 tot 24% in 2001). Naarmate de ene partner langer met pensioen is, groeit de kans dat ook de andere partner zijn arbeidsmarktactiviteiten stopzet en met pensioen gaat.

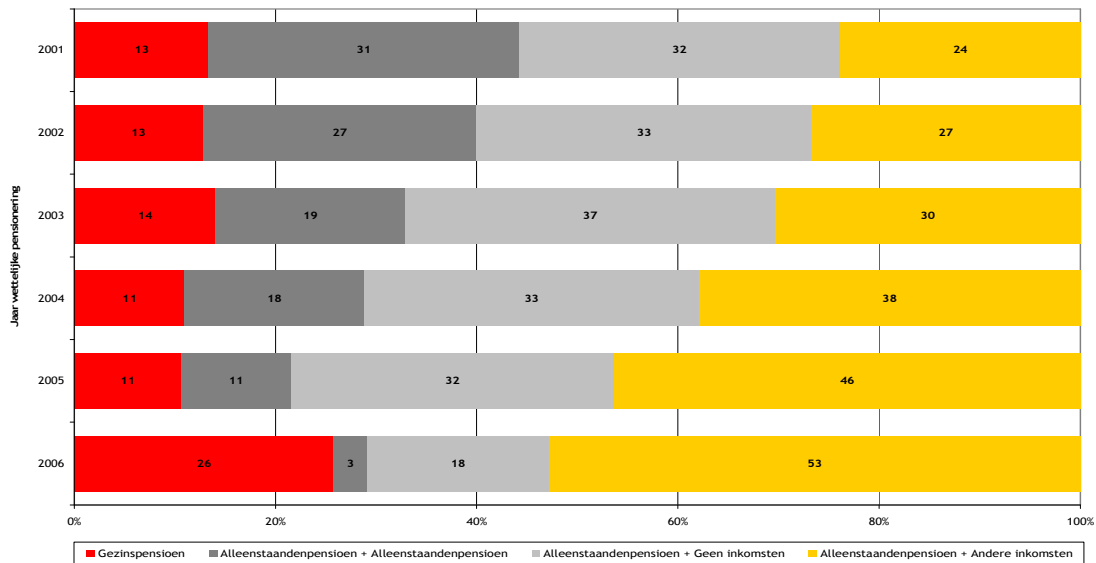
³⁹ De Wet van 1 april 1969 voerde het Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden (GIB) in. Hiermee werd in de pensioensector een regeling van sociale bijstand voorzien voor ouderen die geen of onvoldoende pensioenrechten opbouwden tijdens hun loopbaan. In 2001 werd het GIB vervangen door de Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO). Voor meer informatie over de IGO zie Berghman e.a. (2007, pp. 42-47).

⁴⁰ Het jaar van wettelijke pensioenering wordt hier beschouwd als het jaar van pensioenering voor de gepensioneerdde partner in een koppel met één gepensioneerdde en het jaar waarin de eerste partner op pensioen ging bij de koppels met twee gepensioneerdde.

⁴¹ Rekening houdend met de huwelijksstatus van de koppels (hier niet weergegeven) blijken er weinig tot geen verschillen te zijn tussen de gehuwde en de ongehuwde koppels wat het jaar van wettelijke pensioenering betreft.

⁴² Deze laatste fase waarin beide partners reeds gepensioneerd zijn, is voor de recente jaren van wettelijke pensioenering nog niet zichtbaar in de data.

Grafiek 2.5. Verdeling naar jaar van wettelijke pensionering en type koppel voor gepensioneerde koppels, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De koppels die in het meest recente jaar (2006) met pensioen gingen, vertonen een nogal atypisch beeld. Hier speelt de tendens heel sterk dat beide partners in een koppel niet gelijktijdig pensioneren. De koppels met twee alleenstaandenpensioenen zijn immers sterk ondervertegenwoordigd (3%), terwijl er bij de meerderheid van de koppels slechts één alleenstaandenpensioen is (71%). Bij deze koppels zal het pensioen van de nog niet gepensioneerde partner in de meeste gevallen pas later ingaan.⁴³ Dit wordt bevestigd door het grote aandeel koppels waar de niet-gepensioneerde partner nog eigen inkomsten heeft uit arbeid en/of sociale zekerheid (53%).

Bovendien blijkt dat het aantal koppels met een gezinspensioen aanzienlijk hoger is in 2006 dan in de eerdere jaren (26% tegenover ongeveer 12% tussen 2001 en 2005). Dit is mogelijk te wijten aan het feit dat de andere partner nog niet gepensionerd is en geen of een beperkt arbeidsinkomen ontvangt. Wanneer deze partner de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, zal hij/zij aanspraak maken op een persoonlijk pensioen. Indien dit de toegelaten grenzen overschrijdt, zal de reeds gepensioneerde partner zijn recht op het gezinspensioen verliezen (cf. supra). Het koppel ontvangt dan twee pensioenen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

⁴³ De hier gepresenteerde analyses werden uitgevoerd op gegevens uit het Pensioenkadaster voor de gepensioneerden die in 2006 een pensioen ontvingen (cf. hoofdstuk 1). Bijgevolg waren er binnen het bestek van deze studie nog geen pensioengegevens voorhanden voor de personen van wie het wettelijk pensioen later ingaat dan dat van hun in 2006 gepensioneerde partners.

In grafiek 2.6 worden de koppels weergegeven naar de samenstelling van het pensioen op koppelniveau, hun huwelijksstatus en het leeftijdsverschil tussen beide partners⁴⁴.

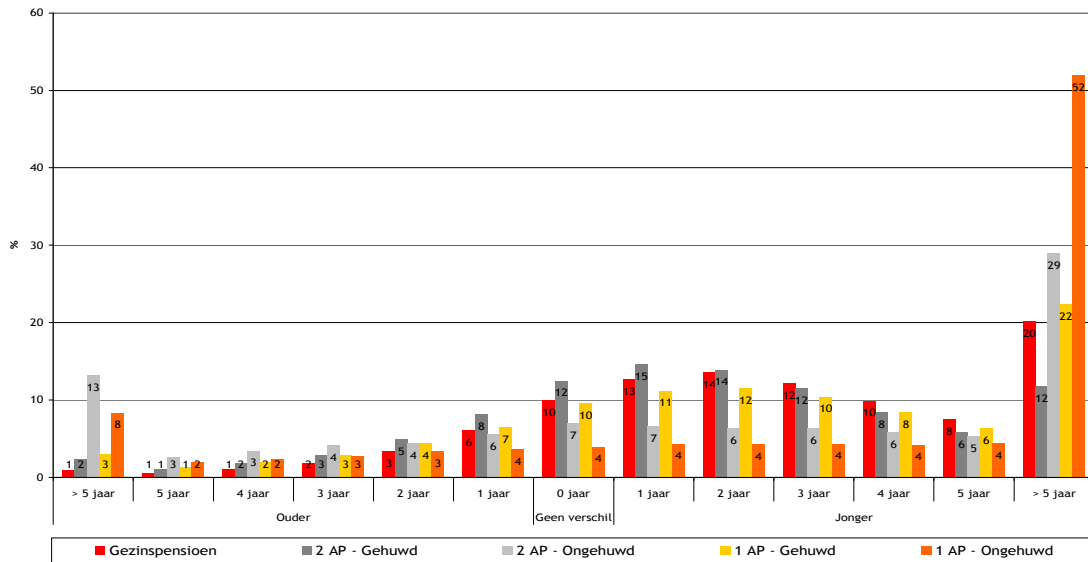
Stel dat we van een gering leeftijdsverschil kunnen spreken wanneer de ene partner hoogstens twee jaar ouder of jonger is dan de andere partner. Het aandeel koppels met dergelijk leeftijdsverschil bedraagt bijna 50 procent bij de koppels met een gezinspensioen. Bij de koppels met minstens één alleenstaandenpensioen bedraagt dat aandeel 30 procent voor de ongehuwde koppels met twee alleenstaandenpensioenen tegenover slechts 20 procent bij de ongehuwde koppels met één alleenstaandenpensioen. Ook bij de gehuwde koppels met minstens één alleenstaandenpensioen merken we dat verschil op (54% bij de gehuwde koppels met twee alleenstaandenpensioenen tegenover 43% bij de gehuwde koppels met één alleenstaandenpensioen). Het leeftijdsverschil in het koppel is dus kleiner wanneer beide partners reeds op pensioen zijn, dan wanneer slechts één van beiden gepensioneerd is.

Een andere opmerkelijke vaststelling bij de koppels met slechts één alleenstaandenpensioen is dat de niet gepensioneerde partner overwegend jonger is dan de gepensioneerde partner. In ongeveer 70 procent van de koppels met slechts één alleenstaandenpensioen is de niet gepensioneerde partner jonger dan de gepensioneerde partner.

Verder blijkt uit deze grafiek dat vooral ongehuwde koppels zich in de uiterste categorieën bevinden (meer dan vijf jaar ouder of jonger). Zo is in meer dan de helft van de ongehuwde koppels met slechts één alleenstaandenpensioen de niet gepensioneerde partner minstens vijf jaar jonger dan de gepensioneerde partner, tegenover slechts één vijfde van de gehuwde koppels. Bij de koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen, geldt dit voor bijna één derde van de ongehuwde koppels tegenover slechts één tiende van de gehuwde koppels.

⁴⁴ Het leeftijdsverschil tussen beide partners werd verschillend berekend voor de koppels met één gepensioneerde en deze met twee gepensioneerden. Voor de koppels met één gepensioneerde is het leeftijdsverschil gelijk aan de leeftijd van de (reeds) gepensioneerde partner verminderd met de leeftijd van de (nog) niet gepensioneerde partner. Voor de koppels met twee gepensioneerden is het leeftijdsverschil gelijk aan de leeftijd van de gepensioneerde man verminderd met de leeftijd van de gepensioneerde vrouw.

Grafiek 2.6. Verdeling naar type koppel en leeftijdsverschil voor gepensioneerde koppels, percentages, 2006^{45, 46}



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De volgende cijfers (grafiek 2.7) bevestigen de vaststellingen over het leeftijdsverschil tussen beide partners in een gepensioneerd koppel. De grafiek toont de gemiddelde leeftijd van de partners naar de samenstelling van het inkomen op koppelniveau.⁴⁷

Zo blijkt hier dat het verschil tussen de gemiddelde leeftijd van beide partners schommelt rond twee à drie jaar. Bovendien is de tweede partner meestal jonger dan de eerste partner. Bij de ongehuwde koppels met één alleenstaandepensioen waar de andere partner geen eigen inkomsten heeft, bedraagt het verschil echter gemiddeld 9 jaar.

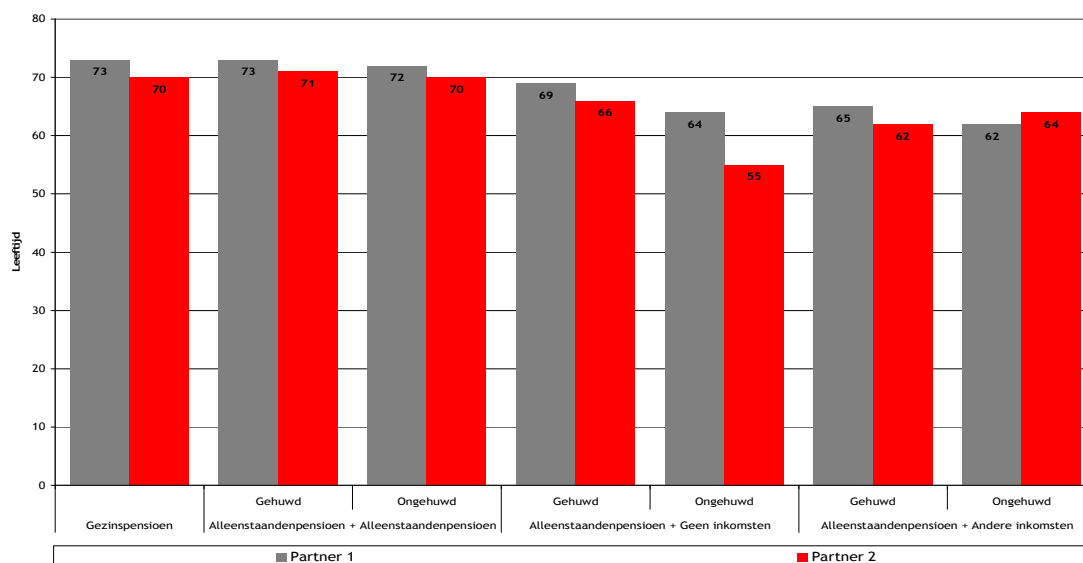
Bovendien blijkt dat in koppels met slechts één alleenstaandepensioen waar de partner eigen inkomsten heeft dat de niet gepensioneerde partner gemiddeld jonger is dan in andere koppels. Dit strookt met de veronderstelling dat veel van deze koppels nog in de overgangsfase zitten van een koppel met één gepensioneerde naar een koppel met twee pensioentrekkers.

⁴⁵ De afkorting 'AP' verwijst hier naar 'alleenstaandepensioen': koppels waar beide partners een alleenstaandepensioen hebben ('2 AP'), en koppels waar slechts één van beide partners een alleenstaandepensioen heeft ('1 AP').

⁴⁶ Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de koppels met slechts één alleenstaandepensioen waar de partner eigen inkomsten heeft en de koppels met slechts één alleenstaandepensioen waar de partner geen inkomsten heeft, omdat er quasi geen verschillen bleken te zijn wat de verdeling naar het leeftijdsverschil betreft.

⁴⁷ In deze grafiek verwijst partner 1 naar de gepensioneerde (ongeacht het geslacht) in de koppels met één pensioentrekker en naar de gepensioneerde man in de koppels met twee pensioentrekkers. Partner 2 is dan de (nog) niet gepensioneerde partner in de koppels met slechts één gepensioneerde en de gepensioneerde vrouw in de koppels met twee gepensioneerden.

Grafiek 2.7. Gemiddelde leeftijd van beide partners naar type koppel en huwelijksstatus voor gepensioneerde koppels, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

2.2.2.1. Koppels met een gezinspensioen

Hier wordt dieper ingegaan op de koppels met een gezinspensioen. Tabel 2.5 geeft voor deze koppels het geslacht van de gepensioneerde die het gezinspensioen ontvangt. Hieruit blijkt dat bij quasi geen enkel koppel de vrouw het gezinspensioen ontvangt: in 99,5 procent van de gevallen is het de man die het gezinspensioen ontvangt.

Tabel 2.5. Verdeling naar geslacht van de gepensioneerde met het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, absolute cijfers en percentages, 2006

Geslacht gepensioneerde gezinspensioen	N	%
Man	194.227	99,5
Vrouw	974	0,5
Totaal	195.201	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Tabel 2.6 geeft vervolgens een overzicht van het soort pensioen van het gezinspensioen naar het geslacht van de gepensioneerde die het gezinspensioen ontvangt. Hieruit blijkt dat het soort gezinspensioen sterk verschilt naargelang het geslacht van de pensioentrekker. Bij de koppels waar de man het gezinspensioen ontvangt is het aandeel van de rustpensioenen aanzienlijk hoger dan in de groep van koppels waar de vrouw het gezinspensioen ontvangt (95% tegenover 68%). Het lage aandeel van de rustpensioenen bij deze laatste groep is te wijten aan het grotere aandeel IGO-trekkers. Een vijfde van de vrouwen met een gezinspensioen heeft een inkomensgarantie-uitkering, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen (rust- of overlevingspensioen).

Tabel 2.6. Verdeling naar soort pensioen van het gezinspensioen en geslacht van de gepensioneerde met het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, absolute cijfers en percentages, 2006

Soort pensioen gezinspensioen	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Rustpensioen	183.916	95	661	68	184.577	95
IGO	196	0	133	14	329	0
RP + IGO	10.065	5	152	16	10.217	5
Andere ⁴⁸	50	0	28	3	78	0
Totaal	194.227	100	974	100	195.201	100

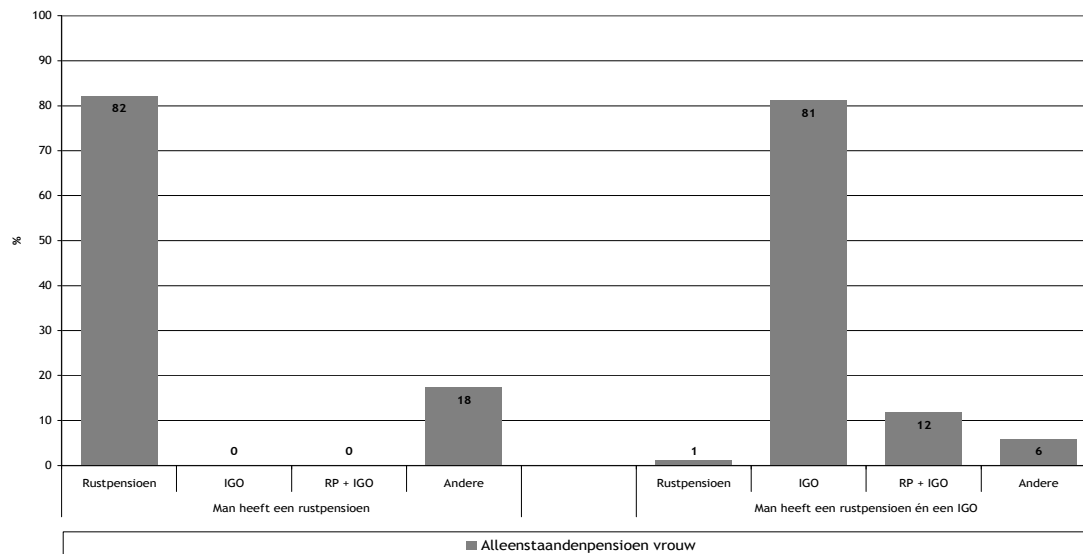
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Voor de koppels waar de ene partner een gezinspensioen heeft en de andere partner een (laag) alleenstaandenpensioen ontvangt, gaan we na of er een samenhang bestaat tussen het soort pensioen van beide partners. Grafiek 2.8 toont de verdeling van de koppels met een gezinspensioen en een alleenstaandenpensioen naar het soort pensioen van het alleenstaandenpensioen. Omdat het gezinspensioen een mannenzaak is (cf. supra), worden enkel koppels opgenomen waar de man het gezinspensioen ontvangt. Er wordt een onderscheid gemaakt al naargelang het pensioen van de man een rustpensioen of een rustpensioen in combinatie met een inkomensgarantie-uitkering betreft.

Uit de grafiek blijkt dat er inderdaad een sterke samenhang bestaat tussen het soort pensioen van de vrouw (alleenstaandenpensioen) en het soort pensioen van de man (gezinspensioen). Wanneer de man een rustpensioen aan gezinstarief ontvangt, zal bij 82 procent van de koppels de vrouw ook een rustpensioen ontvangen, weliswaar berekend aan het tarief voor alleenstaanden. Wanneer de man een rustpensioen berekend aan het gezinstarief én een inkomensgarantie ontvangt, zal bij 93 procent van de koppels de vrouw ook een inkomensgarantie ontvangen, hetzij een zuiver IGO (81%), hetzij in combinatie met een rustpensioen (12%).

⁴⁸ De categorie 'andere' verwijst hier naar de overlevingspensioenen, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen. Gezien de Belgische pensioenwetgeving is het echter niet mogelijk dat het gezinspensioen een overlevingspensioen is. Het overlevingspensioen vervalt immers bij hertrouw en het recht op het gezinspensioen is expliciet gekoppeld aan de huwelijksvoorwaarde (cf. supra). Deze vertekening is een gevolg van de gebruikte databronnen bij de analyses. Zoals beschreven in hoofdstuk 1, worden de pensioengegevens gekoppeld aan de informatie uit het Rijksregister. De gegevens uit het Rijksregister behelzen echter de gezinsituatie op één moment (1 januari 2006) terwijl de pensioensituatie gemeten wordt over een volledig jaar (2006). Het is dus mogelijk dat de kostwinner of rustgepensioneerde in een gehuwd koppel overlijdt in de loop van het jaar en zijn echtgenote vanaf dan een overlevingspensioen ontvangt. In de analyses wordt de langstlevende echtgenote beschouwd als gehuwd en gekoppeld aan haar overleden echtgenoot, terwijl het overlevingspensioen wordt opgenomen in de pensioensituatie.

Grafiek 2.8. Verdeling naar soort pensioen van het alleenstaandenpensioen (vrouw) voor koppels met een gezinspensioen én een alleenstaandenpensioen, percentages, 2006⁴⁹



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

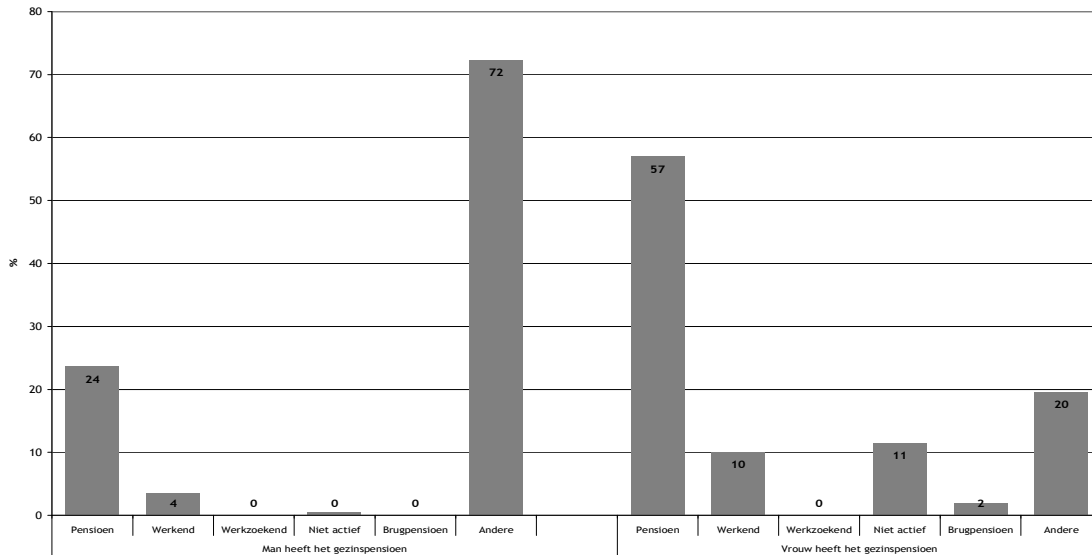
In grafiek 2.9 wordt vervolgens de socio-economische positie besproken van de partner die niet het gezinspensioen ontvangt. Hieruit blijkt dat wanneer de man het gezinspensioen krijgt, zijn partner minder actief is op de arbeidsmarkt⁵⁰ dan de partner van een vrouw met een gezinspensioen. Wanneer de man het gezinspensioen heeft, blijkt dat de overgrote meerderheid van de vrouwen in deze koppels behoort tot de categorie ‘andere’ (72%). Deze categorie omvat alle vrouwen voor wie geen socio-economische positie bekend is. Het gaat hier vooral om vrouwen die (bijna) nooit hebben gewerkt op de arbeidsmarkt, maar vermoedelijk instonden voor de zorg voor het huishouden en de kinderen. Bij een kwart van de koppels waar de man het gezinspensioen heeft, ontvangt zijn partner eveneens een beperkt persoonlijk pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden.

Bij de koppels waar de vrouw het gezinspensioen ontvangt, blijkt dat de meerderheid van de partners een beperkt persoonlijk alleenstaandenpensioen heeft (57%). In ongeveer één vijfde van de koppels is geen socio-economische positie bekend voor de partners van deze vrouwen (‘andere’). Tot slot is het duidelijk dat bij één tiende van de koppels de man nog niet gepensioneerd is (‘werkend’ of ‘werkzoekend’).

⁴⁹ De categorie ‘andere’ bevat hier vrouwen die een overlevingspensioen ontvangen, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen. Gezien de voorwaarden om recht te hebben op het overlevingspensioen én het gezinspensioen, is het echter onmogelijk dat een persoon een overlevingspensioen ontvangt terwijl zijn/haar partner een pensioen berekend aan het gezinstarief heeft. Het gaat hier om een anomalie ten gevolge van de tijdsregistratie van de verschillende gebruikte databronnen (cf. supra).

⁵⁰ Als actief op de arbeidsmarkt beschouwen we de categorieën ‘werkend’ en ‘werkzoekend’.

Grafiek 2.9. Verdeling naar socio-economische positie van de partner zonder gezinspensioen en geslacht van de partner met gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006), het DWH AM&SB (2006) en het Rijksregister

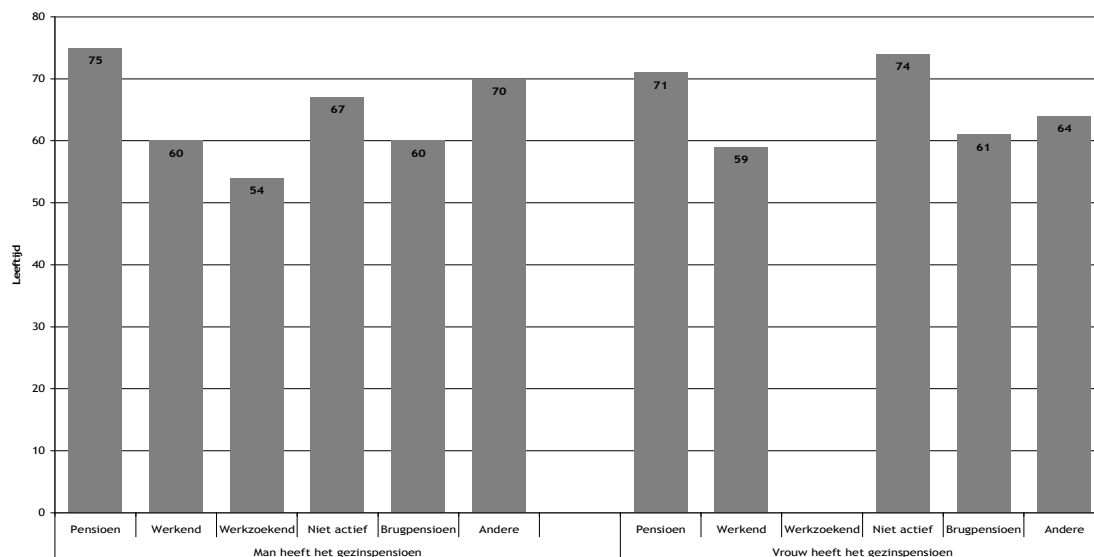
Grafiek 2.10 geeft vervolgens de gemiddelde leeftijd van de partner die niet het gezinspensioen ontvangt naar zijn/haar socio-economische positie en het geslacht van de gepensioneerde met het gezinspensioen. We stellen vast dat de partners die nog actief zijn op de arbeidsmarkt (werkend of werkzoekend) gemiddeld jonger zijn dan deze die niet (meer) actief zijn op de arbeidsmarkt. Wanneer de man het gezinspensioen ontvangt, is zijn werkende partner gemiddeld 60 jaar, tegenover 59 jaar voor de werkende partners van de vrouwen met een gezinspensioen. De gemiddelde leeftijd van de partners die reeds op bruggensioen zijn, ligt zoals verwacht rond 60 jaar.⁵¹ De huismoeders en -vaders (categorie 'andere') zijn dan weer gemiddeld iets ouder (resp. 70 jaar voor de vrouwen en 64 jaar voor de mannen).

De hoge leeftijd van de partners die niet beroepsactief zijn, kan worden verklaard door het feit dat deze groep ook de ouderen omvat die zijn vrijgesteld als werkzoekende, maar vooral de gepensioneerden die niet zijn opgenomen in onze onderzoekspopulatie. Bepaalde gepensioneerden, zoals degenen die hun pensioen opbouwden in het buitenland, vallen immers buiten het bestek van deze studie. Wanneer zij samenwonen met een gepensioneerde partner, worden zij meegenomen in de analyses als zijnde niet gepensionerd (cf. hoofdstuk 1). Zij krijgen dan als socio-economische positie 'niet beroepsactief'.

⁵¹ Het bruggensioen kan, behoudens enkele uitzonderingen, slechts worden toegekend vanaf de leeftijd van 60 jaar en tot aan de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar (Collectieve Arbeidsovereenkomst nr. 17, gesloten in de Nationale Arbeidsraad van 19.12.1974).

In de koppels waar de partner een beperkt rustpensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangt, is de gemiddelde leeftijd algemeen beschouwd het hoogst. Wanneer de man het gezinspensioen ontvangt, blijkt zijn gepensioneerde partner (vrouw) gemiddeld 75 jaar oud te zijn. Wanneer de vrouw het gezinspensioen heeft, blijkt haar partner (man) gemiddeld 71 jaar oud te zijn indien deze een persoonlijk rustpensioen ontvangt.

Grafiek 2.10. Gemiddelde leeftijd van de partner zonder gezinspensioen naar socio-economische positie en geslacht van de partner met gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006), het DWH AM&SB (2006) en het Rijksregister

2.2.2.2. Koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen

Hier wordt dieper ingegaan op de koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de koppels waar slechts één van beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangt en de koppels waar beide partners een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden hebben.

Bij de eerste groep van koppels is de socio-economische positie van de niet-gepensioneerde partner onbekend (cf. supra: categorie 'andere'). Het gaat hier vermoedelijk om huismoeders en -vaders die tijdens hun leven niet of erg weinig betaalde arbeid hebben verricht en daardoor geen persoonlijk pensioen ontvangen.⁵² Koppels waar de niet gepensioneerde partner eigen inkomsten heeft uit

⁵² Vermoedelijk gaat het hier om koppels waarvan de gepensioneerde partner een ambtenarenpensioen krijgt. Het ambtenarenpensioen wordt immers steeds berekend aan het tarief voor alleenstaanden, aangezien het wordt beschouwd als een persoonlijk recht. Een andere mogelijkheid is dat de partner van deze gepensioneerden die niet gekend is bij één van de sociale zekerheidsinstellingen van het DWH AM & SB. Dit is bijvoorbeeld het geval indien de niet gepensioneerde partner in het buitenland tewerkgesteld is (cf. hoofdstuk 1).

arbeid en/of sociale zekerheid worden niet opgenomen in onze analyses. Deze koppels kunnen - gezien de activiteiten van de niet gepensioneerde partner - immers niet worden beschouwd als 'echte' gepensioneerde koppels (cf. hoofdstuk 1).

A. Koppels met één alleenstaandenpensioen

Tabel 2.7 geeft voor de koppels met slechts één alleenstaandenpensioen, waar de niet gepensioneerde partner geen eigen inkomsten heeft, het geslacht van de gepensioneerde partner en de huwelijksstatus. Het ontvangen van het alleenstaandenpensioen is immers niet gekoppeld aan een huwelijksvoorwaarde, zoals bij het gezinspensioen het geval is (cf. supra).

Bij deze koppels blijkt dat in de overgrote meerderheid van de gevallen de man het alleenstaandenpensioen ontvangt (95%). Slechts in vijf procent van de koppels ontvangt de vrouw het enige alleenstaandenpensioen.

Wat de huwelijksstatus betreft, vinden we dat quasi alle koppels waar slechts één van beide partners een alleenstaandenpensioen heeft gehuwd zijn (97%). Dit geldt zowel voor de koppels waar de man het enige pensioen ontvangt, als voor deze waar de vrouw dit pensioen ontvangt.

Tabel 2.7. Verdeling naar geslacht van de gepensioneerde en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, absolute cijfers en percentages, 2006

Geslacht gepensioneerde	Gehuwd		Ongehuwd		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Man	113.354	94	1.494	1	114.848	95
Vrouw	4.660	4	1.680	1	6.340	5
Totaal	118.014	97	3.174	3	121.188	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Voor deze koppels geeft tabel 2.8 een overzicht van het soort pensioen dat de gepensioneerde man of vrouw ontvangt.

Bij de gehuwde koppels blijkt de meerderheid van de gepensioneerde mannen en vrouwen een rustpensioen te ontvangen (99%). Bij de ongehuwde koppels is er echter een veel grotere diversiteit wat het soort pensioen betreft. Iets meer dan de helft van de koppels heeft een rustpensioen als alleenstaande (55%). Er blijkt echter een belangrijke groep vrouwen te zijn die een overlevingspensioen heeft, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen (rustpensioen en/of IGO). In bijna twee vijfde van de ongehuwde koppels ontvangt de gepensioneerde vrouw een overlevingspensioen. Dit is wettelijk gezien mogelijk, aangezien het recht op het overlevingspensioen enkel vervalt bij hertrouw en niet wanneer de gerechtigde ongehuwd gaat samenwonen met een nieuwe partner (cf. supra).

Tabel 2.8. Verdeling naar soort pensioen, geslacht van de gepensioneerde en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, percentages, 2006

Soort pensioen	Gehuwd		Ongehuwd	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Rustpensioen	96	3	42	13
IGO	0	0	0	0
RP + IGO	0	0	2	3
Andere ⁵³	0	1	3	37
Totaal	96	4	47	53

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

B. Koppels met twee alleenstaandenpensioenen

Tot slot gaan we dieper in op het profiel van de koppels waar beide partners een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangen. Tabel 2.9 geeft voor deze koppels het soort pensioen dat beide partners ontvangen. Hieruit blijkt dat in de overgrote meerderheid van de gehuwde koppels beide partners een rustpensioen ontvangen (95%).

Bij de ongehuwde koppels daarentegen hebben in slechts 31 procent van de koppels beide partners een rustpensioen. Bij deze groep vormen de koppels waar de man een rustpensioen ontvangt en de vrouw een overlevingspensioen, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen (categorie 'andere') een belangrijke groep (57%). Vermoedelijk gaat het hier om weduwen die na het overlijden van hun huwelijkspartner opnieuw zijn gaan samenwonen, maar niet hertrouwen. Het blijft dan immers wettelijk mogelijk om het overlevingspensioen te behouden.

Slechts bij een absolute minderheid van de koppels ontvangen beide partners een inkomensgarantie-uitkering, al dan niet in combinatie met een rustpensioen (iets meer dan 1%).

⁵³ De categorie 'andere' verwijst hier naar de overlevingspensioenen, al dan niet in combinatie met een ander soort pensioen. Zoals reeds eerder gesteld is het niet mogelijk dat gehuwde personen een overlevingspensioen ontvangen. Omwille van administratieve beperkingen van het DWH AM&SB stellen we echter soms vast dat gehuwden toch een overlevingspensioen hebben (cf. supra).

Tabel 2.9. Verdeling naar soort pensioen van beide partners en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006

	Partner 1 (man)	Partner 2 (vrouw)				Subtotaal
		Rustpensioen	IGO	RP + IGO	Andere	
Gehuwd	Rustpensioen	95	0	0	4	99
	IGO	0	0	0	0	0
	RP + IGO	0	0	1	0	1
	Andere	0	0	0	0	0
	Subtotaal	95	0	1	4	100
Ongehuwd	Rustpensioen	31	0	5	57	93
	IGO	0	0	0	0	0
	RP + IGO	1	0	1	1	3
	Andere	1	0	0	3	4
	Subtotaal	33	0	6	61	100

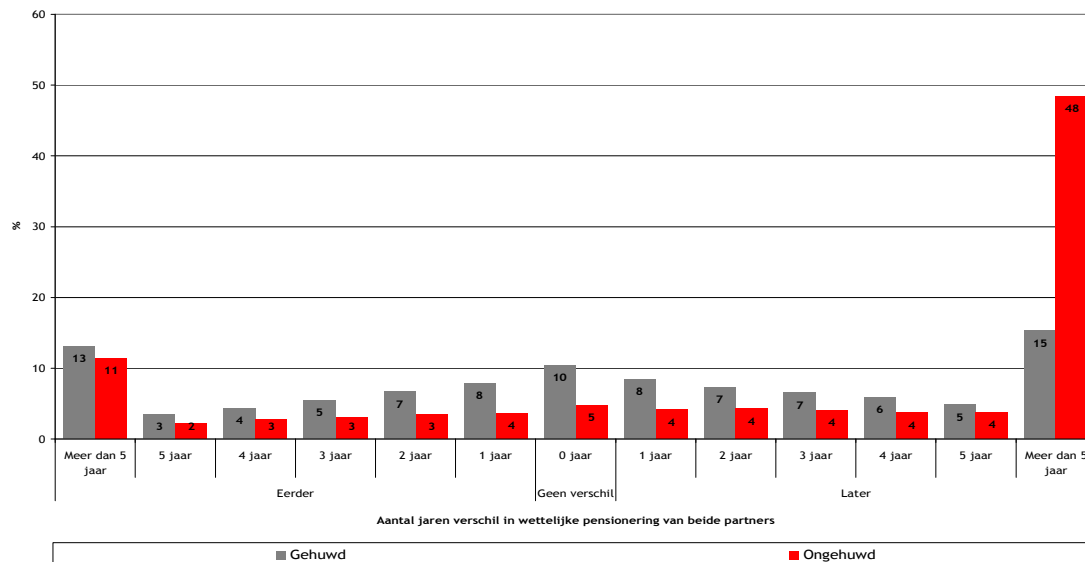
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Grafiek 2.11 vergelijkt voor de koppels met twee alleenstaandenpensioenen het moment waarop beide partners op wettelijk pensioen gingen. Hierbij valt op dat er belangrijke verschillen zijn tussen de gehuwde en de ongehuwde koppels. Bij de gehuwde koppels zijn de verschillen echter minder uitgesproken dan bij de ongehuwde koppels.

Zo zien we dat bij 10 procent van de gehuwde koppels beide partners in hetzelfde jaar met pensioen gingen, terwijl dit geldt voor slechts vijf procent van de ongehuwde koppels. Bij bijna de helft van de gehuwde koppels ging de man later met pensioen dan zijn vrouw. Het aandeel waar de man eerst gepensioneerd was, bedraagt 41 procent.

Bij de ongehuwd samenwonenden zijn deze trends nog meer uitgesproken. Bij de overgrote meerderheid van deze koppels volgt de pensionering van de man na deze van zijn vrouw. Bij 20 procent van de koppels gaat de man tussen één en vijf jaar na zijn vrouw met pensioen; bij 48 procent gaat de man meer dan vijf jaar na zijn vrouw met pensioen. Slechts bij 27 procent van de koppels gaat de man eerder dan zijn vrouw met pensioen.

Grafiek 2.11. Verdeling naar aantal jaren verschil in wettelijke pensioening tussen beide partners en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

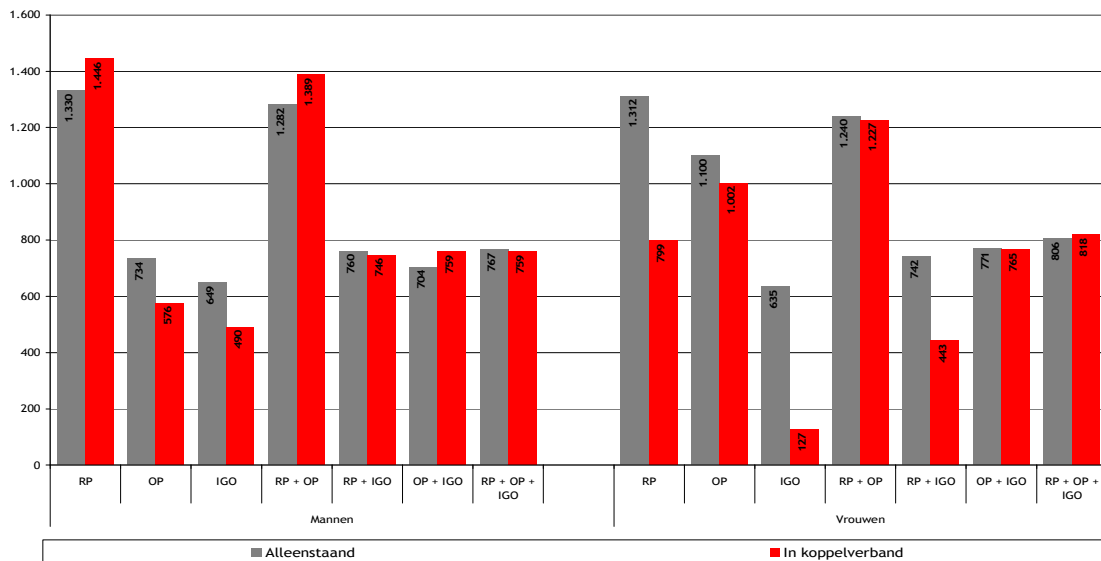
2.3. Vooruitblik: Individuele pensioenrechten van alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband

We ronden dit hoofdstuk af met een korte vooruitblik naar de feitelijke pensioenbescherming van de Belgische gepensioneerden. Hiervoor houden we in de eerste plaats rekening met de levenssituatie van de gepensioneerden. In de tweede plaats maken we een onderscheid op basis van het geslacht van de gepensioneerde en houden we rekening met het soort pensioen (rustpensioen, overlevingspensioen, ...) dat de gepensioneerde ontving in 2006.

Grafiek 2.12 geeft de gemiddelde hoogte van het wettelijk pensioen dat de Belgische gepensioneerden in 2006 ontvingen, rekening houdend met het geslacht van de gepensioneerde en zijn/haar levenssituatie. Enkel de alleenstaanden en de gepensioneerden die met een partner samenwonen worden in rekening genomen.⁵⁴ Uit deze grafiek blijkt dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden, alsook tussen de gepensioneerde mannen en vrouwen.

⁵⁴ Enkel de pensioenbescherming van de alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband wordt hier onderzocht. De reden hiervoor is dat we bij de gepensioneerden die samenwonen met een partner, het pensioeninkomen binnen het koppel gaan bundelen op basis van de vermeende financiële solidariteit tussen de partners. Wanneer de gepensioneerde samenwoont met andere personen dan zijn/haar partner, is het niet duidelijk of er ook sprake is van zulke financiële solidariteit. Daarom beperken we ons tot de alleenstaande gepensioneerden, die alleen op hun eigen pensioen kunnen terugvallen.

Grafiek 2.12. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis⁵⁵ naar leefsituatie, geslacht en soort pensioen, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)⁵⁶



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Bij de mannen is het gemiddeld wettelijk pensioen van de gepensioneerden met een rustpensioen, eventueel in combinatie met een overlevingspensioen, hoger voor de in koppelverband levende gepensioneerden dan voor de alleenstaanden. Bij de andere soorten pensioenen (overlevingspensioen, IGO) blijkt dat het gemiddeld maandelijkse wettelijk pensioen van de alleenstaanden telkens iets hoger is dan dat van de gepensioneerden die met een partner samenwonen. Wanneer de inkomensgarantie wordt gecombineerd met een ander soort pensioen, zijn de verschillen tussen de alleenstaande en samenwonende mannen echter relatief beperkt.

Bij de gepenseerde vrouwen blijken echter de onderlinge verschillen tussen de alleenstaanden en de gepensioneerden in koppelverband veel groter te zijn. Dit speelt hoofdzakelijk in het voordeel van de alleenstaanden: hun wettelijke pensioenen zijn gemiddeld genomen hoger dan die van de gepenseerde vrouwen die samenleven met een partner. Bovendien blijven deze verschillen tussen de alleenstaanden en samenwonenden bestaan wanneer rekening wordt gehouden met het soort pensioen. De grootste verschillen treffen we aan bij de vrouwen met een zuiver rustpensioen en de vrouwen met een inkomensgarantie-uitkering. Bij de rustgepenseerden is het gemiddeld wettelijk pensioen van de alleenstaande vrouwen zowat 600 euro hoger dan dat van de samenwonende vrouwen (resp. 1.312 euro tegenover 799 euro). Bij de gepenseerde vrouwen met enkel een inkomensgarantie ontvangen de alleenstaanden maandelijks gemiddeld 635 euro, terwijl de samenwonende vrouwen gemiddeld slechts 127 euro hebben.

⁵⁵ De bedragen hier weergegeven zijn brutopensioenbedragen, vóór inhouding van solidariteitsbijdrage, de bijdrage voor gezondheidszorg (3,55 procent) en de bedrijfsvoorheffing.

⁵⁶ Bij pensioenen berekend aan het gezinstarief werd het pensioenbedrag herberekend aan de hand van het tarief voor alleenstaanden om een adequate vergelijking tussen gepensioneerden met een alleenstaandenpensioen en gepensioneerden met een gezinspensioen mogelijk te maken.

Wanneer we echter rekening houden met de spreiding rond de gemiddelde bedragen (op basis van de mediaan), blijkt dat deze gemiddelden in de meeste gevallen worden vertekend door hoge individuele waarden. Anders gesteld, in de meeste gevallen is het gemiddelde hoger dan de mediaan (tabel 2.10): meer dan de helft van de gepensioneerde populatie heeft in die gevallen een wettelijk pensioen lager dan het gemiddelde. Dit geldt onder andere voor de rustgepensioneerde mannen en vrouwen, ongeacht het feit of ze alleenstaand zijn dan wel samenwonen met een partner. Zo stellen we vast dat het gemiddeld rustpensioen van een samenwonende vrouw in 2006 799 euro per maand bedroeg. Echter de helft van de samenwonende vrouwen ontving in 2006 een rustpensioen dat minder dan 670 euro per maand bedroeg.

Tabel 2.10. Wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en soort pensioen, gemiddelde en mediaan, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)

		Alleenstaand		Koppelverband	
		Bedrag	Mediaan	Bedrag	Mediaan
Mannen	Rustpensioen	1.330	1.119	1.446	1.273
	Overlevingspensioen	734	896	576	471
	Inkomensgarantie	649	697	490	465
	RP + OP	1.282	1.054	1.389	1.156
	RP + IGO	760	765	746	764
	OP + IGO	704	724	759	759
	RP + OP + IGO	767	773	759	760
Vrouwen	Rustpensioen	1.312	1.040	799	670
	Overlevingspensioen	1.100	1.006	1.002	980
	Inkomensgarantie	635	698	127	96
	RP + OP	1.240	1.123	1.227	1.133
	RP + IGO	742	759	443	402
	OP + IGO	771	769	765	773
	RP + OP + IGO	806	783	818	809

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit tabel 2.10 blijkt evenwel dat de hiervoor vastgestelde verschillen tussen de gepensioneerden op basis van hun geslacht en leefsituatie blijven bestaan wanneer wordt rekening gehouden met de spreiding rond het gemiddelde.

2.4. Besluit

Dit hoofdstuk schetste het profiel van de Belgische gepensioneerden aan de hand van hun leefsituatie. Iets meer dan de helft van de gepensioneerden woont in koppelverband, terwijl 47 procent van de gepensioneerden niet samenwoont met een partner. In het vervolg van deze working paper wordt het pensioeninkomen van de gepensioneerden in kaart gebracht rekening houdend met hun leefsituatie.

Uit de profielschets is gebleken dat we bij de gepensioneerden die niet in koppelverband leven nog verschillende huishoudsamenstellingen kunnen onderscheiden. In het volgende deel van deze paper beperken we ons echter tot een evaluatie van het pensioeninkomen van de alleenstaande gepensioneerden, daar we geen zicht hebben op de bijdrage aan het inkomen van de andere inwonenden.

Ook de gepensioneerden die in koppelverband wonen, worden verder opgedeeld naar verschillende types van koppels. In wat volgt wordt uitvoerig ingegaan op het pensioenpakket van drie verschillende types koppels, afhankelijk van de samenstelling van hun pensioenpakket op koppelniveau. Een eerste koppeltype omvat de koppels met een gezinspensioen. Er wordt geen onderscheid gemaakt naar de inkomenssituatie van de partner die niet het gezinspensioen ontvangt, aangezien dit geen invloed heeft op het totaal wettelijk pensioen op koppelniveau. Wanneer in het koppel zowel een gezins- als een alleenstaandenpensioen aanwezig is, wordt immers het gezinspensioen verminderd met het alleenstaandenpensioen. Daardoor is het totale wettelijke pensioen op koppelniveau nooit hoger voor koppels met een gezinspensioen én een alleenstaandenpensioen dan voor koppels met enkel een gezinspensioen. Een tweede koppeltype omvat de koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen. Een derde en laatste koppeltype bestaat uit de koppels waar één van beide partners een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangt, terwijl de andere partner geen eigen inkomsten heeft.

In het volgende deel van deze working paper wordt de financiële bescherming geboden door het wettelijke pensioen, alsook door het aanvullende pensioen, van dichterbij onderzocht voor deze gepensioneerden. Ook hier zullen we steeds rekening houden met een aantal factoren, waaronder het geslacht van de gepensioneerde en zijn/haar leefsituatie.

Referentielijst

- Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie (2008). *Bevolking en huishoudens. Huishoudens en familiekeren*. [FOD Economie KMO, Middenstand en Energie: http://www.statbel.fgov.be/pub/d2/p204y2005_nl.pdf].
- Audenaert, V. & Vanderleyden, L. (2004). Gezin, familie en partnerrelatie. In T. Jacobs, L. Vanderleyden & L. Vanden Boer (reds.), *Op latere leeftijd: De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen* (pp. 81-100). Antwerpen: Garant.
- Berghman, J., Curvers, G., Palmans, S. & Peeters, H. (2007). *De gepensioneerden in kaart gebracht. Deel 1: De wettelijke pensioenbescherming (Working paper Sociale Zekerheid nr. 6)*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.
- Berghman, J., Curvers, G., Palmans, S. & Peeters, H. (2008). *De gepensioneerden in kaart gebracht. Deel 2: Eerste- en tweedepijlerpensioenen bij werknemers (Working paper Sociale Zekerheid nr. 8)*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.
- De Koker, B., Jacobs, T., Lodewijckx, E. & Vanderleyden, L. (2007). Recente ontwikkelingen in gezinnen en families: Implicaties voor de ouderenzorg. In B. Cantillon, K. Van den Bosch & S. Lefebure (reds.), *Ouderen in Vlaanderen 1975-2005: een terugblik in de toekomst* (pp. 79-107). Leuven: Acco.
- Deboosere, P. & Surkyn, J. (2004). *Huishoudens en huishoudensposities in de Algemene Socio-economische Enquête van 2001 (Working paper nr. 2)*. Brussel: VUB Interface Demography. [VUB: http://www.vub.ac.be/SOCO/demo/papersonline/WorkingPaper_huishoudens.pdf].
- Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (2008a). *Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming: Gebruikershandleiding*. [KSZ: http://www.ksz-bcss.fgov.be/nl/statistiques/stats_1c.htm].
- Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (2008b). *Nomenclatuur van de socio-economische positie vanaf 2003*. [KSZ: http://www.ksz-bcss.fgov.be/nl/statistiques/stats_1c.htm].
- Lodewijckx, E. (2001). *Huishoudens in België. Een ontsluiting van Rijksregistergegevens (CBGS-werkdocument 4)*. Brussel: CBGS.
- Lodewijckx, E. & Jacobs, T. (2002). *De burgerlijke staat van ouderen in 2000 en 1990. De situatie in het Vlaams Gewest (Bijdragen onderzoek - Ouderen)*. [Studiedienst Vlaamse Regering: <http://aps.vlaanderen.be/cbgs/content/76.html>].
- Palmans, S., Peeters, H. & Berghman, J. (2006). *Het pensioenkadaster geeft geheimen bloot. Informatie over de tweedepijlerpensioenen bij werknemers (Life & Benefits Cahier)*. Mechelen: Kluwer.
- Surkyn, J. (1999). *LIPRO-huishoudensprojecties voor Vlaanderen (1991-2016) (Working Paper 1999/3)*. Brussel: Steunpunt Demografie VUB.
- Van Imhoff, E. & Keilman, N. (1991). *LIPRO 2.0: An application of a dynamic demographic projection model to household structure in the Netherlands*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Vandenboer, L. & Pauwels, K. (2004). Gezondheid en zelfredzaamheid. In T. Jacobs, L. Vanderleyden & L. Vanden Boer, *Op latere leeftijd: De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen* (pp. 101-138). Antwerpen: Garant.

Vermandere, C., Vanheerswynghe, A. & Van der Hallen, P. (2007). *Eén plus één is drie. Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming: verleden, heden en toekomst*. Gent: Academia Press.

DEEL 2.
DE BELGISCHE RUSTGEPENSIONEERDEN

Inleiding

Zoals in het *eerste deel* van deze working paper bleek, kunnen we de financiële bescherming geboden door het Belgische pensioensysteem voortaan onderzoeken rekening houdend met de leefsituatie van de gepensioneerden. Dankzij de koppeling van het Pensioenkadaster en het Rijksregister is het immers mogelijk om persoons- en gezinskenmerken van gepensioneerden te koppelen aan hun pensioensituatie.

In het tweede deel van deze working paper bestuderen we de pensioenbescherming van de Belgische gepensioneerden die in 2006 een rustpensioen ontvingen, rekening houdend met hun leefsituatie. Niet enkel is het rustpensioen het fundament van de Belgische pensioenbescherming; bovendien kunnen voor deze groep gepensioneerden de totale pensioenbescherming, i.e. zowel eerste- als tweedepijlerpensioenen, in kaart brengen. We vergelijken dus de pensioenbescherming waarvan alleenstaanden en gepensioneerden in koppelverband genieten.⁵⁷ Op basis hiervan evalueren we in welke mate het Belgisch pensioensysteem voldoende bescherming biedt aan de Belgische rustgepensioneerden en of deze bescherming gelijk verdeeld is onder de Belgische rustgepensioneerden.

Dit deel is opgebouwd als volgt. Eerst wordt kort het profiel van de Belgische rustgepensioneerden geschetst (hoofdstuk 1). Hiervoor richten we ons op drie socio-demografische kenmerken, namelijk geslacht, leeftijd en leefsituatie. Vervolgens gaan we dieper in op de wettelijke pensioenbescherming van de Belgische rustgepensioneerden (hoofdstuk 2). Ook de aanvullende pensioenbescherming komt aan bod, zij het enkel voor de rustgepensioneerde werknemers (hoofdstuk 3).⁵⁸ Tot slot wordt de totale pensioenbescherming (eerste- en tweedepijlerpensioenen) geëvalueerd voor de rustgepensioneerden werknemers (hoofdstuk 4). We gaan na of de totale pensioenbescherming er in slaagt de Belgische gepensioneerden voldoende te beschermen tegen armoede tijdens hun pensionering.

⁵⁷ Deze groep omvat bijna 90 procent van alle Belgische gepensioneerden die in 2006 een zuiver rustpensioen ontvingen (n=1.223.230). De gepensioneerden die samenleven met andere personen dan hun partner maken bijgevolg geen deel uit van onze onderzoekspopulatie.

⁵⁸ Zoals reeds gesteld kunnen de aanvullende pensioenen voor rustgepensioneerde zelfstandigen niet in kaart worden gebracht omwille van databeperkingen. Wat de ambtenaren betreft wordt algemeen aangenomen dat er geen aanvullende pensioenen worden toegekend aan statutaire ambtenaren.

Hoofdstuk 1. Profiel

In 2006 waren er in België 1.093.232 alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden, die een zuiver rustpensioen⁵⁹ ontvingen.⁶⁰ Anders gesteld, zowat 70 procent van de alleenstaande en samenwonende gepensioneerden ontving een zuiver rustpensioen. De mannen blijken sterker vertegenwoordigd te zijn dan de vrouwen: ongeveer twee derde van de rustgepensioneerden waren mannen, tegenover één derde vrouwen.

Deze oververtegenwoordiging heeft waarschijnlijk twee redenen. In de eerste plaats bleek uit het eerste deel van deze working paper dat een belangrijk aandeel van de alleenstaande gepensioneerde vrouwen in 2006 een overlevingspensioen ontving, al dan niet in combinatie met een rustpensioen. Aangezien onze onderzoekspopulatie beperkt is tot de rustgepensioneerden, maken deze vrouwen geen deel hiervan uit. Ten tweede vermoeden we dat een belangrijke groep samenwonende vrouwen geen pensioen ontvangt, omdat ze in het verleden niet of te weinig hebben gewerkt.

Uit tabel 1.1 blijkt verder dat bijna één vijfde van alle rustgepensioneerden alleenstaand is, terwijl zowat 80 procent van de rustgepensioneerden samenwoont met een partner (koppelverband).

Tabel 1.1. Verdeling van de rustgepensioneerden naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006

Geslacht	Alleenstaand		Koppelverband		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Mannen	120.844	62	598.680	67	719.524	66
Vrouwen	73.467	38	300.241	33	373.708	34
Totaal	194.311	18	898.921	82	1.093.232	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

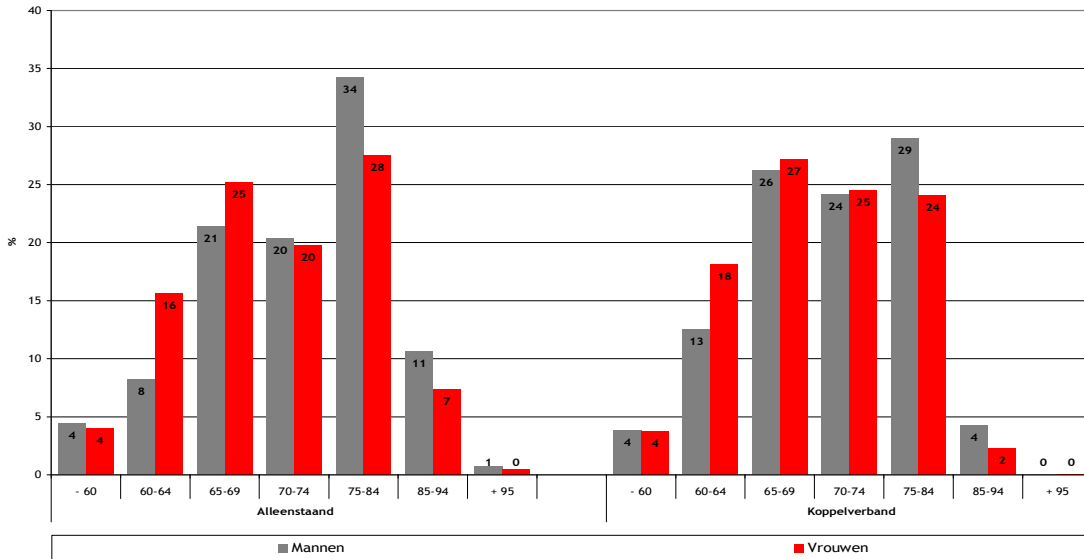
Wanneer we vervolgens de leeftijdsverdeling van de Belgische rustgepensioneerden bekijken, zien we dat de meerderheid van de rustgepensioneerden tussen 65 en 84 jaar oud is (grafiek 1.1). Bij de alleenstaande gepensioneerden vormen de 75- tot 84-jarigen de grootste groep: respectievelijk één derde van de mannen en één vierde van de vrouwen zijn tussen 75 en 84 jaar oud. Bij de rustgepensioneerden die in koppelverband leven vinden we de grootste groep mannen in de leeftijdsklasse van de 75- tot 84-jarigen (29%), terwijl bij de vrouwen de grootste groep tussen 65 en 69 jaar oud is (27%).

⁵⁹ Rustpensioenen opgebouwd in België binnen het pensioenstelsel voor werknemers, zelfstandigen of ambtenaren.

⁶⁰ Enkel de pensioenbescherming van de alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband wordt hier onderzocht. De reden hiervoor is dat we bij de gepensioneerden die samenwonen met een partner, het pensioeninkomen binnen het koppel gaan bundelen op basis van de vermeende financiële solidariteit tussen de partners. Wanneer de gepensioneerde samenwoont met andere personen dan zijn/haar partner, is het niet duidelijk of er ook sprake is van zulke financiële solidariteit. Daarom beperken we ons tot de alleenstaande gepensioneerden, die alleen op hun eigen pensioen kunnen terugvallen (cf. deel 1).

Zowel bij de alleenstaanden als bij de gepensioneerden in koppelverband treffen we meer mannen dan vrouwen aan in de oudere leeftijdsklassen. Bijna de helft van de alleenstaande rustgepensioneerde mannen is ouder dan 75 jaar, tegenover slechts één derde van de alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen. Bij de in koppelverband levende rustgepensioneerde mannen is één derde ouder dan 75 jaar, tegenover ongeveer één vierde van de vrouwen.

Grafiek 1.1. Leeftijdverdeling naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit grafiek 1.1. blijkt dat slechts een beperkt aandeel van de Belgische rustgepensioneerden jonger is dan 65 jaar. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de pensioengerechtigde leeftijd voor werknemers en zelfstandigen vastgelegd is op 65 jaar.⁶¹ Ambtenaren kunnen reeds vanaf de leeftijd van 60 jaar hun rustpensioen aanvragen.⁶² Wel blijkt dat vrouwen meer vertegenwoordigd zijn in de leeftijdsklassen jonger dan 65 jaar dan mannen. Zowat één vijfde van de gepensioneerde vrouwen is jonger dan 65 (20% alleenstaande vrouwen en 22% samenwonende vrouwen), tegenover iets meer dan één tiende van de gepensioneerde mannen (10% alleenstaande mannen en 17% samenwonende mannen). Een mogelijke reden hiervoor vinden we in het feit dat tot 1 januari 2009 een lagere

⁶¹ Wanneer voldoende dienstjaren worden bewezen, kan men als werknemer of zelfstandige reeds vanaf de leeftijd van 60 jaar met pensioen gaan. Verder geldt er een lagere pensioenleeftijd voor mijnwerkers (ondergronds en bovengronds), zeevarenden en vliegend personeel van de burgerluchtvaart (stuurpersoneel en cabinepersoneel).

⁶² Het vervroegd pensioen wordt enkel toegekend wanneer voldaan is aan bepaalde loopbaanvoorwaarden (art. 22 §1 Wet van 21 mei 1991 houdende diverse wijzigingen aan de wetgeving betreffende de pensioenen van de openbare sector, B.S. 20.06.1991). Bepaalde categorieën kunnen voor deze leeftijd met pensioen gaan, bvb. militairen, leden van het rijdend personeel van de NMBS (art. 84 §2 Wet van 21 mei 1991) en bepaalde personeelsleden van de geïntegreerde politie (PDOS, 2008). Daarnaast kunnen ambtenaren op pensioen worden gesteld omwille van definitieve lichamelijke ongeschiktheid, los van enige loopbaan- of leeftijdsvoorwaarden (art. 42 1° Wet van 21 mei 1991).

pensioenleeftijd gold voor vrouwen. Tussen 1997 en 2009 werd de wettelijke pensioenleeftijd van vrouwen opgetrokken van 60 naar 65 jaar.⁶³

De gemiddelde leeftijd van de rustgepensioneerden bevestigt bovenstaande vaststellingen. De alleenstaande gepensioneerden zijn gemiddeld ouder dan de gepensioneerden die in koppelverband leven. Dit geldt zowel voor de mannen als voor de vrouwen. Alleenstaande mannen met een rustpensioen zijn gemiddeld 74 jaar oud, tegenover 71 jaar voor de mannen die samenwonen met een partner. Rustgepensioneerde vrouwen zijn gemiddeld genomen iets jonger: 72 jaar voor de alleenstaande vrouwen en 70 jaar voor de vrouwen die in koppelverband leven.

Tot slot bekijken we het stelsel waarin het pensioen werd opgebouwd (werknemer, zelfstandige, ambtenaar of gemengd).⁶⁴ Uit tabel 1.2 blijkt dat in 2006 ongeveer de helft van de Belgische alleenstaande en samenwonende rustgepensioneerden een zuiver rustpensioen voor werknemers ontving, los van hun leefsituatie of geslacht.

Daarnaast blijkt dat de verschillen tussen de gepensioneerde mannen en vrouwen, en tussen de alleenstaande en samenwonende gepensioneerden, relatief beperkt zijn wat het pensioenstelsel betreft. Bij de alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen zijn er iets minder zuiver rustgepensioneerde werkneemsters dan bij de in koppelverband levende vrouwen (resp. 43% en 56%). Het omgekeerde geldt voor de gepensioneerde vrouwen met een gemengd rustpensioen: dit komt vaker voor bij de alleenstaande dan bij de samenwonende gepensioneerde vrouwen (resp. 26% en 17%).

Tabel 1.2. Verdeling naar leefsituatie, geslacht en stelsel, percentages, 2006

Pensioenstelsel	Alleenstaand		Koppelverband		Totaal
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	
RP WN	46	43	45	56	48
RP ZS	6	4	7	8	7
RP AMBT	17	26	16	18	18
RP Gemengd	31	26	31	17	28
RP WN + ZS	18	15	18	11	16
RP WN + AMBT	11	9	11	6	10
RP ZS + AMBT	1	1	1	0	1
RP WN + ZS + AMBT	1	1	1	0	1
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

⁶³ K.B. van 23 december 1996 tot uitvoering van de artikelen 15, 16 en 17 van de wet van 26 juli 1996 tot modernisering van de sociale zekerheid en tot vrijwaring van de leefbaarheid van de wettelijke pensioenstelsels (B.S. 17.01.1997).

⁶⁴ In België bestaan drie pensioenstelsels: één voor werknemers, één voor zelfstandigen en één voor ambtenaren. Tussen de stelsels bestaan verschillen in de financiering en de berekeningswijze van de pensioenen. Zie Berghman, Curvers, Palmans & Peeters (2007) voor meer informatie over de modaliteiten van de verschillende pensioenstelsels.

Hoofdstuk 2. Wettelijke pensioenbescherming

Na de korte profielschets van de Belgische rustgepensioneerden, gaan we in de volgende hoofdstukken dieper in op hun pensioenbescherming. In eerste instantie bekijken we de financiële bescherming die wordt geleverd door de wettelijke pensioenen op het individuele niveau (2.1). Daarna gaan we dieper in op de wettelijke pensioenbescherming op het niveau van de gepensioneerde koppels (2.2). Tot slot vergelijken we de alleenstaande en in koppelverband levende gepensioneerden, rekening houdend met het pensioeninkomen op koppelniveau (2.3).

De hier vermelde pensioenbedragen zijn steeds **bruto** maandbedragen. Alle bedragen zijn (her)berekend aan het pensioentarief voor alleenstaanden, tenzij er expliciet wordt gesproken over het pensioeninkomen op koppelniveau. Dit betekent dat bij gepensioneerden die een pensioen ontvangen berekend aan het gezinstarief, het pensioenbedrag werd herberekend aan de hand van het alleenstaandentarief.⁶⁵ Op deze manier is een adequate vergelijking tussen de alleenstaande gepensioneerden en de gepensioneerden in koppelverband mogelijk.

2.1. Op individueel niveau

Op individueel niveau blijken er belangrijke verschillen te bestaan tussen de rustgepensioneerden wat de hoogte van hun wettelijk pensioen betreft. Het gemiddeld wettelijk rustpensioen van de alleenstaande gepensioneerden is iets hoger dan dat van de in koppelverband levende gepensioneerden: resp. 1.323 euro en 1.230 euro per maand.⁶⁶ De onderstaande tabel geeft echter aan dat deze verschillen hoofdzakelijk te wijten zijn aan verschillen tussen de rustgepensioneerde mannen en vrouwen onderling. Bij de mannen is het gemiddeld wettelijk pensioen van de samenwonenden ongeveer 100 euro hoger dan dat van de alleenstaanden (1.446 euro tegenover 1.330 euro). Bij de vrouwen daarentegen geldt het omgekeerde: het wettelijk pensioen van de alleenstaanden is heel wat hoger dan dat van de samenwonende vrouwen (1.312 euro tegenover 799 euro).

Tabel. 2.1. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie en geslacht, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandpensioenen)

Geslacht	Alleenstaand	Koppelverband
Man	1.330	1.446
Vrouw	1.312	799
Totaal	1.323	1.230

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

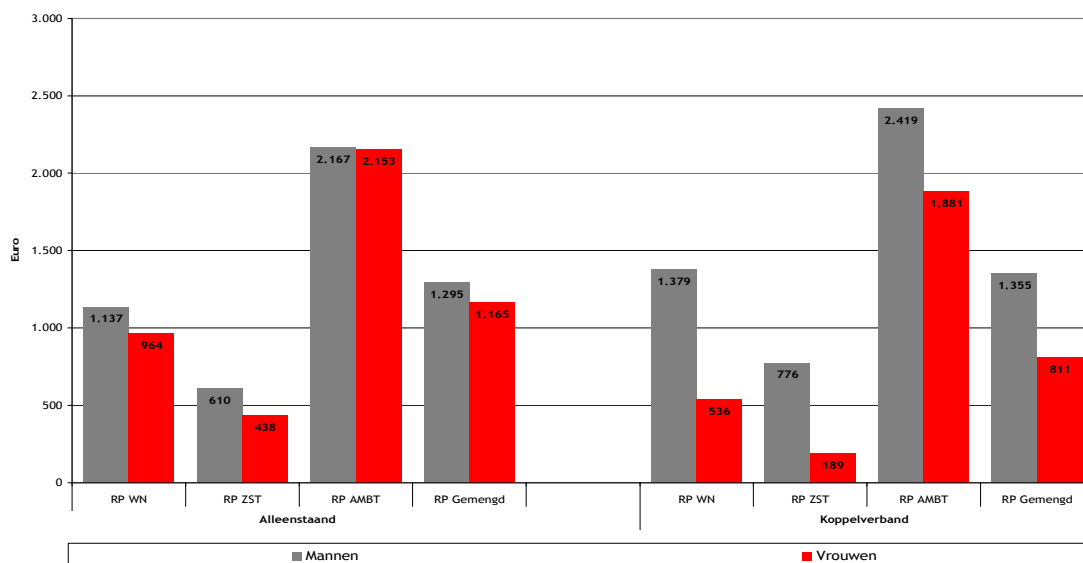
⁶⁵ De Belgische rustpensioenen voor werknemers en zelfstandigen houden rekening met de gezinstoestand bij de berekening van het pensioen (cf. deel 1: 2.2.2). Voor gepensioneerden zonder gezinslast wordt het rustpensioen berekend a rato van 60 procent van het gemiddeld loon tijdens de loopbaan (pensioen berekend aan alleenstaandentarief). Voor gepensioneerden met gezinslast wordt het rustpensioen berekend a rato van 75 procent van het gemiddeld loon tijdens de loopbaan (pensioen berekend aan gezinstarief). Het ambtenarenpensioen houdt geen rekening met de gezinslast, en wordt steeds berekend als zijnde een alleenstaandpensioen.

⁶⁶ Gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandpensioenen.

Grafiek 2.1 toont de hoogte van het wettelijk rustpensioen op maandbasis, naargelang de leefsituatie, het geslacht en het stelsel waarin het pensioen werd opgebouwd. Uit deze grafiek blijkt in de eerste plaats dat enkel bij de alleenstaande gepensioneerde ambtenaren quasi geen genderverschillen zijn wat de hoogte van het wettelijk pensioen betreft. Bij de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers is het wettelijk pensioen van de mannen zowat 20 procent hoger dan dat van de vrouwen (resp. 1.137 euro tegenover 964 euro). Bij de rustgepensioneerde zelfstandigen ontvangen de mannen zelfs bijna 40 procent meer dan de vrouwen (resp. 610 euro tegenover 438 euro).

Deze grafiek verhult echter de spreiding rond het gemiddelde én de inkomensongelijkheden tussen de mannen en vrouwen onderling.⁶⁷ We stelden immers vast dat bijvoorbeeld bij de alleenstaanden 33 procent van de rustgepensioneerde werknemers-vrouwen een wettelijk pensioen heeft lager dan 900 euro, tegenover slechts 8 procent van de mannen. Bij de alleenstaande rustgepensioneerde zelfstandigen heeft bijna de helft van de vrouwen een eerstestijlerpensioen lager dan 500 euro per maand, tegenover slechts één vijfde van de mannen. Hoewel dit op basis van het gemiddelde wettelijke pensioen niet blijkt, kunnen we op basis van de inkomensverdeling stellen dat een belangrijke groep van alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen een laag wettelijk pensioen ontvangt. Daardoor lopen deze vrouwen een verhoogd armoederisico, aangezien ze geen financiële steun krijgen van een eventuele partner.

Grafiek 2.1. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en stelsel, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Bij de in koppelverband levende gepensioneerden stellen we vast dat de genderverschillen veel groter zijn. Ongeacht het pensioenstelsel, blijkt het gemiddeld eerstestijlerpensioen van de samenwonende vrouwen aanzienlijk lager te zijn dan dat van de mannen. Bij de rustgepensioneerde

⁶⁷ Inkomensverdelingen niet opgenomen in deze working paper.

werknemers bijvoorbeeld bedraagt dit verschil ongeveer 800 euro (resp. 1.379 euro voor de mannen en 536 euro voor de vrouwen). Deze gendergebonden verschillen zijn waarschijnlijk te wijten aan verschillen in de arbeidsloopbaan en het verdiende loon tijdens de loopbaan. Het onderzoeken van deze hypothese behoort echter niet tot het doel van deze working paper.

Het lage gemiddelde pensioen van de samenwonende vrouwen moet enigszins worden genuanceerd. Het kan immers zijn dat dit wordt gecompenseerd door het pensioen van hun partner. Op deze mogelijkheid wordt dieper ingegaan in kader 1.

Tot slot geeft grafiek 2.1 aan dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de pensioenstelsels onderling. De wettelijke pensioenen van de ambtenaren zijn aanzienlijk hoger dan de pensioenen opgebouwd in de andere stelsels, terwijl de zelfstandigenpensioenen aanzienlijk lager zijn dan de andere pensioenen. Deze bevindingen sluiten aan bij eerder onderzoek van Berghman e.a. (2007).

Kader 1. Rustgepensioneerde in koppelverband levende vrouwen met een laag wettelijk pensioen

Het wettelijk pensioen van samenwonende rustgepensioneerde vrouwen met een zuiver werknemerspensioen bedraagt gemiddeld slechts 536 euro per maand. Ongeveer één vierde van deze vrouwen heeft een wettelijk pensioen lager dan 100 euro per maand. Dit betekent echter niet dat zij automatisch worden geconfronteerd met armoede. Het gaat immers om in koppelverband levende vrouwen: we vermoeden dus dat het lage pensioen van deze vrouwen wordt gecompenseerd door het pensioen van de partner waarmee ze samenleven.

Gemiddeld bedraagt het eerstelijerpensioen van de partners van deze vrouwen⁶⁸ 1.642 euro per maand. In de meerderheid van de gevallen ontvangen de partners een gezinspensioen (64%); het pensioen bedraagt dan gemiddeld 1.447 euro per maand. Wanneer de partners echter een alleenstaandenpensioen hebben (36%), bedraagt dit gemiddeld 1.988 euro per maand. Dit substantiële verschil in de hoogte van het wettelijk pensioen van de partner is te verklaren door het stelsel waarin het pensioen werd opgebouwd. Het gezinspensioen wordt enkel toegekend in het werknemers- en/of zelfstandigenstelsel. Het ambtenarenpensioen is daarentegen steeds een alleenstaandenpensioen.

Uit de inkomensverdeling blijkt dat de meerderheid van de partners een hoog wettelijk pensioen heeft.⁶⁹ Wanneer het om een gezinspensioen gaat, heeft ongeveer de helft een eerstelijerpensioen hoger dan 1.500 euro. Wanneer het om een alleenstaandenpensioen gaat, heeft ongeveer tweederde van de partners een eerstelijerpensioen hoger dan 1.500 euro per maand.

Op koppelniveau kunnen deze vrouwen met een laag persoonlijk pensioen dus beschikken over een relatief goed pensioen. In 2006 bedroeg dit pensioen op koppelniveau gemiddeld 1.665 euro per maand (1.460 euro indien pensioen van de partner berekend aan het gezinstarief; 2.031 euro indien beide partners een pensioen berekend aan het alleenstaandentarief). Wanneer we veronderstellen dat binnen het koppel het totale wettelijke pensioen gelijk beschikbaar is voor beide partners, kunnen we ervan uitgaan dat deze vrouwen met een laag persoonlijk pensioen niet vervallen in armoede. Binnen het koppel hebben deze vrouwen immers een per capita pensioeninkomen van gemiddeld 833 euro, zowat 300 euro hoger dan hun gemiddeld persoonlijk rustpensioen.

⁶⁸ Het gaat hier enkel om rustgepensioneerde, in koppelverband levende vrouwen met een maandelijks werknemerspensioen lager dan 100 euro.

⁶⁹ Inkomensverdeling niet opgenomen in deze working paper.

(Vervolg kader 1)

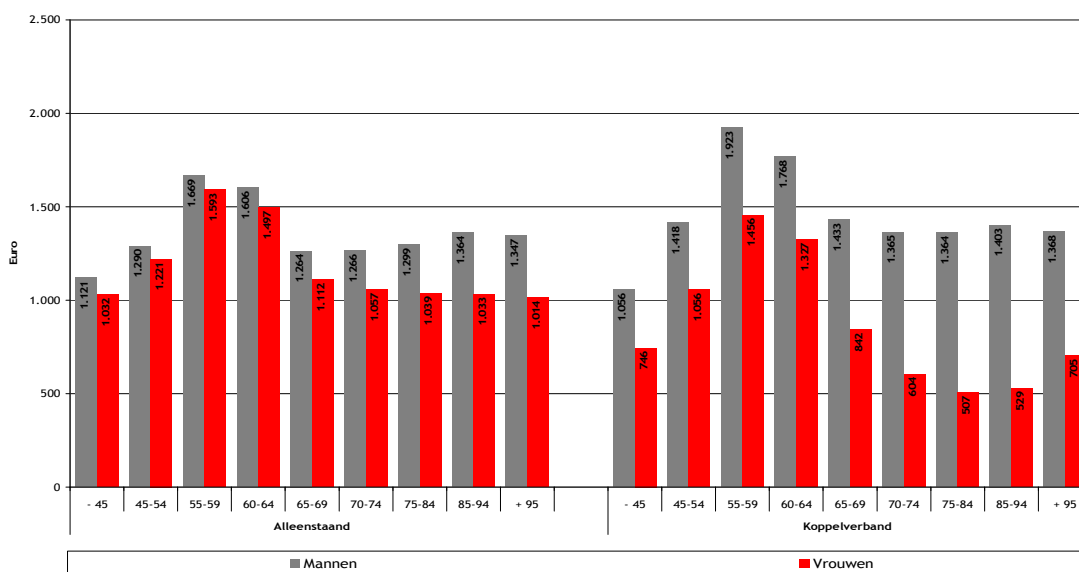
Een soortgelijke analyse kunnen we maken voor de **rustgepensioneerde in koppelverband levende vrouwen met een zuiver zelfstandigenpensioen**. Gemiddeld ontvangen deze vrouwen in 2006 slechts 189 euro per maand; en bijna viervijfde van deze vrouwen heeft een wettelijk pensioen lager dan 300 euro.

Ook deze vrouwen blijken samen te leven met een partner met een aanzienlijk hoger individueel pensioen. Gemiddeld ontvangen de partners van deze vrouwen⁷⁰ 1.558 euro (1.484 euro indien gezinstarief; 1.596 euro indien alleenstaandentarief). Ongeveer de helft van hen heeft een eerstelijnerpensioen hoger dan 1.500 euro per maand.

Op koppelniveau bedraagt het gezamenlijk wettelijk pensioen van deze koppels 1.649 euro per maand, grotendeels afkomstig van het pensioen van de man (95%). Indien we opnieuw veronderstellen dat er financiële solidariteit is tussen de partners, zien we dat het pensioen van de partner een belangrijke bron van inkomsten is voor de gepensioneerde vrouwen met een laag persoonlijk pensioen. Deze vrouwen beschikken binnen het koppel immers over een per capita pensioeninkomen van 825 euro per maand, aanzienlijk hoger dan hun eigen wettelijke pensioen.

Om na te gaan of er verschillen bestaan tussen de jongste en oudste gepensioneerden wat de hoogte van het wettelijk rustpensioen betreft, houdt grafiek 2.2 rekening met de leeftijd van de gepensioneerde.

Grafiek 2.2. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en leeftijd, 2006 (gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen)



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

⁷⁰ Het gaat hier enkel om rustgepensioneerde, in koppelverband levende vrouwen met een maandelijks zelfstandigenpensioen lager dan 300 euro.

Uit deze grafiek blijkt in de eerste plaats dat de gepensioneerden die tussen 55 en 60 jaar oud zijn de hoogste wettelijke pensioenen hebben, ongeacht hun leefsituatie of geslacht. In deze leeftijdscategorie komen relatief gezien meer gepensioneerde ambtenaren voor, wat het gemiddelde pensioen voor deze groep de hoogte in duwt.^{71,72}

Daarnaast stellen we vast dat hoe ouder de gepensioneerde is, hoe lager zijn wettelijk pensioen is. Een mogelijke reden hiervoor is dat de oudste wettelijke pensioenen (gedeeltelijk) worden berekend op basis van (lage) forfaitaire lonen.⁷³ Aangezien de jongste wettelijke pensioenen volledig worden berekend op basis van de (hogere) werkelijke lonen, vermoeden we dat de pensioenen van de jongere gepensioneerden hoger zijn dan deze van de oudere gepensioneerden. Een andere mogelijke verklaring heeft betrekking op het feit dat de pensioenen voor werknemers en zelfstandigen niet welvaartsvast zijn. Anders gesteld, de pensioenen worden niet aangepast aan evoluties in de welvaart (én de lonen). De pensioenen van de oudste gepensioneerden zijn berekend op lonen die aanzienlijk lager zijn dan de lonen waarop de pensioenen van de jongere gepensioneerden worden berekend. Hierdoor zijn de pensioenen van de jongere gepensioneerden hoger dan deze van de oudste gepensioneerden.

De verschillen in de hoogte van het wettelijk pensioen zijn vooral uitgesproken voor de rustgepensioneerde vrouwen die in koppelverband leven. Hiervoor is nog een bijkomende verklaring mogelijk, namelijk de afbrokkeling van het kostwinnersmodel tijdens de laatste decennia. Steeds meer samenwonende vrouwen beperken zich niet tot het instaan voor het huishouden en de zorg voor de kinderen, maar gaan tijdens een belangrijk deel van hun loopbaan buitenshuis werken. Hierdoor bouwen ze meer persoonlijke pensioenrechten op, en maken ze aanspraak op een hoger eigen rustpensioen.

Bij de alleenstaande gepensioneerden en de samenwonende gepensioneerde mannen blijft het pensioen vanaf de leeftijd van 65 jaar relatief constant. De alleenstaande gepensioneerde mannen ouder dan 65 hebben maandelijks ongeveer 1.300 euro. De samenwonende gepensioneerde mannen ouder dan 65 jaar, hebben maandelijks ongeveer 1.360 euro.

2.2. Op koppelniveau

In de volgende paragrafen gaan we dieper in op de pensioensituatie op koppelniveau van de rustgepensioneerden die in koppelverband leven. Anders gesteld, we houden rekening met de bijdrage van beide partners aan het totale wettelijke pensioeninkomen op koppelniveau.

Hiervoor baseren we ons op de samenstelling van het pensioenpakket op koppelniveau. Dit betekent dat we nagaan of het wettelijk pensioen op koppelniveau bestaat uit een gezinspensioen, dan wel

⁷¹ Ambtenaren kunnen in bepaalde gevallen immers voor de leeftijd van 65 jaar op pensioen gaan (cf. supra).

⁷² Ongeveer 80 procent van de rustgepensioneerden jonger dan 60 jaren waren gepensioneerden met een zuiver ambtenarenpensioen.

⁷³ In 1955 werd het bijhouden van een individuele rekening, met daarop alle informatie over de verdiende lonen, gewerkte arbeidsdagen en gelijkgestelde dagen, verplicht. Voor de periode voor 1955 zijn zulke gegevens niet op systematische basis bijgehouden. Omwille van dit gebrek aan informatie wordt voor de jaren gewerkt voor 1955 gebruik gemaakt van forfaitaire lonen voor de pensioenberekening (Art. 9 §2 KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers, B.S. 27.10.1967).

uit één of twee alleenstaandenpensioenen.⁷⁴ Op basis van de profielschets in het eerste deel van deze working paper, wordt een onderscheid gemaakt tussen drie koppeltypes (n=505.016):

- koppels met een gezinspensioen, ongeacht de aard van eventuele inkomsten van de partner zonder gezinspensioen (n=176.772);
- koppels waar beide partners een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangen⁷⁵ (n=204.978); en
- koppels waar de gepensioneerde partner een alleenstaandenpensioen heeft, en de niet-gepensioneerde partner geen eigen inkomsten heeft (n=116.596).

Gemiddeld ontvangt een gepensioneerd koppel 1.890 euro per maand op koppelniveau. Er blijken echter belangrijke verschillen te bestaan naar de samenstelling van het inkomen op koppelniveau en de huwelijksstatus van de koppels (tabel 2.2). Bij de koppels met een gezinspensioen bedraagt het wettelijk pensioen op koppelniveau gemiddeld 1.377 euro. Dit is aanzienlijk minder dan het gemiddeld pensioen van de gehuwde koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen (resp. 1.670 en 2.442 euro). Merk op dat het gemiddeld wettelijk pensioen op koppelniveau van de koppels met een gezinspensioen maar net boven de armoederisicogrens van 1.317 euro per maand uitstijgt.⁷⁶ Dit stelt belangrijke vraagtekens bij de toereikendheid van de wettelijke pensioenbescherming voor deze koppels.

Bij de koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen blijken er bovendien belangrijke verschillen te bestaan tussen gehuwde en ongehuwde koppels. Wanneer het pensioen op koppelniveau bestaat uit slechts één alleenstaandenpensioen, zijn de gehuwde koppels beter af dan de ongehuwde koppels (resp. 1.670 en 1.240 euro). Bij de koppels met twee pensioenen berekend aan het tarief voor alleenstaanden geldt echter het omgekeerde: de ongehuwde koppels hebben een inkomen uit wettelijke pensioenen dat gemiddeld 200 euro meer bedraagt dan dat van de gehuwde koppels (resp. 2.685 en 2.442 euro).

⁷⁴ Zoals reeds gesteld in het eerste deel van deze working paper, worden koppels waar de ene partner een pensioen ontvangt en de andere eigen inkomsten heeft uit sociale zekerheid en/of arbeid niet opgenomen in onze analyses. Gezien deze activiteiten kunnen we deze koppels immers niet beschouwen als 'echte' gepensioneerde koppels. Bovendien hebben we geen zicht op de bijdrage van de niet gepensioneerde partner aan het inkomen op koppelniveau, waardoor geen accuraat beeld kan worden geschetst van het totale inkomen.

⁷⁵ Hier worden enkel de koppels waar beide partners een rustpensioen ontvangen in rekening genomen.

⁷⁶ Relatieve armoedegrens van 60 procent van het mediaan equivalent inkomen op koppelniveau op basis van EU-SILC inkomens voor 2006. Deze armoederisicogrens houdt rekening met de schaalvoordelen van het samenwonen en geeft het risico op financiële armoede aan. Deze indicator is ontwikkeld door de Europese Unie in 2001, met oog op de evaluatie van de prestaties van de lidstaten in het kader van de OMC Sociale Inclusie (Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2005; Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2009).

Tabel 2.2. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar type koppel en huwelijksstatus, 2006

Type koppel	Gehuwd			Ongehuwd			Totaal	
	N	%	Bedrag	N	%	Bedrag	N	Bedrag
Koppel met gezinspensioen	176.772	35	1.377	NVT	NVT	NVT	176.772	1.377
Koppel met 2 alleenstaandenpensioenen	204.978	41	2.442	4.906	1	2.685	204.978	2.448
Koppel met 1 alleenstaandenpensioen	116.596	23	1.670	1.764	0	1.240	116.596	1.664
Totaal	498.346	99	1.884	6670	1	2.303	505.016	1.890

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

2.2.1. Koppels met een gezinspensioen

In de volgende paragrafen richten we ons op de koppels waar één van beide partners een gezinspensioen ontvangt. Dit pensioen wordt steeds uitgekeerd in het werknemers- of zelfstandigenstelsel. In het ambtenarenstelsel wordt geen rekening gehouden met de gezinstoestand bij de berekening van het pensioen (cf. deel 1).

In 2006 hebben 176.772 gepensioneerde koppels een gezinspensioen ontvangen. Zoals blijkt uit tabel 2.3 wordt het gezinspensioen soms gecumuleerd met een ambtenarenpensioen (8%). Hiervoor zijn speciale cumulatierregels van toepassing, die geen invloed hebben op de toekenning van het gezinspensioen in het werknemers- of zelfstandigenstelsel.⁷⁷ Uit tabel 2.3 blijkt verder dat iets meer dan de helft van deze koppels een gezinspensioen ontvangt dat geheel of gedeeltelijk werd opgebouwd in het stelsel voor werknemers. Bij één op drie koppels is het pensioen opgebouwd in het stelsel voor werknemers én zelfstandigen, terwijl slechts bij 12 procent van de koppels het gezinspensioen een zuiver zelfstandigenpensioen is.

⁷⁷ Bij de cumulatie van verschillende pensioenen is de loopbaanduur beperkt tot 45 jaar ('eenheid van loopbaan'). Indien de loopbaanduur meer is dan 45 jaar, wordt de loopbaan in het werknemers- of zelfstandigenstelsel beperkt (Art. 10bis KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers, B.S. 27.10.1967). Bij de cumulatie van een ambtenarenpensioen met een ander pensioen mag het absoluut maximum (64.360,63 euro op jaarbasis) niet worden overschreden. Indien door de cumulatie van verschillende pensioenen dit toch gebeurt, wordt een inhouding verricht op het ambtenarenpensioen (Art. 40 Wet van 5 augustus 1978 houdende economische en budgettaire hervormingen, B.S. 17.08.1978). Dit heeft geen gevolgen voor de toekenning van het gezinspensioen.

Tabel 2.3. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, 2006

Stelsel gezinspensioen	N	%	Bedrag
RP werknemer	87.075	49	1.559
RP zelfstandige	20.406	12	851
RP gemengd	69.291	39	1.304
RP WN + AMBT	8.040	5	2.245
RP ZS + AMBT	1.414	1	1.917
RP WN + ZS	57.052	32	1.133
RP WN + ZS + AMBT	2.785	2	1.786
Totaal	176.772	100	1.377

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Gemiddeld bedraagt het wettelijk pensioen op koppelniveau 1.377 euro. Zoals reeds bleek bij de vergelijking van de alleenstaande en samenwonende gepensioneerden op individueel niveau, bestaan er belangrijke verschillen naargelang het stelsel waarin het gezinspensioen werd opgebouwd. Wanneer het gezinspensioen wordt gecumuleerd met een ambtenarenpensioen is het totale wettelijke pensioeninkomen op koppelniveau aanzienlijk hoger dan wanneer dit niet het geval is. Bijvoorbeeld, het pensioen van de koppels met een rustpensioen voor werknemers en ambtenaren is gemiddeld 44 procent hoger dan dat van koppels met een zuiver rustpensioen voor werknemers (resp. 2.245 en 1.559 euro).

Het gemiddelde wettelijke pensioen van koppels met een gezinspensioen wordt sterk beïnvloed door het lage pensioen van de koppels met een gezinspensioen opgebouwd in het stelsel voor zelfstandigen. Gemiddeld beschikken deze koppels slechts over een wettelijk pensioeninkomen van 851 euro. Dit is heel wat lager dan de armoederisicogrens van 1.317 euro.⁷⁸

Tot slot bekijken we de inkomensverdeling van de gepensioneerde koppels met een gezinspensioen. Grafiek 2.3 toont dat de rustpensioenen opgebouwd in het stelsel voor zelfstandigen voornamelijk terug te vinden zijn in de lagere inkomensklassen. Tweederde van de koppels met een zelfstandigenpensioen heeft een inkomen op koppelniveau uit het wettelijk pensioen tussen 800 en 1.000 euro per maand. Anders gesteld, de meerderheid van de gepensioneerde koppels waar het inkomen op koppelniveau bestaat uit een gezinspensioen opgebouwd in het stelsel voor zelfstandigen moet rondkomen met een maandelijks gezamenlijk inkomen dat schommelt rond het wettelijk minimumpensioen (942 euro per maand in 2006).

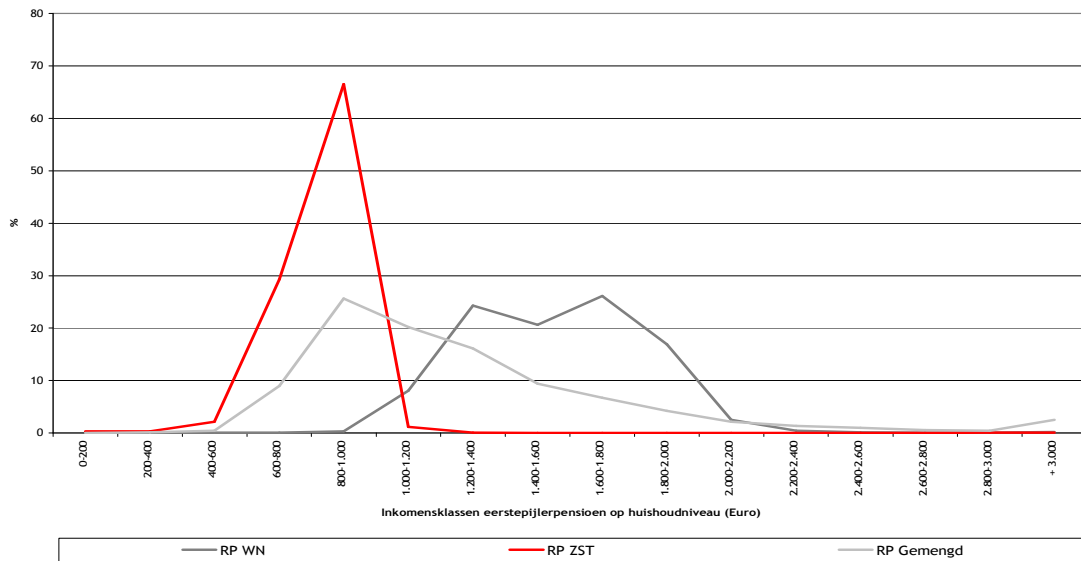
Dit stellen we niet vast bij de andere pensioenstelsels. Bij de koppels met een gezinspensioen opgebouwd in het stelsel voor werknemers of met een gemengd gezinspensioen is de spreiding groter. Ongeveer de helft van de koppels met een gezinspensioen voor werknemers heeft een

⁷⁸ Waarschijnlijk wordt het wettelijk pensioen van deze koppels aangevuld met een aanvullend pensioen, om zo alsnog een adequaat pensioeninkomen te verschaffen. Het is echter niet mogelijk om dit verder te onderzoeken op basis van de administratieve data van het Pensioenkadaster, aangezien er sterke twijfels bestaan rond de betrouwbaarheid van de informatie over de aanvullende pensioenen van zelfstandigen. Voor meer informatie hiervoor, zie Berghman, Curvers, Palmans & Peeters (2008, pp. 20-21).

wettelijk pensioeninkomen op koppelniveau tussen 1.400 en 1.800 euro per maand. Bij de koppels met een gemengd gezinspensioen heeft ongeveer tweederde een wettelijk pensioen op koppelniveau tussen 800 en 1.400 euro per maand.

Een mogelijke reden voor het lage pensioen van een belangrijke groep koppels met een zelfstandigenpensioen vinden we in de berekeningswijze van het pensioen. Sinds 1984 loopt deze gelijk aan de berekening van het werknemerspensioen, maar er wordt rekening gehouden met het feit dat de betaalde sociale zekerheidsbijdragen lager zijn in de zelfstandigenregeling dan in de werknemersregeling.⁷⁹ Daardoor valt het rustpensioen voor een zelfstandige aanzienlijk lager uit dan dat van een werknemer met vergelijkbare inkomsten en loopbaanjaren (Berghman e.a., 2007, p. 27).

Grafiek 2.3. Inkomensverdeling naar stelsel van het gezinspensioen voor koppels met een gezinspensioen, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

2.2.2. Koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen

Vervolgens bekijken we de koppels waar het inkomen binnen het koppel bestaat uit één of twee pensioenen berekend aan het tarief voor alleenstaanden. Bij ongeveer drie vijfde van de onderzochte gepensioneerde koppels was het gezamenlijk inkomen op koppelniveau in 2006 op deze manier samengesteld.

⁷⁹ De verschillen in de bijdragenlast worden in rekening genomen door middel van de aanpassingscoëfficiënt, die o.a. afhankelijk is van de gezinstoestand van de gepensioneerde. Voor meer informatie over de aanpassingscoëfficiënt, zie RSVZ (2004).

In de eerste plaats bekijken we het pensioenstelsel waarin het pensioen werd opgebouwd. Tabel 2.4 toont dit voor de koppels met slechts één alleenstaandenpensioen, tabel 2.5 en 2.6 voor de koppels met twee alleenstaandenpensioenen.

Zoals verwacht op basis van onze eerdere bevindingen, heeft de meerderheid van de koppels met één alleenstaandenpensioen een zuiver rustpensioen voor werknemers. Ook de hoogte van de pensioenen naar het stelsel waarin ze werden opgebouwd sluit aan bij onze eerdere bevindingen. Het inkomen op koppelniveau van de koppels met één ambtenarenpensioen is het hoogst, terwijl het inkomen van de koppels met één zelfstandigenpensioen het laagst is (ongeacht de huwelijksstatus). Daarnaast wordt bevestigd dat het gemiddelde eerstelijerpensioen van de ongehuwde koppels lager is dan dat van de gehuwde koppels (ongeacht het stelsel).

Tabel 2.4. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van het alleenstaandenpensioen en huwelijksstatus voor koppels met één alleenstaandenpensioen, 2006

Stelsel alleenstaandenpensioen	Gehuwd			Ongehuwd			Totaal		
	N	%	Bedrag	N	%	Bedrag	N	%	Bedrag
RP werknemer	56.362	48	1.468	626	1	1.077	56.988	48	1.463
RP zelfstandige	9.663	8	810	117	0	448	9.780	8	805
RP ambtenaar	28.971	24	2.423	522	0	1.770	29.493	25	2.411
RP Gemengd	21.600	18	1.574	499	0	1.077	22.099	19	1.563
Totaal	116.596	99	1.670	1.764	1	1.240	118.360	100	1.664

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wanneer we het inkomen op koppelniveau van de koppels met een gezinspensioen (cf. supra) en de gehuwde koppels met één alleenstaandenpensioen vergelijken, blijkt dat gemiddeld genomen het gezamenlijk wettelijk pensioen op koppelniveau het hoogst is voor de koppels met één alleenstaandenpensioen (1.670 euro tegenover 1.377 euro voor koppels met één gezinspensioen). Dit is echter quasi volledig te verklaren door het feit dat het alleenstaandenpensioen een ambtenarenpensioen kan zijn⁸⁰, terwijl dit nooit het geval kan zijn voor het gezinspensioen. Het wettelijk pensioen op koppelniveau is steeds hoger voor gezinspensioenen opgebouwd in het stelsel voor werknemers of zelfstandigen dan voor alleenstaandenpensioenen opgebouwd in deze stelsels.

Wat de koppels met twee alleenstaandenpensioenen betreft, blijkt uit tabel 2.5 dat de meerderheid van de koppels minstens één zuiver rustpensioen voor werknemers heeft, ongeacht hun huwelijksstatus. Er blijken verder weinig verschillen te bestaan tussen de gehuwde en ongehuwde koppels.

⁸⁰ Het ambtenarenpensioen kan hier worden beschouwd als een 'verdoken' gezinspensioen, aangezien de niet gepensioneerde partner geen eigen pensioen heeft. Waarschijnlijk hebben deze partners in het verleden niet of te weinig gewerkt om pensioenrechten op te bouwen (cf. supra).

Tabel 2.5. Verdeling naar stelsel van beide pensioenen en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006

	Partner 1 (man)	Partner 2 (vrouw)				Totaal
		RP WN	RP ZS	RP AMBT	RP Gemengd	
Gehuwd	RP WN	28	3	5	7	43
	RP ZS	1	1	1	1	3
	RP AMBT	9	1	7	3	20
	RP Gemengd	18	2	5	9	34
	Totaal	56	7	17	20	100
Ongehuwd	RP WN	25	1	7	12	44
	RP ZS	1	0	1	1	3
	RP AMBT	4	0	11	4	19
	RP Gemengd	13	1	8	11	34
	Totaal	43	2	26	29	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Het gemiddeld wettelijk pensioeninkomen op koppelniveau van de koppels met twee alleenstaandenpensioenen bedroeg in 2006 2.447 euro. Dit is aanzienlijk hoger dan het inkomen van de koppels met slechts één alleenstaandenpensioen, wat niet verwonderlijk is aangezien het pensioeninkomen op koppelniveau bestaat uit twee in de plaats van slechts één alleenstaandenpensioen.

Er blijken echter belangrijke verschillen te bestaan tussen de gehuwde en ongehuwde koppels met twee alleenstaandenpensioenen. Bij de ongehuwde koppels bedraagt het wettelijk pensioen op koppelniveau gemiddeld 2.685 euro, tegenover 2.442 euro bij de gehuwde koppels (tabel 2.6). Bij de koppels waar de vrouw een rustpensioen voor werknemers heeft en de man een zelfstandigenpensioen bedraagt dit verschil zelfs 50 procent (1.498 euro tegenover 1.000 euro).

Tabel 2.6. Gemiddeld wettelijk pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar stelsel van beide pensioenen en huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006

	Partner 1 (man)	Partner 2 (vrouw)				Totaal
		RP WN	RP ZS	RP AMBT	RP Gemengd	
Gehuwd	RP WN	1.927	1.552	3.264	2.026	2.062
	RP ZS	1.000	819	2.661	1.257	1.304
	RP AMBT	2.907	2.648	4.798	3.446	3.601
	RP Gemengd	2.096	1.710	3.724	2.199	2.322
	Totaal	2.117	1.751	4.000	2.308	2.442
Ongehuwd	RP WN	2.156	1.582	3.263	2.163	2.319
	RP ZS	1.498	915	2.682	1.348	1.609
	RP AMBT	2.999	2.438	4.530	3.535	3.953
	RP Gemengd	2.160	1.399	3.789	2.193	2.549
	Totaal	2.219	1.476	3.930	2.341	2.685

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wanneer we de gemiddelde bijdrage van de partners aan het inkomen op koppelniveau bekijken voor de koppels met twee alleenstaandenpensioenen (tabel 2.7), stellen we vast dat bij gehuwde koppels de man gemiddeld de grootste bijdrage heeft aan het inkomen binnen het koppel (65%). Bij ongehuwde koppels daarentegen hebben beide partners een veel gelijkere bijdrage aan het eerstestijlerpensioen op koppelniveau: het aandeel van de gemiddelde bijdrage in het totale inkomen op koppelniveau bedraagt 53 procent voor de man en 47 procent voor de vrouw.

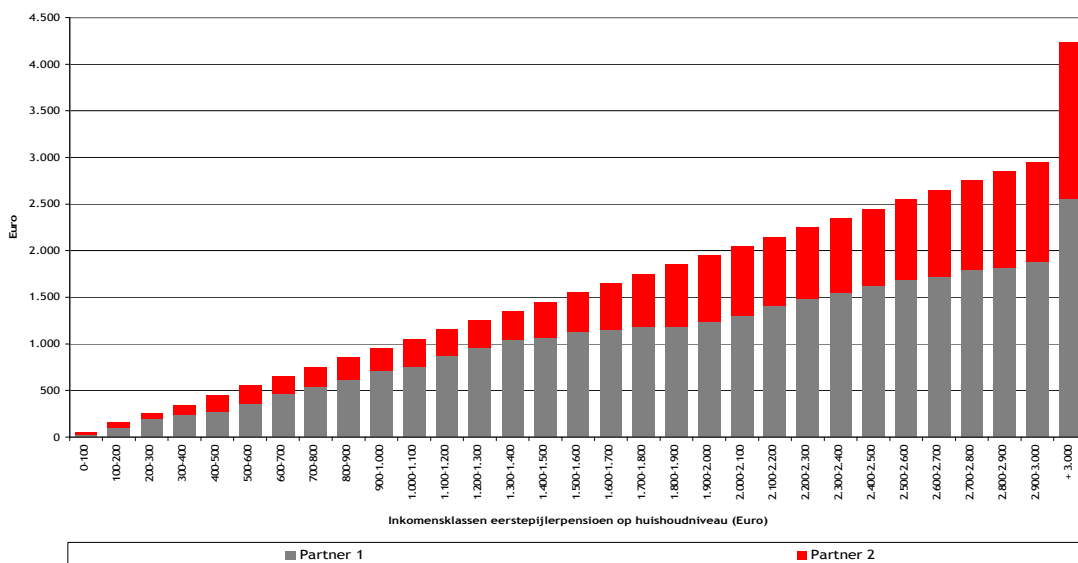
Tabel 2.7. Gemiddelde bijdrage van de partners aan het wettelijk pensioen op koppelniveau naar huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006

Bijdrage	Gehuwd		Ongehuwd		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Partner 1 (man)	1.580	65	1.424	53	1.576	64
Partner 2 (vrouw)	862	35	1.261	47	872	36
Totaal koppel	2.442	100	2.685	100	2.448	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Tot slot gaan we voor de koppels met twee alleenstaandenpensioenen na of er een samenhang is tussen de hoogte van het eerstestijlerpensioen van beide partners. Anders gesteld, leven gepensioneerden met een hoog pensioen samen ('pensioenhomogamie')? Grafiek 2.4 geeft het aandeel van beide partners in het totale wettelijke pensioeninkomen op koppelniveau naar inkomensklasse.

Grafiek 2.4. Gemiddelde bijdrage van beide partners aan het totale wettelijke pensioen op maandbasis op koppelniveau naar inkomensklasse, voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit grafiek 2.4 blijkt dat naarmate het wettelijk pensioen van de ene partner (man) stijgt, ook de bijdrage van de andere partner (vrouw) aan het inkomen op koppelniveau toeneemt. Er lijkt dus inderdaad een verband te zijn tussen de hoogte van het pensioen van beide partners: hoe hoger het gemiddeld pensioen van de ene partner (man), hoe hoger het gemiddeld pensioen van de andere partner (vrouw). Merk wel op dat het gemiddeld pensioen van de vrouw (partner 2) nooit hoger is dan dat van de man (partner 1). Dit geldt zowel voor de gehuwde als de ongehuwde koppels.⁸¹

We stellen eveneens vast dat het relatieve aandeel van de gemiddelde bijdrage van beide partners in het inkomen redelijk constant is, ongeacht de huwelijksstatus. Bij ongehuwde koppels is echter het aandeel van de gemiddelde bijdrage van de vrouw (partner 2) groter dan bij de gehuwde koppels. Het aandeel van de gemiddelde bijdrage van de vrouw in deze koppels schommelt rond 45 procent, terwijl bij gehuwde koppels het aandeel van de gemiddelde bijdrage van de vrouw slechts 30 à 35 procent van het inkomen binnen het koppel bedraagt.

2.3. Vergelijking van de alleenstaande en samenwonende rustgepensioneerden

Tot slot vergelijken we de inkomenssituatie van gepensioneerden die in koppelverband leven met deze van alleenstaande gepensioneerden. Om een goede vergelijking mogelijk te maken houden we rekening met het inkomen op koppelniveau waarover de samenwonende gepensioneerden kunnen beschikken.

Hiertoe hebben we nood aan een goede vergelijkingsbasis. Daarom wordt het pensioeninkomen op koppelniveau omgezet naar een pensioen op individueel niveau door middel van twee equivalentieschalen. We veronderstellen dat gepenseerde koppels enkel bestaan uit twee gepensioneerden, zonder andere inwonenden die financieel afhankelijk zijn van het inkomen op koppelniveau of er een financiële bijdrage aan leveren. Daarenboven houden we ook hier de veronderstelling aan dat partners in een koppel solidair zijn, en dat de partner met het hoogste pensioen bereid is een deel van zijn pensioen ter beschikking te stellen aan de andere partner (cf. supra).

De eerste equivalentieschaal berekent het equivalent inkomen op basis van een equivalentiecoëfficiënt gelijk aan 2. Het beschikbare inkomen op koppelniveau wordt dus gelijk verdeeld over beide partners én er wordt geen rekening gehouden met eventuele schaalvoordelen die voortvloeien uit het samenwonen. Bij de tweede schaal, de aangepaste OESO-equivalentieschaal, bedraagt de equivalentiecoëfficiënt 1,5 (1 voor partner 1; 0,5 voor partner 2). Deze equivalentieschaal gaat uit van het bestaan van schaalvoordelen binnen koppels. Het samenwonen levert immers bepaalde financiële voordelen op, die niet van toepassing zijn op de alleenstaande gepensioneerden. Bijvoorbeeld de kostprijs van de woning is waarschijnlijk weinig verschillend voor een alleenstaande of een samenwonende gepenseerde, maar wordt in een gepenseerd koppel gedragen door twee personen, terwijl de alleenstaande deze kost alleen moet dragen (Hagenaars, de Vos & Zaidi, 1994).

Wanneer we geen rekening houden met schaalvoordelen, blijkt uit tabel 2.8 dat de alleenstaande gepensioneerden financieel gezien beter af zijn dan de gepensioneerden die in koppelverband

⁸¹ Onderscheid naar huwelijksstatus niet opgenomen in de grafiek.

leven. Enkel het per capita pensioeninkomen van de gepensioneerden die leven in een koppel waar beide partners een alleenstaandenpensioen hebben, komt in de buurt van het inkomen van de alleenstaande rustgepensioneerden (resp. 1.224 en 1.323 euro). Voor koppels met een gezinspensioen stellen we zelfs vast dat hun gemiddeld wettelijk pensioeninkomen op koppelniveau (1.377 euro) bijna niet verschilt van het individuele inkomen van alleenstaande gepensioneerden (1.323 euro).

Tabel 2.8. Vergelijking van het gemiddeld equivalent wettelijk pensioeninkomen naar leefsituatie en gebruikte equivalentieschaal, 2006⁸²

Leefsituatie	N	Pensioen op koppelniveau	Equivalent pensioeninkomen	
			Zonder schaalvoordelen	Met schaalvoordelen
Alleenstaanden	194.311	1.323	1.323	1.323
Mannen	120.844	1.330	1.330	1.330
Vrouwen	73.467	1.312	1.312	1.312
Koppelverband	505.016	1.889	945	1.259
Gezinspensioen	176.772	1.377	689	918
Alleenstaandenpensioen + Alleenstaandenpensioen	209.884	2.447	1.224	1.631
Alleenstaandenpensioen	118.360	1.664	832	1.109

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

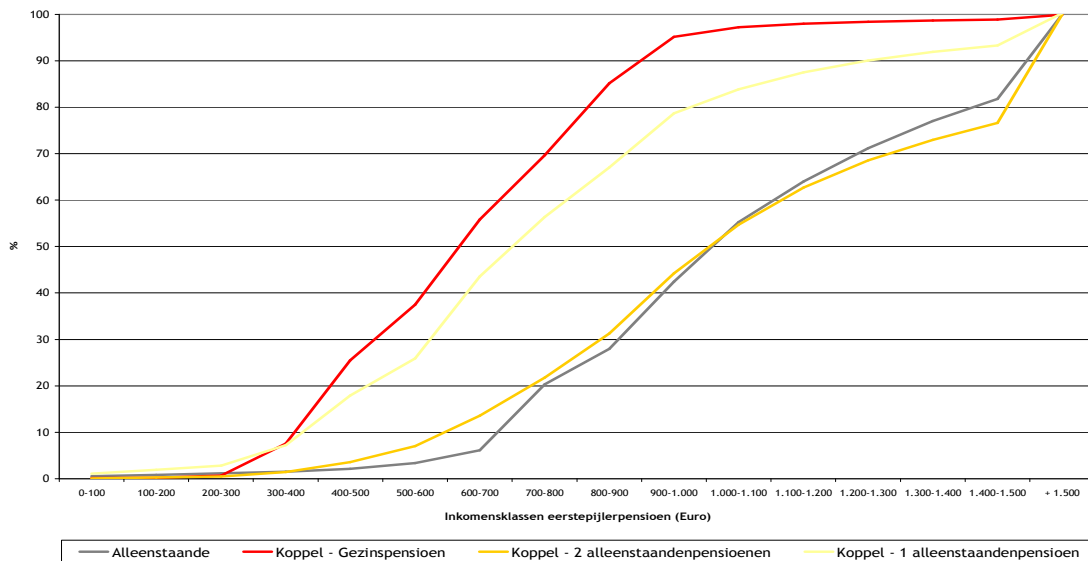
Wanneer we echter rekening houden met de schaalvoordelen die ontstaan door het samenwonen, verdwijnen de verschillen tussen de alleenstaande en samenwonende gepensioneerden gedeeltelijk. Het equivalent pensioeninkomen van gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen, berekend aan de hand van de aangepaste OESO-schaal, is zelfs hoger dan dat van de gepensioneerde alleenstaanden (resp. 1.631 en 1.323 euro). Ook het verschil tussen alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen wordt in dit geval kleiner (resp. 1.323 en 1.109 euro). Ook hier blijken de gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen het laagste inkomen per capita te hebben (918 euro).

Om de afwijkingen op het gemiddelde te onderzoeken, gaan we in grafiek 2.5 en 2.6 dieper in op de inkomensverdeling van de rustgepensioneerden. Grafiek 2.5 geeft de cumulatieve inkomensverdeling⁸³ van alleenstaande en samenwonende rustgepensioneerden op basis van het per capita pensioeninkomen; grafiek 2.6 geeft dezelfde informatie op basis van de aangepaste OESO-equivalentieschaal.

⁸² Aangezien de ongehuwd samenwonende koppels slechts een minderheid uitmaken van onze populatie, wordt hier geen onderscheid gemaakt naar huwelijksstatus (gehuwd of ongehuwd).

⁸³ De cumulatieve verdeling geeft aan hoeveel procent van de rustgepensioneerden een wettelijk pensioen heeft lager dan de beschouwde inkomensklasse.

Grafiek 2.5. Cumulatieve inkomensverdeling op basis van het per capita pensioeninkomen naar leefsituatie, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

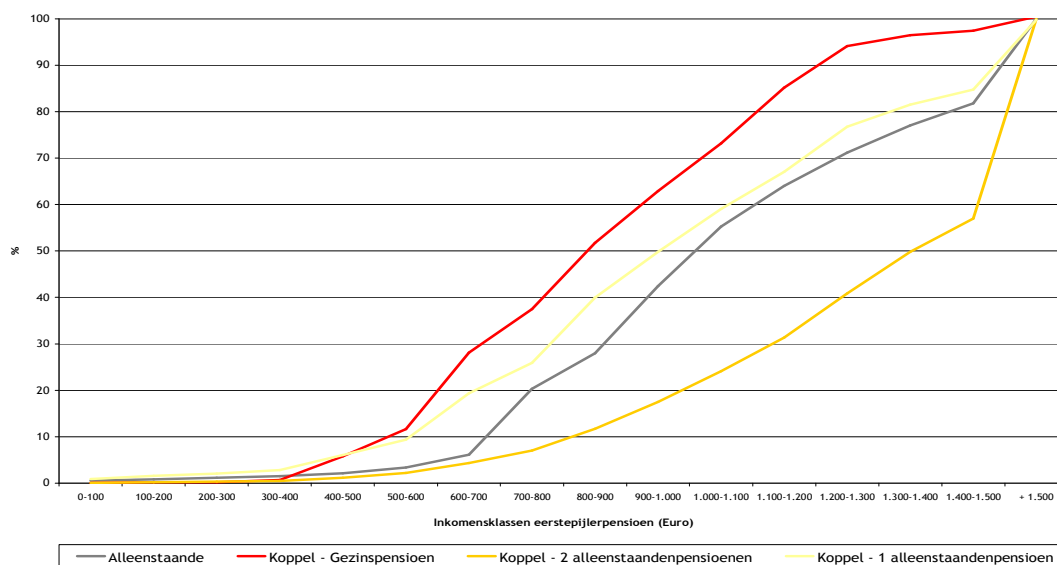
Grafiek 2.5 geeft aan dat gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen sterker vertegenwoordigd zijn in de lagere inkomensklassen. De curven van deze twee groepen gepensioneerden bevinden zich systematisch links van de curven van de andere groepen gepensioneerden (i.c. alleenstaanden en gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen). Anders gesteld, steeds een groter aandeel gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen of een alleenstaandenpensioen moet rondkomen met een wettelijk pensioen lager dan het aangegeven bedrag, in vergelijking met de alleenstaande gepensioneerden of de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen. Zo heeft ongeveer de helft van de gepensioneerden die leeft in een koppel met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen een per capita wettelijk pensioen lager dan 700 euro, tegenover slechts zes procent van de alleenstaande gepensioneerden en 14 procent van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen.

De inkomensverdeling van de alleenstaande gepensioneerden en deze van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen blijkt vergelijkbaar te zijn. De samenwonende gepensioneerden zijn sterker vertegenwoordigd in de hogere inkomensklassen. Zo heeft 23 procent van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen een inkomen hoger dan 1.500 euro per maand, tegenover 18 procent van de alleenstaande gepensioneerden. Bemerkt hierbij dat de grafiek de alleenstaande mannen en vrouwen samen behandelt. Zoals reeds bleek, bestaan er echter substantiële verschillen in de inkomensverdeling van de alleenstaanden naar geslacht. De situatie van de alleenstaande vrouwen is beduidend minder goed dan de inkomenssituatie van de alleenstaande mannen en houdt het midden tussen de alleenstaanden en de rustgepensioneerde koppels met één alleenstaandenpensioen.

Rekening houdend met de schaalvoordelen die ontstaan door het samenwonen (aangepaste OESO-equivalentieschaal), blijkt dat de verschillen tussen de gepensioneerden onderling kleiner zijn geworden (grafiek 2.6). De gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen blijven echter het sterkst vertegenwoordigd in de lagere inkomensklassen. De inkomenssituatie van de alleenstaande gepensioneerden sluit nu het best aan bij deze van de gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen.

De belangrijkste vaststelling op basis van grafiek 2.6 is dat de wettelijke pensioenbescherming van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen nu veruit het best is. De curve van deze groep gepensioneerden ligt immers systematisch rechts van de andere curven. Een belangrijk aandeel van deze gepensioneerden heeft bovendien een hoog wettelijk pensioen: 43 procent heeft een wettelijk pensioen hoger dan 1.500 euro per capita.

Grafiek 2.6. Cumulatieve inkomensverdeling op basis van de aangepaste OESO-equivalentieschaal naar leefsituatie, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

2.4. Besluit

In dit hoofdstuk werd de wettelijke pensioenbescherming van de Belgische rustgepensioneerden in 2006 onder de loep genomen. We stelden vast dat het gemiddelde eerstestijlerpensioen van de alleenstaande rustgepensioneerden iets hoger was dan dat van de rustgepensioneerden in koppelverband (resp. 1.325 en 1.230 euro). Bij de alleenstaande rustgepensioneerden leken de genderversillen op het eerste zicht relatief beperkt. Bij nader onderzoek bleek echter dat een belangrijke groep alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen een laag wettelijk pensioen had, zonder dat ze kon terugvallen op financiële steun van haar eventuele partner. Zo had ongeveer één derde van de alleenstaande rustgepensioneerde werkneemsters-vrouwen een wettelijk pensioen lager dan 900 euro per maand. Bij de samenwonende rustgepensioneerden troffen we een omvangrijke groep aan van vrouwen met een zeer laag persoonlijk rustpensioen. Het lage wettelijke

pensioen van deze vrouwen werd in de meeste gevallen echter gecompenseerd door het rustpensioen van hun partner: ondanks hun lage individuele pensioeninkomen konden ze daardoor toch beschikken over een voldoende hoog wettelijk pensioen op koppelniveau.

Vervolgens gingen we dieper in op de wettelijke pensioenbescherming van de rustgepensioneerden op koppelniveau. Er bleken belangrijke verschillen te bestaan tussen de koppels, afhankelijk van de samenstelling van het wettelijke pensioen op koppelniveau. Het gemiddelde eerstestijlerpensioen op koppelniveau was het laagst bij de koppels met een gezinspensioen, en het hoogst bij de koppels waar beide partners een persoonlijk pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangen. Dit is niet verwonderlijk, aangezien bij de eerste groep gepensioneerde koppels het pensioeninkomen bestaat uit slechts één wettelijk pensioen, terwijl bij de tweede groep het pensioeninkomen op koppelniveau bestaat uit twee eerstestijlerpensioenen. Zo bleek dat voor koppels met een gezinspensioen opgebouwd in het stelsel voor zelfstandigen het gemiddelde pensioen op koppelniveau in de buurt kwam van het minimumpensioen. Dit doet vanzelfsprekend belangrijke vragen rijzen omtrent de toereikendheid van het wettelijk pensioen voor zelfstandigen.

Voor de gepensioneerde koppels met twee alleenstaandenpensioenen bleek een samenhang te bestaan tussen de hoogte van het eerstestijlerpensioen van beide partners. Hoe hoger het gemiddelde eerstestijlerpensioen van de man, hoe hoger het gemiddelde eerste pijlerpensioen van zijn vrouw ('pensioenhomogamie'). De relatieve bijdrage van de vrouw aan het totale wettelijke pensioen op koppelniveau bleek echter steeds lager te zijn dan deze van de man.

Tot slot werd de wettelijke pensioensituatie van de Belgische rustgepensioneerden onderzocht, rekening houdend met het pensioeninkomen op koppelniveau en de eventuele schaalvoordelen die voortvloeien uit het samenwonen. Wat het gemiddelde wettelijke pensioen betreft, bleek dat, ondanks de schaalvoordelen van het samenwonen, het equivalent wettelijk pensioen van gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één pensioen (gezinspensioen: 918 euro of alleenstaandenpensioen: 1.109 euro) lager was dan dat van de alleenstaande gepensioneerden (1.323 euro). Het tegendeel bleek echter voor de gepensioneerden die leven in een koppel waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen. Rekening houdend met de schaalvoordelen stelden we vast dat hun financiële situatie gemiddeld genomen aanzienlijk beter is dan die van de alleenstaande gepensioneerden (resp. 1.631 euro tegenover 1.323 euro). Een analyse van de inkomensverdeling, rekening houdend met de schaalvoordelen van het samenwonen, leverde een soortgelijk resultaat. De gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen zijn het sterkst vertegenwoordigd in de laagste inkomensklassen, op de voet gevolgd door de gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen. Zo heeft iets meer dan 10 procent van de eerste groep gepensioneerden een equivalent wettelijk pensioen lager dan 600 euro. De gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen zijn financieel gezien het best af: zowat tweevijfde van deze groep gepensioneerden had een equivalent wettelijk pensioen hoger dan 1.500 euro per maand.

Hoofdstuk 3. Aanvullende pensioenbescherming

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de aanvullende pensioenbescherming die de gepensioneerden gedurende hun arbeidsmarktcarrière hebben opgebouwd binnen de tweede pijler. De focus ligt hierbij op de groep van gepensioneerden die uitsluitend een rustpensioen ontvangen

op basis van hun tewerkstelling als **werknemer**. Bij de bespreking van de aanvullende pensioenbescherming op koppelniveau betekent dit dat de gepensioneerde partner een rustpensioen als werknemer ontvangt, en als beide partners gepensioneerd zijn dat ze beiden een rustpensioen als werknemer ontvangen. Aangezien de tweedepijlerpensioenen voor zelfstandigen niet volledig worden geregistreerd in het Pensioenkadaster is het niet mogelijk om op accurate wijze de onderstaande analyses naar de groep van zelfstandigen uit te breiden.⁸⁴ De rustgepensioneerde ambtenaren vallen buiten het bestek van dit hoofdstuk aangezien aanvullende pensioenen in de regel niet worden toegekend aan statutaire ambtenaren.

In een *eerste* deel gaan we na hoeveel gepensioneerde werknemers een aanvullend pensioen ontvangen uit de tweede pijler en of er verschillen bestaan naar de leefsituatie. Hierbij wordt allereerst nagegaan of de toegang tot de tweede pijler verschilt tussen gepensioneerden die alleenstaand zijn en zij die in koppelverband leven (3.1.1). Ook wordt de toegang tot de tweede pijler op niveau van het koppel bekeken (3.1.2). In een *tweede* deel wordt nagegaan wanneer het tweedepijlerpensioen wordt uitgekeerd (3.2.1) en in welke vorm dit gebeurt (als rente dan wel als kapitaal) (3.2.2). In een *laatste* deel worden renten en kapitalen vergelijkbaar gemaakt en wordt de hoogte van de hieruit resulterende fictieve rente op maandbasis besproken voor de rustgepensioneerde werknemers naar hun leefsituatie (3.3.1). Tot slot wordt het aanvullend pensioen ook op koppelniveau besproken (3.3.2).

3.1. De toegang tot de tweede pijler

Uit vorig onderzoek (Berghman e.a., 2008) is gebleken dat niet alle rustgepensioneerden beschikken over een aanvullend pensioen opgebouwd in de tweede pijler. De toegang tot de tweede pijler verschilt sterk tussen mannen en vrouwen, alsook naargelang het vroegere verdiende inkomen en de gekende loopbaan. In deze paragraaf gaan we na hoe de toegang tot de tweede pijler verdeeld is over de groep van rustgepensioneerde werknemers, rekening houdend met hun leefsituatie.⁸⁵

3.1.1. Toegang naar leefsituatie en achtergrondkenmerken

Tabel 3.1 geeft het aandeel rustgepensioneerde werknemers in 2006 met toegang tot de tweede pijler naar leefsituatie en geslacht. Wat de leefsituatie betreft, stellen we vast dat er in het algemeen geen grote verschillen bestaan tussen gepensioneerden die alleenstaand zijn en gepensioneerden die in koppelverband leven. Het aandeel rustgepensioneerden met een tweedepijlerpensioen bedraagt in beide groepen ongeveer 40 procent.

De algemene toegangscijfers verhullen echter substantiële verschillen tussen mannen en vrouwen. Ongeacht de leefsituatie hebben mannen vaker toegang tot de tweede pijler dan vrouwen. Het verschil is echter veel groter bij de gepensioneerden die met een partner samenleven (35 procentpunten) dan bij de alleenstaanden (10 procentpunten). Dit is voornamelijk te wijten aan het

⁸⁴ Voor meer informatie over de registratie van de aanvullende pensioenen voor zelfstandigen in het pensioenkadaster zie Berghman e.a. (2008, pp. 20-21).

⁸⁵ Toegang hebben tot de tweede pijler moet hier worden verstaan als het begunstigd zijn van een aanvullend pensioen en betreft dus enkel de situatie na pensionering, niet de opbouwfase gedurende de loopbaan.

grote verschil bij de vrouwen. Eén op drie alleenstaande vrouwen heeft een aanvullend pensioen; bij vrouwen die deel uitmaken van een koppel is dit slechts één op zes. De toegang tot de tweede pijler is dus dubbel zo hoog bij gepensioneerde vrouwen die alleenstaand zijn, als bij vrouwen die in koppelverband leven. Bij de mannen is de situatie omgekeerd: ongeveer 50 procent van de gepensioneerden in koppelverband heeft toegang tot de tweede pijler in vergelijking met iets meer dan 40 procent van de alleenstaande mannen.

Tabel 3.1. Toegang tot de tweede pijler naar leefsituatie en geslacht, aantallen en percentages, 2006

Geslacht	Alleenstaand		Koppelverband		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Man	23.621	42	137.526	51	161.147	49
Vrouw	10.157	32	27.077	16	37.234	19
Totaal	33.778	39	164.603	37	198.381	38

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In grafiek 3.1 wordt de toegang tot de tweede pijler weergegeven naargelang de leefsituatie en de leeftijdsklasse waartoe de gepensioneerde behoort, voor mannen en vrouwen afzonderlijk. Op basis hiervan kunnen we stellen dat de toegang tot de tweede pijler hoger is in de jongere leeftijdsklassen dan in de oudere klassen, met uitzondering van de gepensioneerden jonger dan 60 jaar. Deze groep heeft een substantieel lagere toegang tot de tweede pijler. Deze observatie geldt voor zowel gepensioneerde mannen en vrouwen die in koppelverband leven, als voor alleenstaande mannen. Bij de alleenstaande vrouwen is het patroon eveneens herkenbaar maar minder uitgesproken.

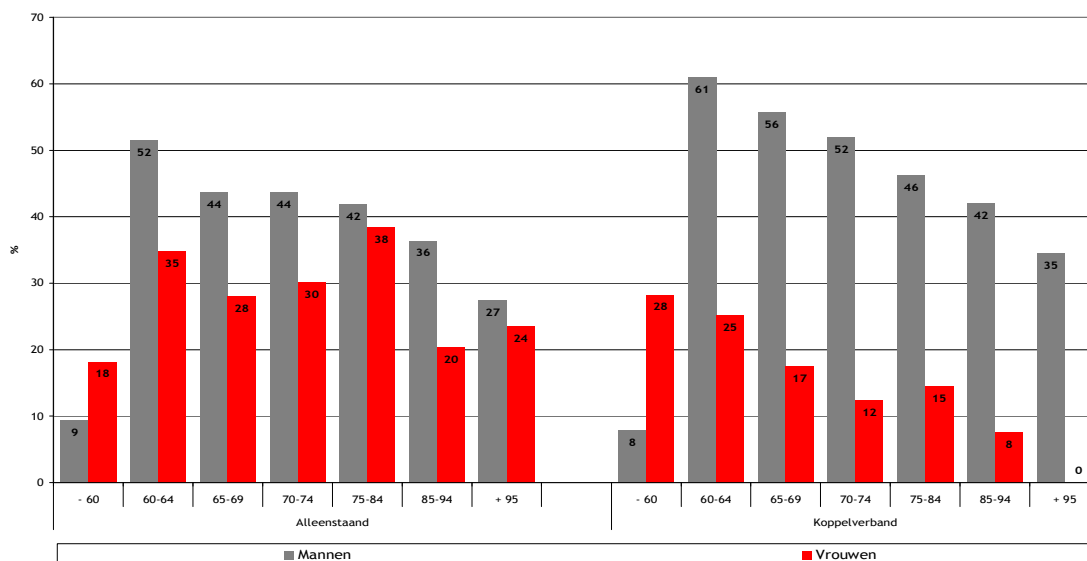
De lagere toegang binnen de jongste leeftijdsgroep hangt waarschijnlijk in grote mate samen met de regelgeving die het aanvullende pensioen slechts fiscaal voordelig behandelt bij uitkering op de normale pensioenleeftijd of vijf jaar hiervoor.⁸⁶ Hierdoor zal een deel van deze groep, hoewel reeds wettelijk gepensionerd, het aanvullend pensioen pas ontvangen bij het bereiken van de minimum pensioenleeftijd van 60 jaar. Bij de andere leeftijdsgroepen zien we duidelijk het stijgende belang van de tweede pijler in het verloningspakket de afgelopen decennia. Hierdoor hebben jongere gepensioneerden meer mogelijkheden gehad om een aanvullend pensioen op te bouwen dan oudere gepensioneerden. Hierbij moet echter ook worden opgemerkt dat de aanvullende pensioenen pas sinds 1980 worden geregistreerd in het Pensioenkadaster.⁸⁷ Dit kan ook een partiële verklaring zijn

⁸⁶ Sinds de Wet Aanvullende Pensioenen (WAP) uit 2003 kan het aanvullende pensioen slechts worden opgenomen vanaf de leeftijd van 60 jaar ofwel het moment van pensionering (Art. 27 §1 Wet van 28 april 2003 betreffende de aanvullende pensioenen en het belastingstelsel van die pensioenen en van sommige aanvullende voordelen inzake sociale zekerheid, B.S.26 mei 2003). Voor de WAP werd de timing grotendeels bepaald door de fiscale wetgeving (toenmalig art. 171, 4° Wetboek van de Inkomstenbelasting 1992). Hierin werd bepaald dat het kapitaal fiscaal gunstig kon worden uitgekeerd naar aanleiding van pensionering op de normale datum, in één van de vijf jaren die aan die datum voorafgingen of bij brugpensionering.

⁸⁷ Voor meer informatie over het Pensioenkadaster en de registratie van de uitgekeerde tweedepijlerpensioenen zie Berghman e.a. (2008, pp. 11-19).

voor het kleinere aandeel gepensioneerden met een aanvullend pensioen in de oudste leeftijdsklassen.

Grafiek 3.1. Toegang tot de tweede pijler naar leeftijd, leefsituatie en geslacht, voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In lijn met de bevindingen uit tabel 3.1 hebben de gepensioneerde mannen die in koppelverband leven in alle leeftijdscategorieën meer toegang tot de tweede pijler dan de gepensioneerde alleenstaande mannen. Het omgekeerde geldt bij de vrouwen: alleenstaande vrouwen hebben in alle leeftijdsklassen vaker toegang tot de tweede pijler dan vrouwen die in koppelverband leven. Algemeen kunnen we stellen dat het aandeel gepensioneerde mannen met een tweedepijlerpensioen in alle leeftijdscategorieën hoger ligt dan het aandeel vrouwen. Naar analogie met het wettelijke pensioen, valt hierbij echter op dat het verschil tussen alleenstaande mannen en vrouwen steeds kleiner is dan het genderverschil bij gepensioneerden in koppelverband. De uitzonderlijke situatie in de jongste leeftijdsklasse, waar vrouwen vaker toegang hebben dan mannen, valt wederom te verklaren door de fiscale behandeling van de uitkeringen uit de tweede pijler. Vrouwen konden tot voor kort immers vroeger op pensioen gaan dan mannen: tot 1997 bedroeg de wettelijke pensioenleeftijd immers 60 jaar voor de vrouwen en 65 jaar voor de mannen. Sinds 1997 is de pensioenleeftijd van vrouwen stelselmatig verhoogd om vanaf 1 januari 2009 vast te liggen op 65 jaar voor mannen én vrouwen.⁸⁸ In 2006 bedroeg de wettelijke pensioenleeftijd voor vrouwen 64 jaar en was het dus mogelijk om al vanaf 59 jaar het aanvullend pensioen fiscaal voordelig op te nemen.

In de volgende grafieken gaan we voor de alleenstaanden en samenwonenden afzonderlijk na hoe de toegang tot de tweede pijler samenhangt met de hoogte van het wettelijk pensioen. De hoogte van

⁸⁸ Wet van 26 juli 1996 tot modernisering van de sociale zekerheid en tot vrijwaring van de leefbaarheid van de wettelijke pensioenstelsels, B.S. 01.08.1996.

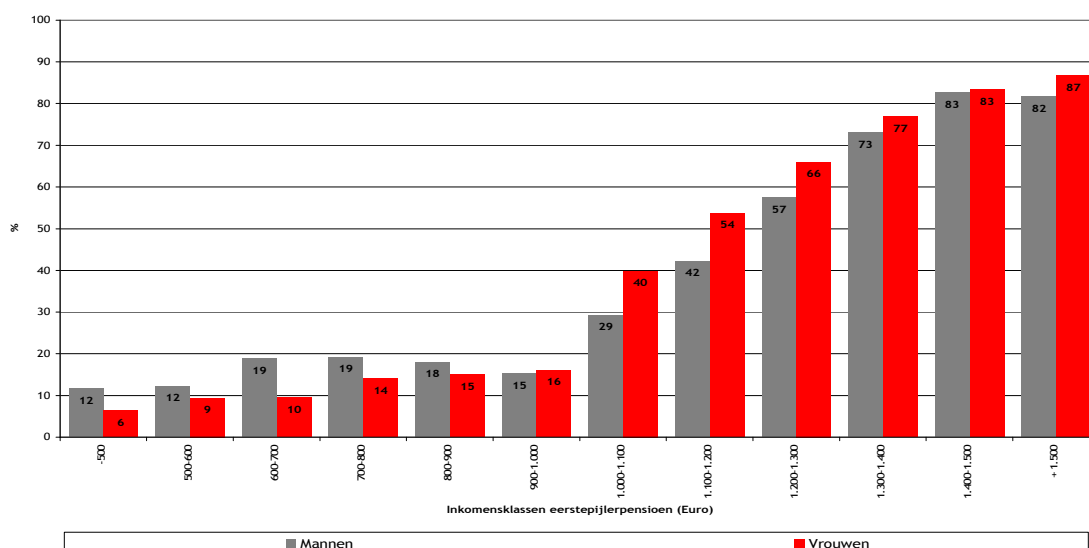
het wettelijk pensioen wordt hier gebruikt als indicatie van de loopbaanduur en het verdiende loon gedurende de loopbaan. Binnen de wettelijke grenzen geldt immers dat hoe langer de loopbaan en hoe hoger het verdiende loon, hoe meer het wettelijk pensioen bedraagt. Hierbij is daarenboven het arbeidsregime van belang: het pensioen voor een voltijdse loopbaan is namelijk hoger dan dat voor een deeltijdse loopbaan.

Grafiek 3.2 geeft de toegang tot de tweede pijler, uitgesplitst naar de hoogte van het eerstepijlerpensioen, voor de alleenstaande rustgepensioneerde mannen en vrouwen. Grafiek 3.3 doet hetzelfde voor de rustgepensioneerde werknemers die in koppelverband leven.

Bemerk hierbij dat voor de gepensioneerden die in koppelverband leven de wettelijke pensioenen berekend aan het gezinstarief werden omgezet naar het tarief voor alleenstaanden (cf. hoofdstuk 2). Hierdoor kijken we enkel naar het deel van het pensioen dat door de gepensioneerde zelf werd opgebouwd op basis van zijn/haar arbeidsmarktparticipatie en nemen we het deel dat men louter ontvangt omwille van de gezinssamenstelling niet in rekening. Dit is nodig om een correcte vergelijking te kunnen maken tussen enerzijds mannen en vrouwen in koppelverband, alsook tussen samenwonende en alleenstaande gepensioneerden.

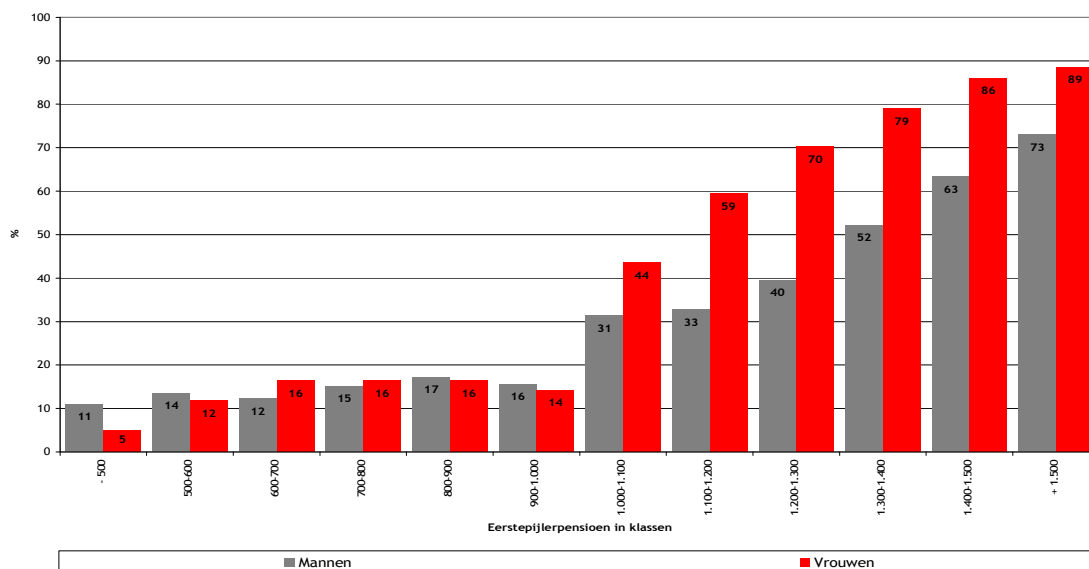
Zoals reeds werd aangetoond in vroeger onderzoek (Berghman e.a., 2008, pp. 34-37), hangt de toegang tot de tweede pijler sterk samen met de hoogte van het eerstepijlerpensioen. Naarmate het inkomen uit de eerste pensioenpijler hoger ligt, stijgt het aandeel gepensioneerden die toegang hebben tot de tweede pijler. Deze algemene vaststelling geldt voor zowel alleenstaande gepensioneerden als gepensioneerden die in koppelverband leven, alsook voor mannen en vrouwen. Tussen de onderscheiden categorieën zijn er toch enkele opmerkelijke verschillen vast te stellen.

Grafiek 3.2. Toegang tot de tweede pijler naar hoogte van het eerstepijlerpensioen, voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Grafiek 3.3. Toegang tot de tweede pijler naar hoogte van het eerstelijerpensioen⁸⁹, voor rustgepensioneerde werknemers in koppelverband, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

⁸⁹ Wettelijke pensioenen berekend aan het gezinstarief omgezet naar het tarief voor alleenstaanden.

Als we focussen op de verschillen tussen mannen en vrouwen zien we in beide grafieken dat de mannen tot de inkomensklassen van 1.000 euro meer toegang hebben dan de vrouwen. In de hogere inkomenscategorieën wordt dit patroon omgekeerd en hebben de vrouwen minstens even vaak of zelfs vaker toegang tot de tweede pijler.

Vooraf bij de gepensioneerden die in koppelverband leven (grafiek 3.3), zien we dat de vrouwen in de hogere inkomenscategorieën substantieel meer toegang hebben tot de tweede pijler dan de mannen. Uit de bespreking van het wettelijk pensioen is echter gebleken dat slechts een beperkte groep van gepensioneerde vrouwen zich in de hoogste categorieën van de inkomensverdeling bevindt, hetgeen de algemeen lage toegang tot de tweede pijler van de vrouwen verklaart.⁹⁰

Een onderlinge vergelijking van de mannen leert dat er tot 1.000 euro geen substantiële verschillen in de toegang bestaan naar leefsituatie. In de hogere inkomenscategorieën vanaf 1.100 euro hebben de alleenstaanden vaker een tweedepijlerpensioen dan de gepensioneerde mannen die leven met een partner. Bij de vrouwen zijn er onderling geen substantiële verschillen naar leefsituatie in de toegang tot de tweede pijler naargelang de hoogte van het eerstestijlerpensioen.

3.1.2. Toegang op koppelniveau

In de vorige paragraaf hebben we de gepensioneerden die samenwonen met een partner op individueel niveau besproken en vergeleken met de alleenstaande gepensioneerden. In deze paragraaf veranderen we het perspectief en bekijken we de toegang tot de tweede pijler op het niveau van het koppel.⁹¹ De koppels die hier in beschouwing worden genomen, beschikken over een gezinspensioen, twee alleenstaandenpensioenen of één alleenstaandenpensioen, steeds volledig opgebouwd als werknemer. Bij de koppels met één alleenstaandenpensioen heeft de partner van de gepensioneerde geen inkomsten uit arbeid of sociale zekerheid (cf. Deel 1: 2.2.2.2). Tabel 3.2 geeft het aandeel koppels die toegang hebben tot een tweedepijlerpensioen voor de drie onderscheiden koppeltypes.

Tabel 3.2. Toegang tot de tweede pijler op koppelniveau naar koppeltype, percentages, 2006

Type koppel	N	Toegang P2 (koppelniveau)
Koppels met gezinspensioen	39.324	49
Koppels met 2 alleenstaandenpensioenen	31.405	54
Koppels met 1 alleenstaandenpensioen	30.600	54

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

⁹⁰ Slechts 8 procent van de in koppelverband levende vrouwen met een rustpensioen voor werknemers heeft een eerstestijlerpensioen hoger dan 1.100 euro per maand.

⁹¹ Toegang in koppels met een gezinspensioen betreft enkel het aanvullende pensioen van de titularis van het gezinspensioen, niet het eventueel aanvullend pensioen van de gepensioneerde partner die een (zeer klein) pensioen als alleenstaande ontvangt (cf. supra).

Uit de tabel blijkt dat er zich geen grote verschillen aftekenen tussen de verschillende koppeltypes in de mate waarin ze toegang hebben tot de tweede pijler. Het percentage koppels met een aanvullend pensioen schommelt rond 50 procent. Ongeveer de helft van de gepensioneerden met een gezinspensioen vult het wettelijk pensioen aan met een aanvullend pensioen. Bij de andere koppels ligt dit aandeel iets hoger, namelijk op 54 procent. Dit is niet geheel onverwacht voor de koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen. Het is in deze koppels immers mogelijk dat beide partners een aanvullend pensioen hebben. Zoals blijkt uit tabel 3.3 is dit in ongeveer 30 procent van de koppels met een aanvullend pensioen het geval. In de meerderheid van de koppels is de man de begunstigde van het aanvullend pensioen. In één op tien koppels met twee alleenstaandenpensioenen heeft enkel de vrouw een aanvullend pensioen.

De onderstaande tabel (3.3) geeft de toegang tot de tweede pijler ook apart voor de gehuwde en ongehuwde koppels. Gezien hun numerieke overwicht in de volledige populatie volgen de gehuwde koppels de algemene verdeling zoals hierboven besproken.⁹² De gepensioneerde koppels die ongehuwd samenwonen hebben in het algemeen vaker toegang tot de tweede pijler (62% tegenover 54%). Dit komt doordat vrouwen die ongehuwd samenwonen vaker aanspraak maken op een eigen tweedepijlerpensioen. Het aandeel koppels waarbij enkel de vrouw of beide partners een aanvullend pensioen ontvangen, ligt immers hoger bij de ongehuwde dan de gehuwde koppels.

Tabel 3.3. Toegang tot de tweede pijler op koppelniveau naar huwelijksstatus voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, percentages, 2006

Toegang	Gehuwd (n = 30.663)		Ongehuwd (n = 742)		Totaal (n = 31.405)	
Man heeft toegang	33	61	27	43	33	61
Vrouw heeft toegang	7	12	13	21	7	12
Beiden hebben toegang	14	26	22	36	15	27
Totaal	54	100	62	100	54	100

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Om na te gaan hoe de toegang tot de tweede pijler zich verhoudt tot de hoogte van het eerstelijerpensioen op koppelniveau, focussen we verder op de groep koppels waar beide partners een rustpensioen als werknemer ontvangen berekend aan het tarief voor alleenstaanden. Aangezien bij de andere koppels het wettelijk pensioen op koppelniveau slechts bestaat uit het wettelijk pensioen van één van de partners, kunnen we hierbij verwachten dat in grote lijnen de verdeling wordt gevolgd zoals besproken in grafiek 3.3.

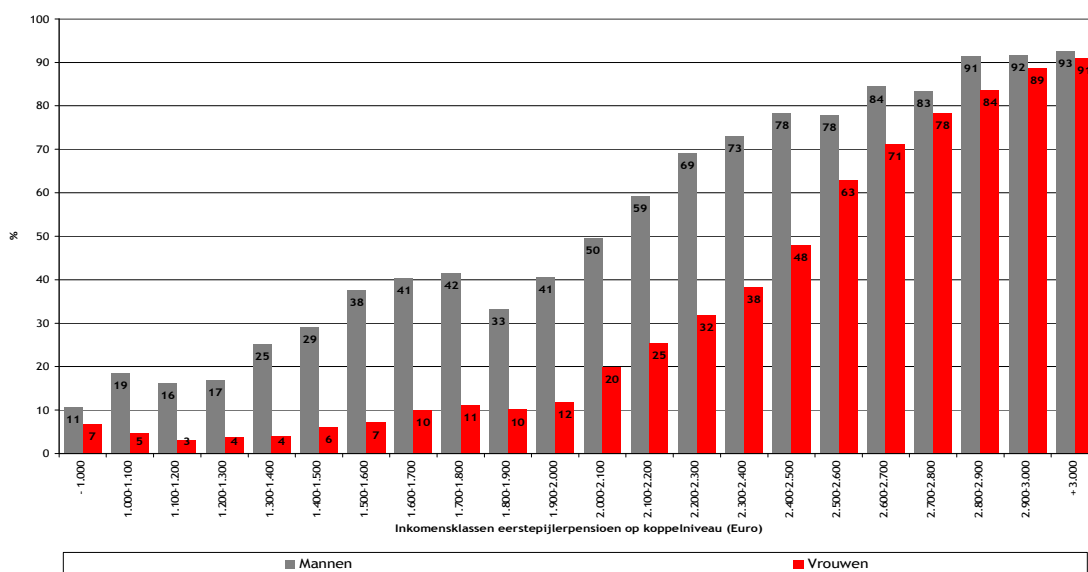
Grafiek 3.4 geeft voor de partners afzonderlijk de toegang tot de tweede pensioenpijler naar inkomensklasse van het totale wettelijke pensioen op koppelniveau. Zowel het aandeel mannen als vrouwen dat een aanvullend pensioen ontvangt, neemt toe naarmate het wettelijke pensioeninkomen op koppelniveau stijgt. Het aandeel koppels waarin beide partners een substantieel wettelijk pensioen en dus een langere loopbaan hebben opgebouwd met waarschijnlijk

⁹² Bemerkt hierbij dat de ongehuwde koppels slechts 2 procent uitmaken van de totale groep koppels waar beide partners een rustpensioen voor werknemers genieten.

een voltijdse tewerkstelling en een hoger arbeidsinkomen, neemt immers toe naarmate het wettelijke pensioen op koppelniveau hoger ligt. Dit verklaart dan ook het grote aandeel mannen en vrouwen dat een aanvullend pensioen heeft in deze hogere inkomensklassen.

Opvallend in deze grafiek is dat in de lage inkomensklassen tot 1.000 euro en de hoge klassen vanaf 3.000 euro de verschillen tussen mannen en vrouwen kleiner worden. Uit de analyse is daarenboven gebleken dat er slechts zeer weinig gepensioneerde koppels zich in de laagste klassen bevinden. Maar liefst 99 procent van de koppels heeft een wettelijk pensioen op koppelniveau dat hoger is dan 1.400 euro.

Grafiek 3.4. Toegang tot de tweede pijler naar de hoogte van het geaggregeerde eerstelijerpensioen op koppelniveau naar geslacht voor koppels met twee alleenstaandpensioenen, percentages, 2006

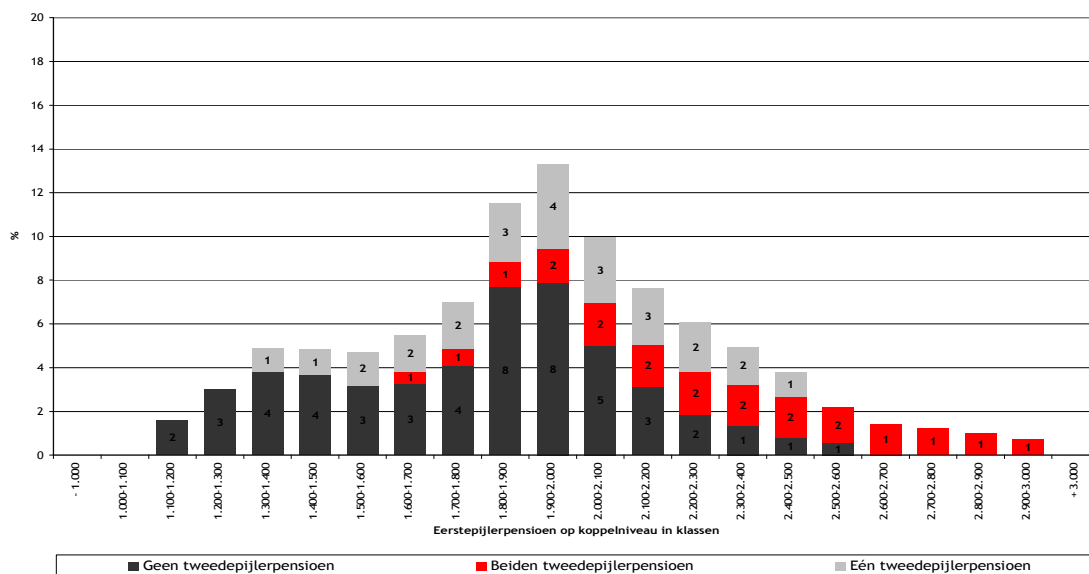


Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De observaties op basis van grafiek 3.4 lijken te wijzen op een soort van ‘pensioenhomogamie’: naarmate het totale eerstelijerpensioen op koppelniveau stijgt, stijgt ook het aandeel koppels waar beiden partners een tweedelijerpensioen ontvangen. Dit komt nog sterker naar voor in de volgende grafiek 3.5. Hier wordt per inkomensklasse aangegeven of er een tweedelijerpensioen is binnen het koppel en wie het aanvullend pensioen ontvangt (man, vrouw of beiden). Ook het relatieve belang van de verschillende inkomensklassen wordt in de grafiek duidelijk.

Het totale aandeel koppels waar één of beide van de partners een aanvullend pensioen ontvangt, stijgt naarmate het huishoudinkomen stijgt. Vanaf de inkomensklasse van 2.000 euro of meer heeft minstens de helft van de koppels een aanvullend pensioen. In de hogere inkomensklassen hebben in zo goed als alle koppels beide partners een aanvullend pensioen. Meer specifiek valt op dat het relatieve aandeel koppels waar beiden een aanvullend pensioen ontvangen, stijgt naarmate het totale pensioeninkomen uit de eerste pijler op koppelniveau hoger ligt. Dit bevestigt dan ook de bovenvermelde idee van ‘pensioenhomogamie’ in de toegang tot de tweede pijler.

Grafiek 3.5. Toegang tot de tweede pijler naar de hoogte van het geaggregeerde eerstelijerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandpensioenen, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

3.2. Timing en uitkeringsvorm van het aanvullend pensioen

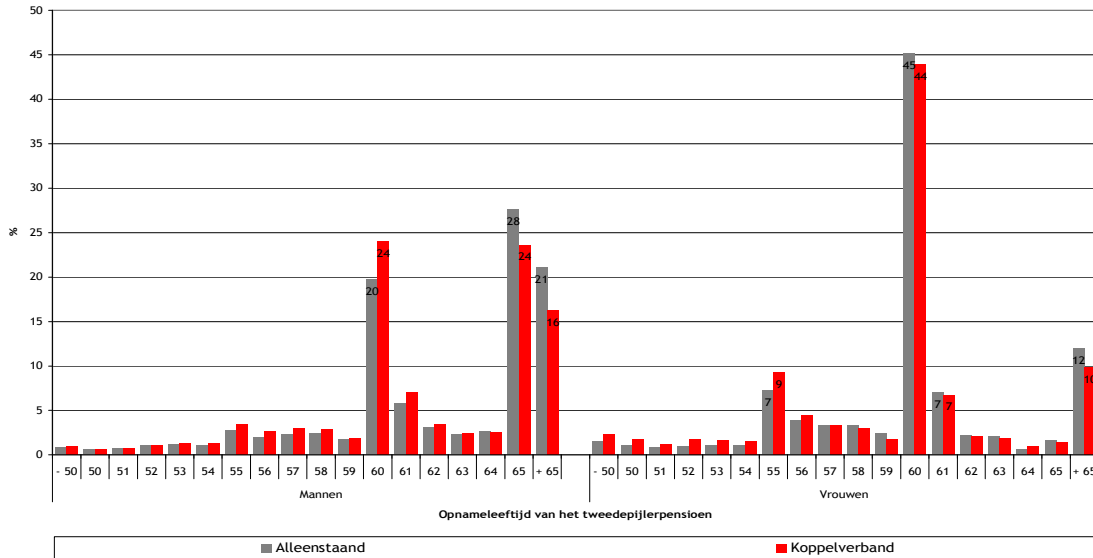
Na de toegang tot de tweede pijler in kaart te hebben gebracht, wordt in deze paragraaf dieper ingegaan op twee uitkeringsmodaliteiten van het aanvullend pensioen: de timing (moment van de uitkering) en de uitkeringsvorm. Met betrekking tot de timing wordt nagegaan wanneer het aanvullende pensioen wordt opgenomen en in welke mate dit samenvalt met het moment van de wettelijke pensionering (3.2.1). Wat de uitkeringsvorm betreft, kunnen aanvullende pensioenen ofwel als een periodieke rente ofwel als een éénmalig kapitaal worden uitgekeerd. In deze paragraaf bekijken we hoe vaak de verschillende uitkeringsvormen voorkomen (3.2.2). In de gepresenteerde analyses wordt steeds rekening gehouden met de leefsituatie van de gepensioneerde.

3.2.1. Timing van opname van het tweedelijerpensioen

Het tweedelijerpensioen werd in 2006 gemiddeld genomen uitgekeerd op de leeftijd van 62 jaar voor de mannen en 60 jaar voor de vrouwen bij de volledige populatie rustgepensioneerde werknemers. Er bestaan slechts kleine verschillen tussen de gepensioneerden die alleenstaand zijn en zij die in koppelverband leven. De alleenstaande gepensioneerden nemen hun aanvullende pensioen gemiddeld een jaar later op dan de samenwonende gepensioneerden, respectievelijk op de leeftijd van 63 en 62 jaar voor de mannen en 60 en 59 jaar voor de vrouwen.

Grafiek 3.6 geeft de verdeling van de opnameleeftijd van het tweedepijlerpensioen naar geslacht voor de alleenstaande gepensioneerden en de gepensioneerden die in koppelverband leven.

Grafiek 3.6. Verdeling van de opnameleeftijd van het tweedepijlerpensioen naar leefsituatie en geslacht, percentages, 2006

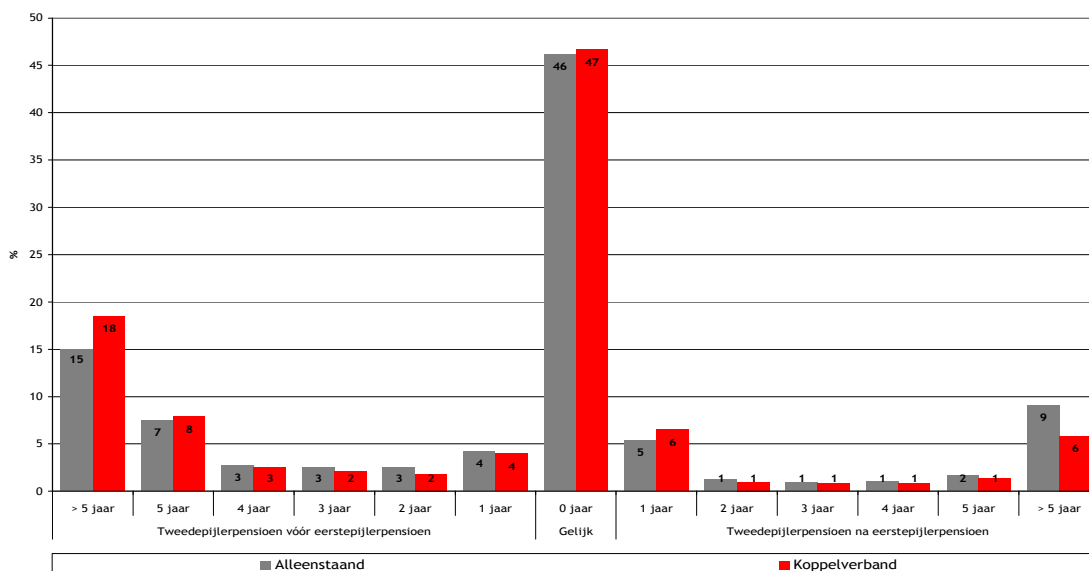


Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De trends die reeds werden aangegeven door de gemiddelden komen ook naar voor in de bovenstaande grafiek. Ongeacht de leefsituatie, zien we bij de mannen drie piekmomenten om het aanvullend pensioen op te nemen, namelijk op de leeftijd van 60 jaar, 65 jaar en ouder dan 65 jaar. Bij de vrouwen kunnen ook drie pieken worden onderscheiden, namelijk op de leeftijd van 55 jaar, 60 jaar en ouder dan 65 jaar. Dus zowel bij mannen als bij vrouwen wordt het aanvullend pensioen in de regel opgenomen op de wettelijke pensioenleeftijd of net erna, of vijf jaar daarvoor. Het verschil tussen mannen en vrouwen wordt verklaard door de verschillende wettelijke pensioenleeftijd die tot voor kort op hen van toepassing was (cf. supra). Grafiek 3.7 gaat na in welke mate het tweedepijlerpensioen effectief samen wordt opgenomen met het eerstelijnerpensioen, zoals de bovenstaande analyses lijken te suggereren.⁹³ Hiertoe bekijken we het verschil in timing van het eerste- en het tweedepijlerpensioen. Zoals blijkt uit de grafiek bestaan er weinig tot geen verschillen naar leefsituatie, de grafiek wordt dan ook voor beide groepen samen besproken.

⁹³ Uit bijkomende analyses is gebleken dat er geen substantiële verschillen bestaan naar geslacht. Dit onderscheid wordt hier dan ook niet weergegeven.

Grafiek 3.7. Vergelijking van de opnameleeftijd van het wettelijk en aanvullend pensioen naar leefsituatie, percentages, 2006



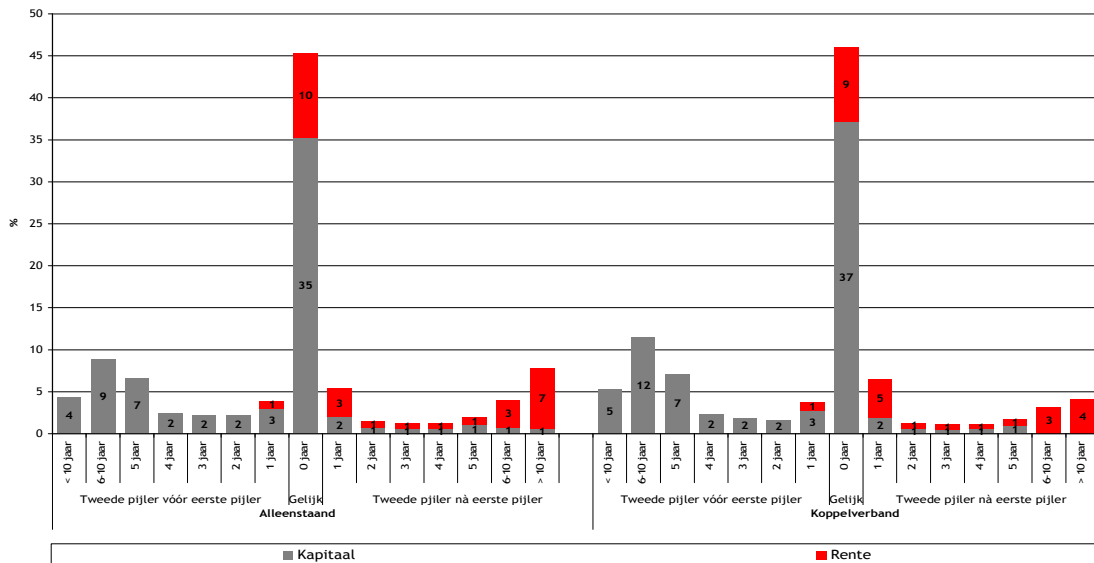
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Ongeveer de helft van de gepensioneerden neemt het aanvullend pensioen gelijktijdig op met het wettelijk pensioen. Daarnaast bestaat er een belangrijke groep van gepensioneerden die het aanvullend pensioen opneemt voor de wettelijke pensionering: ongeveer één vijfde van de gepensioneerden doet dit tot vijf jaar voor het wettelijk pensioen, nog eens 15 tot 20 procent neemt het aanvullend pensioen meer dan vijf jaar voor het wettelijk pensioen op. Een kleine 20 procent echter ontvangt het aanvullend pensioen na het wettelijk pensioen.

Uit vorig onderzoek (Berghman e.a., 2008, pp. 27-31) kwam naar voren dat de leeftijd en het moment waarop het aanvullend pensioen wordt opgenomen sterk samenhangt met de uitkeringsvorm (rente en/of kapitaal).⁹⁴ Dit blijkt wederom uit onze analyses. Zowel bij de alleenstaanden als de samenwonenden worden kapitaalsuitkeringen vroeger opgenomen dan rente-uitkeringen. Het verschil bedraagt gemiddeld zeven jaar. De helft van de gepensioneerden heeft zijn/haar kapitaal ontvangen op de leeftijd van 60 jaar of jonger, terwijl 50 procent van de gepensioneerden met een rente-uitkering hun aanvullend pensioen kregen vanaf de leeftijd van 66 jaar. Daarenboven blijkt uit grafiek 3.8 dat het pensioen in de vorm van een kapitaal bijna uitsluitend wordt opgenomen vóór of gelijktijdig met het wettelijk pensioen. Het aanvullend pensioen in de vorm van een rente wordt daarentegen uitgekeerd op het moment van de wettelijke pensionering of erna. Deze resultaten stroken met de bevindingen van eerder onderzoek (Berghman e.a., 2008).

⁹⁴ Voor meer informatie over de uitkeringsvorm zie Berghman e.a. (2008).

Grafiek 3.8. Vergelijking van de timing van het wettelijk en aanvullend pensioen naar leefsituatie en uitkeringsvorm, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

3.2.2. Uitkeringsvorm

Zoals in 2004 (Berghman e.a., 2008, p. 45) ontvangt de meerderheid van de gepensioneerden het aanvullend pensioen in de vorm van een kapitaal. Ongeveer één vijfde ontvangt het tweedepijlerpensioen in de vorm van een periodieke rente en een kleine 10 procent heeft een deel ontvangen als rente en een deel als kapitaal. Tabel 3.4 geeft de verdeling van de verschillende uitkeringsvormen naar leefsituatie en geslacht.

Tabel 3.4. Uitkeringsvorm van het tweedepijlerpensioen naar leefsituatie en geslacht, absolute aantallen en percentages, 2006

Uitkeringsvorm	Alleenstaand			Koppelverband		
	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen
Kapitaal	68	65	75	73	71	81
Rente	22	25	15	19	20	12
Rente & kapitaal	10	10	10	9	9	6
Totaal (N)	33.778	23.621	10.157	164.603	137.526	27.077

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Tussen de gepensioneerden die alleenstaand zijn en deze die in koppelverband leven, zijn er slechts kleine verschillen in de verdeling van de verschillende uitkeringsvormen van het aanvullend pensioen. Het aandeel gepensioneerden dat het aanvullend pensioen enkel in de vorm van een kapitaal ontvangt, is iets groter bij de samenwonende gepensioneerden dan bij de alleenstaanden.

Daarenboven blijkt uit de tabel dat zowel bij de alleenstaanden als de gepensioneerden in koppelverband het aandeel met enkel een kapitaal groter is bij de vrouwen dan bij de mannen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het opgebouwde bedrag van vrouwen te klein is om een rente te vestigen en dus standaard wordt voorzien in een kapitaalsuitkering. Bij een klein vestigingskapitaal worden de administratie- en beheerskosten van een rente-uitkering immers te groot in relatie tot het uitgekeerde bedrag. Zo wordt bijvoorbeeld ook in de Wet Aanvullende Pensioenen voorgeschreven dat de omzetting naar rente niet kan worden gevraagd indien het bedrag op jaarbasis kleiner is dan 500 euro.^{95, 96}

3.3. Hoogte van het tweedepijlerpensioen op maandbasis

Uit de vorige paragraaf is gebleken dat de aanvullende pensioenen opgebouwd in de tweede pijler in twee vormen worden uitgekeerd: ofwel als periodieke rente ofwel als éénmalig kapitaal. In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op de hoogte van het tweedepijlerpensioen ongeacht de vorm of periodiciteit van de uitkering. Om de hoogte van de bedragen onderling te kunnen vergelijken, worden de uitkeringen allemaal herberekend op maandbasis. Kapitaalsuitkeringen worden hiertoe omgezet naar fictieve rentes op basis van een omzettingcoëfficiënt die rekening houdt met onder meer de levensverwachting van de gepensioneerde op het moment van de uitkering. Dit betekent dus dat het bedrag van een eenmalige kapitaalsuitkering wordt omgezet naar een bedrag dat gelijk is aan het maandbedrag dat zou worden uitgekeerd als het opgebouwde pensioenkapitaal als een rente zou worden uitbetaald, een fictieve rente dus.⁹⁷

Eerst vergelijken we op individueel niveau de hoogte van het tweedepijlerpensioen naar de leefsituatie van de gepensioneerden. Voor de gepensioneerde koppels wordt vervolgens dieper ingegaan op de hoogte van het totale aanvullende pensioeninkomen op het niveau van het koppel.

3.3.1. Hoogte van het tweedepijlerpensioen naar leefsituatie

In 2006 bedroeg het tweedepijlerpensioen op maandbasis gemiddeld 456 euro voor de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers en 581 euro voor de rustgepensioneerde werknemers in koppelverband (tabel 3.5). Het maandelijkse aanvullende pensioen is dus hoger voor gepensioneerden die deel uitmaken van een koppel dan voor gepensioneerden die alleenstaand zijn. Deze conclusie blijkt ook uit de hoogte van de mediaan: de helft van de gepensioneerden in

⁹⁵ Art. 28 §2 Wet van 28 april 2003 betreffende de aanvullende pensioenen en het belastingstelsel van die pensioenen en van sommige aanvullende voordelen inzake sociale zekerheid, *B.S.* 15.05.2003.

⁹⁶ Voor verzekeringsinstellingen die werken op basis van het K.B. van 14 november 2003 gelden andere regels. Bij deze instellingen, vaak nog 'KB 69-instellingen' genoemd, gebeurt de uitbetaling steeds in de vorm van een kapitaal indien het jaarlijks bedrag van de rente kleiner is dan 300 euro. Indien het bedrag tussen 300 en 750 euro ligt, mag de rente driemaandelijks worden uitbetaald. Vanaf 750 euro wordt het bedrag steeds in de vorm van een rente uitbetaald (Art. 12 K.B. van 14 november 2003 betreffende de toekenning van buitenwettelijke voordelen aan de werknemers bedoeld bij het koninklijk besluit nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers en aan de personen bedoeld in artikel 32, eerste lid, 1° en 2° van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen 1992, tewerkgesteld buiten een arbeidsovereenkomst, *B.S.* 14.11.2003).

⁹⁷ Voor meer informatie over de omzetting van kapitaalsuitkeringen naar fictieve rentes zie Berghman e.a. (2008, pp. 60-65).

koppelverband ontvangt een pensioen dat minder dan 175 euro bedraagt, bij de alleenstaande gepensioneerden is dit 152 euro.

Tabel 3.5. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie en geslacht, 2006

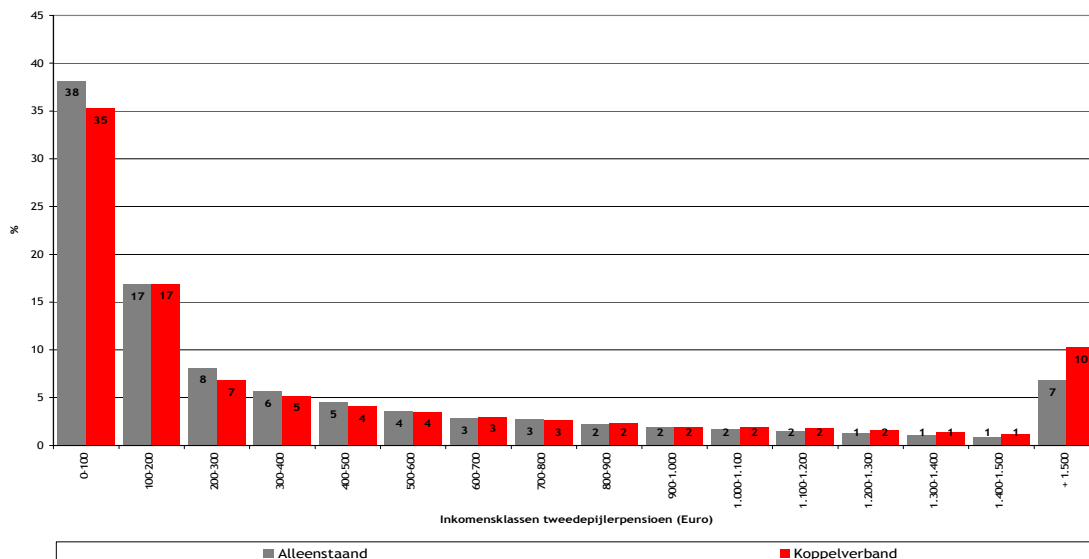
Geslacht	Alleenstaand				Koppelverband			
	N	Gemiddelde	Mediaan	SA	N	Gemiddelde	Mediaan	SA
Man	23.621	497	143	921	137.526	645	206	1.134
Vrouw	10.157	362	179	510	27.077	256	86	430
Totaal	33.778	456	152	822	164.603	581	175	1061

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wat de verschillen tussen mannen en vrouwen betreft, zien we bij zowel de alleenstaanden als de gepensioneerden in koppelverband een substantieel verschil in de hoogte van het aanvullend pensioen. Gemiddeld bedraagt bij de samenwonende gepensioneerden het tweedepijlerpensioen van de vrouwen 60 procent minder dan het aanvullende pensioen van de mannen; bij de alleenstaanden is dit 25 procent. De alleenstaande vrouwen zijn dus beduidend beter af wat hun aanvullend pensioen betreft dan de vrouwen die met een partner samenwonen. De helft van de alleenstaande vrouwen ontvangt een aanvullend pensioen van 179 euro of minder, waardoor de mediaan zelfs hoger ligt dan bij de alleenstaande mannen (i.c. 143 euro). Bij de vrouwen die deel uitmaken van een koppel heeft de meerderheid een aanvullend pensioen lager dan 100 euro.

Meer algemeen valt in tabel 3.5 het grote verschil op tussen het gemiddelde en de mediaan. De hoogte van de (fictieve) rente varieert dus sterk tussen de gepensioneerden. Dit blijkt ook uit de hoge waarden van de standaardafwijking. Daarom wordt de verdeling van het aanvullend pensioen op maandbasis meer in detail weergegeven in grafiek 3.9.

Grafiek 3.9. Inkomensverdeling van het tweedepijlerpensioen op maandbasis naar leefsituatie, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

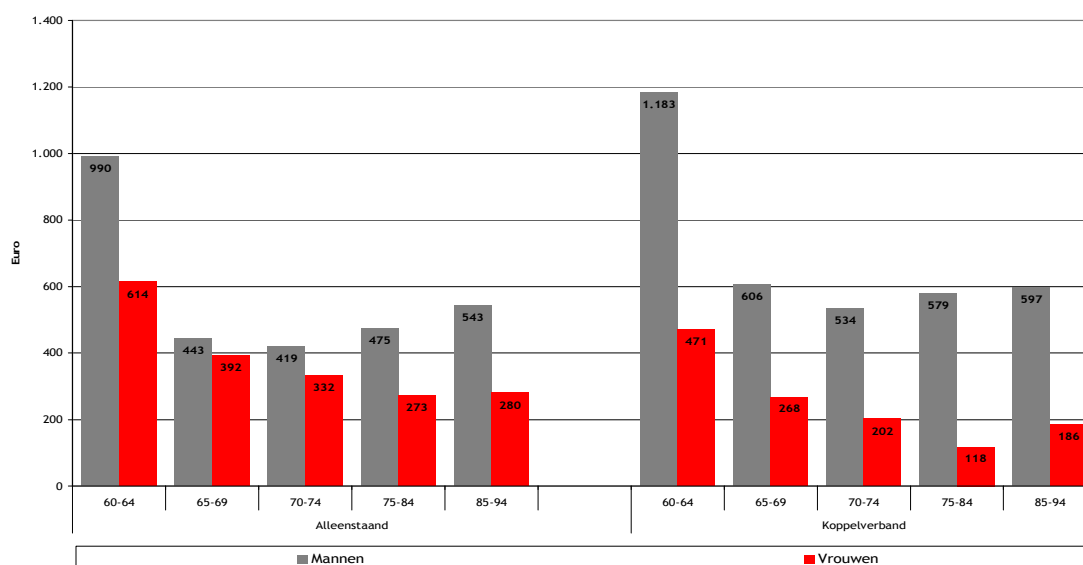
De volledige inkomensverdeling van het aanvullende pensioen verschilt slechts in kleine mate tussen de alleenstaande gepensioneerden en de gepensioneerden die samenleven met een partner. Zoals reeds bleek uit de mediaan, heeft de meerderheid van de gepensioneerden een aanvullend pensioen lager dan 200 euro. Bovendien heeft 38 procent van de alleenstaanden en 35 procent van de samenwonende gepensioneerden zelfs een tweedepijlerpensioen dat niet hoger is dan 100 euro. Ongeveer 70 procent van de gepensioneerden heeft een aanvulling op het wettelijk pensioen van 500 euro of minder per maand. Aan de andere kant van de verdeling ontvangt ongeveer tien procent van de gepensioneerden een aanvullend pensioen dat meer dan 1.500 euro per maand bedraagt.

Uit hier niet gepresenteerde analyses is gebleken dat de situatie in de laagste inkomensklasse bij de gepensioneerden in koppelverband sterk verschilt naar geslacht: 53 procent van de vrouwen ontvangt een aanvullend pensioen lager dan 100 euro in vergelijking met 32 procent van de mannen. Ook in de hoogste inkomensklasse bestaat er een substantieel genderverschil. Maar liefst 12 procent van de mannen ontvangt een aanvullend pensioen dat hoger is dan 1.500 euro, bij de vrouwen is dit twee procent. Bij de alleenstaanden bedraagt dit aandeel acht en drie procent voor respectievelijk mannen en vrouwen.

Grafiek 3.10 geeft de hoogte van het aanvullend pensioen voor de verschillende leeftijdscategorieën.⁹⁸ In beide groepen vinden we de hoogste aanvullende pensioenen in de jongste leeftijdscategorie van 60 tot 64 jaar. Bij de alleenstaanden bedraagt het gemiddeld aanvullend pensioen 990 euro voor mannen en 611 euro voor vrouwen. Voor de gepensioneerden in koppelverband bedraagt dit respectievelijk 1.183 euro en 471 euro.

⁹⁸ De categorieën jonger dan 60 jaar werden weerhouden uit de grafiek. Omwille van de kleine aantallen in deze categorieën zijn de resulterende bedragen sterk beïnvloedbaar door extreme waarden.

Grafiek 3.10. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar leefsituatie, geslacht en leeftijdsklasse, 2006



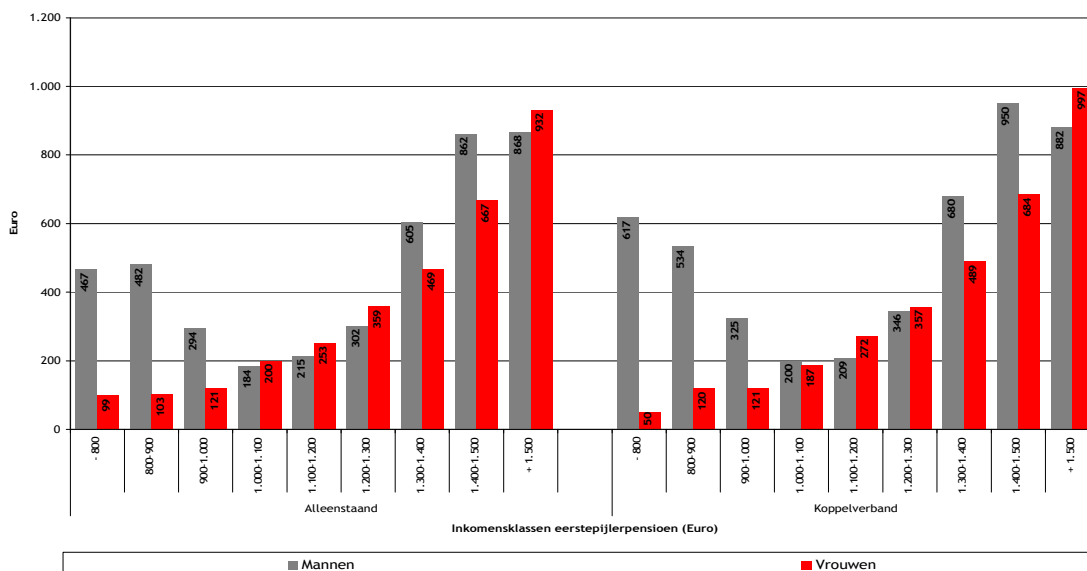
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Met uitzondering van de jongste categorie, valt op dat het aanvullende pensioen bij de alleenstaande mannen hoger is naarmate de gepensioneerde ouder is. Bij de mannen in koppelverband is het aanvullend pensioen, daarentegen, min of meer constant over de verschillende leeftijdsgroepen heen. Bij de vrouwen zien we een ander patroon. Het aanvullend pensioen stijgt namelijk naarmate de gepensioneerde jonger is. Dit ligt in de lijn van de verwachtingen: jongere cohorten vrouwen hebben immers een sterkere band opgebouwd met de arbeidsmarkt, wat niet alleen de hoogte van hun wettelijk pensioen (cf. hoofdstuk 2) maar ook dat van hun aanvullend pensioen ten goede komt.

Tot slot gaan we na hoe de hoogte van het tweedepijlerpensioen evolueert met de hoogte van het eerstelijerpensioen. Grafiek 3.11 geeft de gemiddelde hoogte van het tweedepijlerpensioen naar de inkomensklasse van het wettelijk pensioen.⁹⁹ Ongeacht de leefsituatie of het geslacht, blijkt dat het tweedepijlerpensioen toeneemt naarmate het wettelijk pensioen hoger ligt. Gepensioneerden met een hoger eerstelijerpensioenen hebben niet alleen in grotere mate toegang tot de tweede pijler, ze hebben ook een hoger tweedepijlerpensioen opgebouwd.

⁹⁹ In verband met de gehanteerde onderklasse in deze grafiek moet worden opgemerkt dat respectievelijk 99 en 70 procent van de gepensioneerde mannen en vrouwen in koppelverband met een aanvullend pensioen een wettelijk pensioen ontvangt hoger dan 800 euro op maandbasis. Bij de alleenstaanden met een aanvullend pensioen heeft 99 procent van de mannen en 93 procent van de vrouwen een rustpensioen dat meer bedraagt dan 800 euro op maandbasis.

Grafiek 3.11. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis naar hoogte van het eerstelijnerpensioen¹⁰⁰, leefsituatie en geslacht, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Opvallend is dat de gepensioneerde vrouwen met een hoog wettelijk pensioen in de meeste categorieën een bijna even hoog of zelfs hoger aanvullend pensioen hebben dan de mannen. Het is natuurlijk zo dat vrouwen minder vaak een dergelijk hoog wettelijk pensioen en de ermee gepaard gaande loopbaan hebben opgebouwd. Dit geldt a fortiori voor de vrouwen die in koppelverband leven. Slechts vijf procent van de vrouwen in koppelverband met aanvullend pensioen heeft een wettelijk pensioen dat meer dan 1.500 euro bedraagt, bij de mannen is dit maar liefst 26 procent. Bij de alleenstaanden bedraagt dit aandeel negen procent voor de vrouwen en 11 procent voor de mannen.

3.3.2. Hoogte van het tweedelijnerpensioen op koppelniveau

Tabel 3.6 geeft een overzicht van de hoogte van het tweedelijnerpensioen naargelang de samenstelling van het wettelijk pensioeninkomen op koppelniveau. Hieruit blijkt dat het gemiddelde aanvullende pensioen op koppelniveau het hoogst is voor koppels die van een gezinspensioen genieten (776 euro). Koppels met één alleenstaandenpensioen hebben gemiddeld genomen een hoger aanvullend pensioen dan koppels met twee alleenstaandenpensioenen, respectievelijk 633 euro en 476 euro.

Uit de tabel blijkt ook nog dat de hoogte van het aanvullende pensioen in de groep van koppels met twee alleenstaandenpensioenen sterk verschilt naargelang enkel de man, de vrouw of beide partners een aanvullend pensioen ontvangen. Het hoogste gemiddelde aanvullende pensioen vinden we terug bij koppels met twee aanvullende pensioenen (887 euro), het laagste aanvullende

¹⁰⁰ Gezinspensioenen omgezet naar alleenstaandenpensioenen.

pensioen bij koppels waar enkel de vrouw een aanvullend pensioen ontvangt (176 euro). Opvallend is dat het aanvullend pensioen in koppels waar enkel de man een aanvullend pensioen ontvangt, substantieel lager is dan het aanvullend pensioen in koppels met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen (357 euro tegenover 776 euro en 633 euro). Dit lijkt te wijzen op een ander socio-economisch profiel van de mannen in dit type koppel in vergelijking met de mannen in andere koppeltypes.

Tabel 3.6. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis op koppelniveau naar koppeltype en geslacht, 2006

Type koppel & geslacht	N	Bedrag	Mediaan
Koppels met gezinspensioen ¹⁰¹	39.324	776	305
Koppels met 1 alleenstaandenpensioen ¹⁰²	30.600	633	142
Koppels met 2 alleenstaandenpensioenen	31.405	476	150
Man heeft aanvullend pensioen	19.148	357	122
Vrouw heeft aanvullend pensioen	3.882	176	55
Beiden hebben aanvullend pensioen	8.375	887	517

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

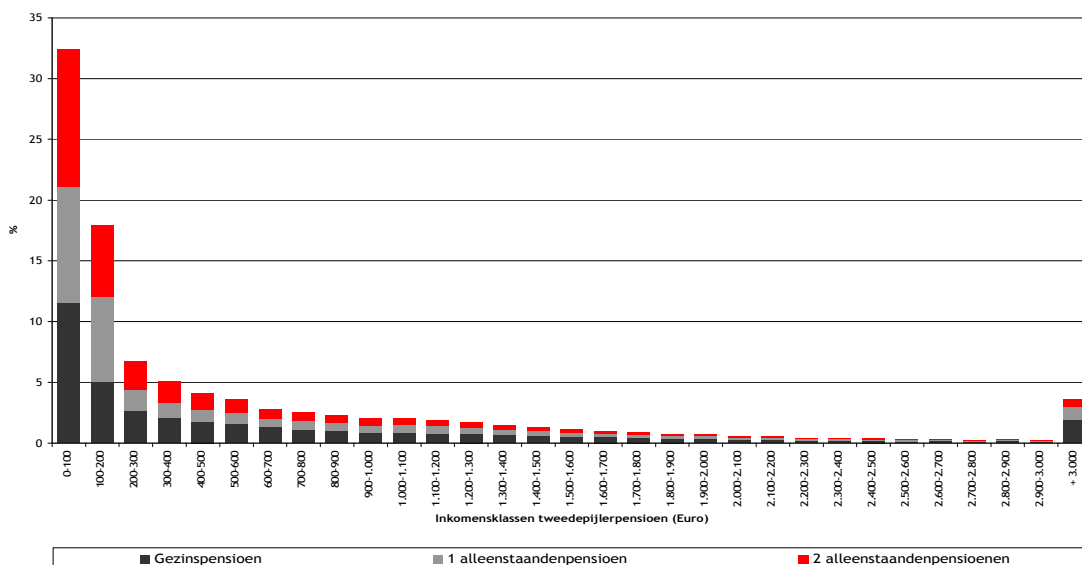
Grafiek 3.12 geeft de volledige inkomensverdeling van het tweedepijlerpensioen op koppelniveau naar het type koppel. Zoals reeds bleek uit tabel 3.6, ontvangt ongeveer de helft van de gepensioneerde koppels een aanvullend pensioen dat niet meer bedraagt dan 200 euro op maandbasis en dit ongeacht het type koppel. Twee derde van de koppels heeft een aanvullend pensioen dat minder bedraagt dan 500 euro en 80 procent ontvangt minder dan 1.000 euro per maand bovenop het wettelijk pensioen.

Als we de relatieve positie van de drie koppeltypes bekijken, valt op dat het aandeel gepensioneerde koppels met twee alleenstaandenpensioenen afneemt naarmate het tweedepijlerpensioen op koppelniveau toeneemt. Het aandeel van de koppels met een gezinspensioen wordt daarentegen belangrijker in de hogere inkomenscategorieën. Dit betekent dus dat er bij de koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen, voornamelijk veel kleine aanvullende pensioenen zijn, terwijl bij de koppels met een gezinspensioen relatief meer hoge aanvullende pensioenen zijn.

¹⁰¹ Voor de koppels met een gezinspensioen behoort het aanvullend pensioen tot de gepensioneerde die titularis is van het gezinspensioen.

¹⁰² De niet gepensioneerde partner heeft geen eigen inkomsten uit arbeid of sociale zekerheid.

Grafiek 3.12. Inkomensverdeling van het tweedepijlerpensioen op koppelniveau naar koppeltype, percentages, 2006



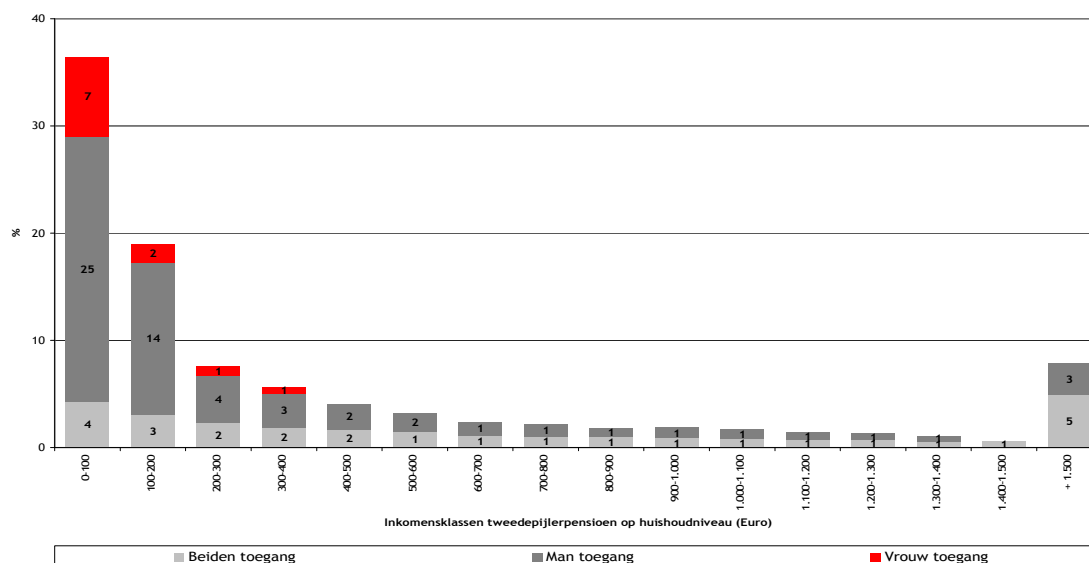
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Voor de gepensioneerde koppels die beiden een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangen, is het mogelijk na te gaan hoe het inkomen van het tweedepijlerpensioen verdeeld is over de partners, en indien beiden een aanvullend pensioen ontvangen, hoe deze zich tot elkaar verhouden. In de volgende grafieken wordt dan ook gefocust op deze categorie van gepensioneerde koppels.

Grafiek 3.13 geeft de verdeling van het totale tweedepijlerpensioen op het niveau van het koppel. In deze grafiek wordt tevens aangegeven welke partner het aanvullend pensioen ontvangt of dat beiden een aanvullend pensioen ontvangen. Bijna 40 procent van deze koppels ontvangt een aanvullend pensioen dat minder dan 100 euro bedraagt. Meer dan drie vierde van de gepensioneerde koppels ontvangt een aanvullend pensioen dat minder dan 500 euro per maand op koppelniveau bedraagt.

Opvallend is dat de situatie waarin de vrouw een aanvullend pensioen ontvangt en de man niet, slechts voorkomt tot de inkomensklasse van 300-400 euro. De omgekeerde situatie, dat de man een aanvullend pensioen ontvangt en de vrouw niet, komt daarentegen in alle inkomenscategorieën voor. Vanaf een aanvullend pensioen van 400 euro per maand en met uitzondering van de hoogste inkomensklasse beschikt de helft van de koppels over een aanvullend pensioen dat van de man komt en de andere helft over een aanvullend pensioen van beide partners.

Grafiek 3.13. Inkomensverdeling van het tweedepijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandpensioenen naar de toegang van de partners, percentages, 2006



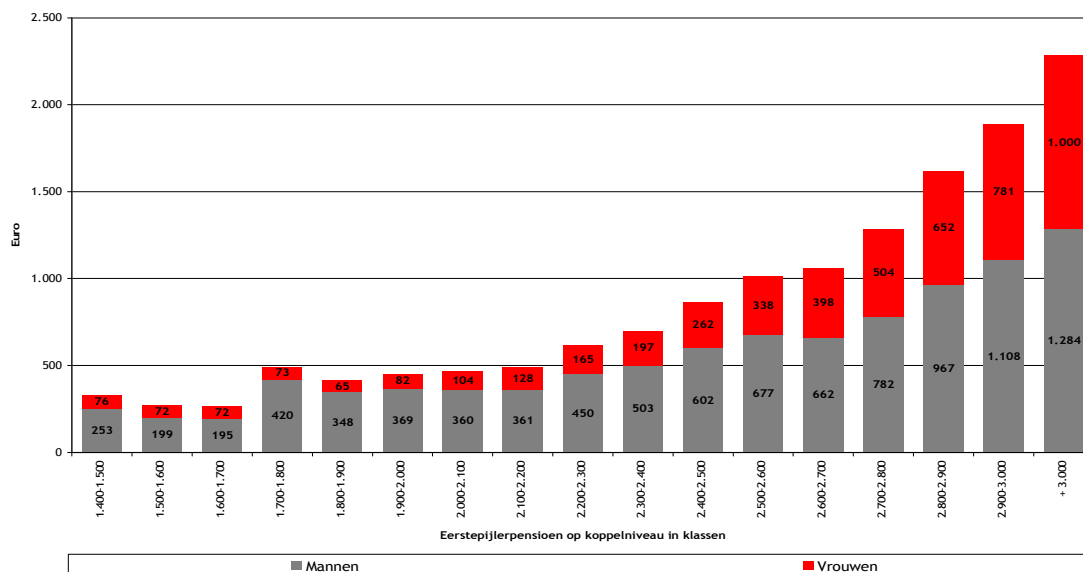
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Het aanvullende pensioen bij koppels waar beide partners een aanvullend pensioen ontvangen, bedraagt gemiddeld 588 euro voor partner 1 (man) en 299 euro voor partner 2 (vrouw). In totaal bedraagt het gemiddeld aanvullend pensioen op koppelniveau dan 887 euro. Hiervan is dus twee derde afkomstig van de man en één derde van de vrouw. Grafieken 3.14 en 3.15 gaan dieper in op de verhouding van het aanvullend pensioen van de ene partner ten opzichte van de andere partner.¹⁰³

Grafiek 3.14 geeft de hoogte van het tweedepijlerpensioen van beide partners samen naar de hoogte van het wettelijk pensioen op koppelniveau. Het gemiddelde aanvullende pensioen op koppelniveau stijgt naarmate het wettelijke pensioen op koppelniveau hoger ligt. Ter illustratie: gepensioneerde koppels met een wettelijk pensioen tussen 1.400 en 1.500 euro hebben gemiddeld een aanvulling van 329 euro per maand. De koppels met een wettelijk pensioen hoger dan 3.000 euro hebben daarentegen een gezamenlijk aanvullend pensioen van gemiddeld 2.284 euro per maand. De eerdere vaststelling dat de gepensioneerde met een hoger wettelijk pensioen ook een hoger aanvullend pensioen heeft, gaat dus ook op als we de relatie bekijken tussen het wettelijk pensioen en het aanvullend pensioen op koppelniveau. De vastgestelde relatie geldt bovendien voor elk van beide partners, ongeacht hun geslacht.

¹⁰³De gepensioneerde koppels met een wettelijk pensioen op koppelniveau van minder dan 1.500 euro werden niet weerhouden in grafieken 3.14 en 3.15. Deze groep maakt slechts één procent van de volledige groep uit en de gemiddelde bedragen zouden wegens te lage aantallen in deze categorieën te gevoelig zijn voor extreme waarden.

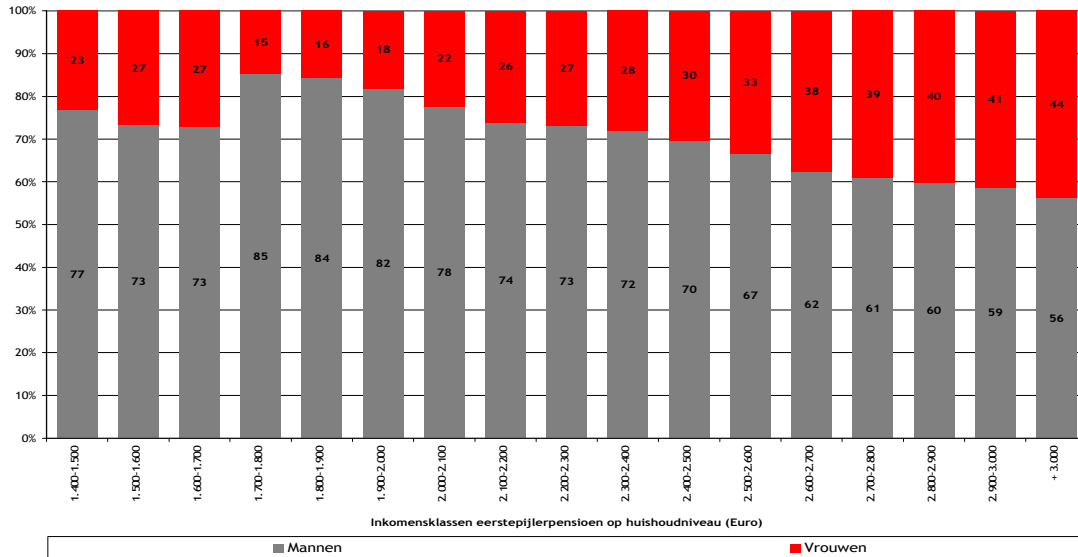
Grafiek 3.14. Gemiddeld aanvullend pensioenbedrag op maandbasis van beide partners naar hoogte van het eerstelijerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In de voorgaande grafiek valt op dat het aandeel van het aanvullend pensioen van de vrouwen groter wordt naarmate het totale eerstelijerpensioen op koppelniveau belangrijker wordt. Dit komt nog duidelijker naar voren in grafiek 3.15. Deze grafiek geeft per inkomensklasse het aandeel van de gemiddelde bijdrage van de man en van de vrouw aan het aanvullend pensioen op koppelniveau. Het aandeel van de vrouw stijgt van ongeveer 14 procent tot 40 procent. De gemiddelde bijdrage van het aanvullend pensioen van de vrouw neemt dus relatief gezien zeer sterk toe naarmate het wettelijke pensioen op koppelniveau hoger is. Dit betekent dus dat het gemiddelde aanvullende pensioen van de vrouw relatief gezien sterker stijgt dan het gemiddelde aanvullende pensioen van de man, zonet zouden de aandelen van man en vrouw in het totale aanvullende pensioeninkomen constant blijven over de verschillende inkomensklassen heen.

Grafiek 3.15. Aandeel van het gemiddeld tweedepijlerpensioen van beide partners naar hoogte van het eerstepijlerpensioen op koppelniveau voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

3.4. Besluit

Na de wettelijke pensioenbescherming in het vorige hoofdstuk, werd in dit derde hoofdstuk de aanvullende pensioenbescherming van de rustgepensioneerde werknemers in kaart gebracht en dit rekening houdend met hun leefsituatie. Er werd nagegaan of en hoe de toegang samenhangt met de leefsituatie en hoe hoog het aanvullend pensioen is dat werd opgebouwd.

Uit de gepresenteerde analyses onthouden we dat er belangrijke verschillen bestaan in de toegang tot en de hoogte van het aanvullend pensioen naar leefsituatie en geslacht. Ongeacht de leefsituatie, hebben mannen vaker toegang tot de tweede pijler dan vrouwen en ontvangen ze gemiddeld gezien een hoger aanvullend pensioen. Dit genderverschil is echter veel groter bij gepensioneerden die in koppelverband leven dan bij alleenstaanden. Dit komt vooral door het grote verschil bij de vrouwen. Zo hebben alleenstaande vrouwen dubbel zo vaak toegang tot de tweede pijler als vrouwen die in koppelverband leven. Bij de mannen daarentegen, hebben de samenwonenden vaker een aanvullend pensioen dan de alleenstaanden. Analoog met de toegang hebben de mannen in koppelverband gemiddeld genomen een hoger aanvullend pensioen dan de alleenstaande mannen; bij de vrouwen hebben de alleenstaanden het hoogste gemiddelde aanvullende pensioen.

Voor alle onderscheiden groepen hebben de analyses daarenboven aangetoond dat de toegang tot de tweede pijler groter is naarmate het wettelijk pensioen meer bedraagt. We kunnen hieruit concluderen dat de kans op een tweedepijlerpensioen stijgt naarmate de 'kwaliteit' van de beroepsloopbaan, in termen van de duur van de loopbaan, de hoogte van de bezoldiging en de aard van de arbeidsprestaties (voltijds-deeltijds), hoger ligt. De hoogte van het aanvullend pensioen hangt dus samen met de hoogte van het wettelijk pensioen: hoe hoger het wettelijk pensioen, hoe

hoger het aanvullende pensioen. Opmerkelijk is wel dat de genderverschillen in de toegang en de hoogte, ook bij de gepensioneerden in koppelverband, nagenoeg volledig verdwijnen in de hogere inkomenscategorieën. De ondervertegenwoordiging van de vrouwen in de hoogste inkomensklassen zorgt echter voor een lage algemene toegang tot de tweede pijler en indien ze toch toegang hebben voor lage aanvullende pensioenen.

Met betrekking tot de leeftijd van de gepensioneerden is, tot slot, gebleken dat de toegang tot de tweede pijler hoger is in de jongere leeftijdsklassen dan in de oudere. Het gemiddelde aanvullende pensioen piekt vooral bij de jongste gepensioneerden (60- tot 64-jarigen). In de overige leeftijdsklassen zien we een min of meer constante lijn bij de mannen en een duidelijke stijgende trend bij de vrouwen. De geobserveerde trends weerspiegelen het toegenomen belang van de tweede pijler gedurende de afgelopen decennia.

Voor de gepensioneerden in koppelverband werd ook de toegang en de hoogte nagegaan op koppelniveau. Het aandeel koppels met een aanvullend pensioen schommelt rond 50 procent. Uit de analyses is daarenboven gebleken dat er geen grote verschillen bestaan in de toegang op koppelniveau tussen de onderscheiden koppeltypes. Wat de hoogte van het aanvullend pensioen betreft zien we wel belangrijke verschillen. De koppels met een gezinspensioen hebben gemiddeld de hoogste aanvullende pensioenen op koppelniveau, gevolgd door de koppels met één alleenstaandenpensioen en dan de koppels met twee alleenstaandenpensioenen. Algemeen bleek uit de inkomensverdeling van het aanvullend pensioen dat de meerderheid van de koppels een aanvullend pensioen heeft lager dan 500 euro op maandbasis en dit ongeacht het koppeltype.

In het volgende hoofdstuk worden de pensioenen uit de tweede pijler samen bekeken met de pensioenen uit de eerste pijler en wordt de totale pensioenbescherming van de rustgepensioneerde werknemers in kaart gebracht. Hierbij wordt nagegaan hoe hoog de pensioenbescherming is, hoe deze verdeeld is over de bevolking en of hierin verschillen bestaan naar leefsituatie.

Hoofdstuk 4. Totale pensioenbescherming

In het eerste en tweede hoofdstuk werden de wettelijke en aanvullende pensioenbescherming van de Belgische rustgepensioneerde werknemers uitgebreid besproken. In dit hoofdstuk brengen we in kaart hoeveel het totale pensioeninkomen van de rustgepensioneerde werknemers uiteindelijk bedraagt. We houden hiervoor rekening met de inkomsten uit wettelijke én aanvullende pensioenen. We evalueren in welke mate het Belgische pensioensysteem een solide bescherming biedt aan de Belgische rustgepensioneerde werknemers en in welke mate deze bescherming evenredig is verdeeld onder de rustgepensioneerde bevolking.

We richten onze aandacht op de Belgische alleenstaande rustgepensioneerde werknemers (4.1) en de gepensioneerde koppels met één of twee rustpensioenen, opgebouwd in het stelsel voor werknemers (4.2). We staan stil bij zowel de samenstelling van het totale pensioeninkomen, als de hoogte ervan. Tot slot gaan we na in welke mate de leefsituatie een impact heeft op de totale pensioenbescherming van het individu, en of bepaalde groepen rustgepensioneerde werknemers minder goed beschermd zijn dan andere groepen. We vergelijken hiervoor de pensioenbescherming van de alleenstaande gepensioneerden met die van de samenwonende gepensioneerden, rekening houdend met hun pensioeninkomen op koppelniveau (4.3).

Net als in het voorgaande hoofdstuk beperken we onze analyses tot de rustgepensioneerde werknemers. Rustgepensioneerden met een pensioen opgebouwd in een andere pensioenstelsel (zelfstandige, ambtenaar of gemengd) worden niet besproken om de redenen die reeds in hoofdstuk 3 werden aangehaald.

4.1. Alleenstaande rustgepensioneerde werknemers

4.1.1. Samenstelling van het totale pensioeninkomen

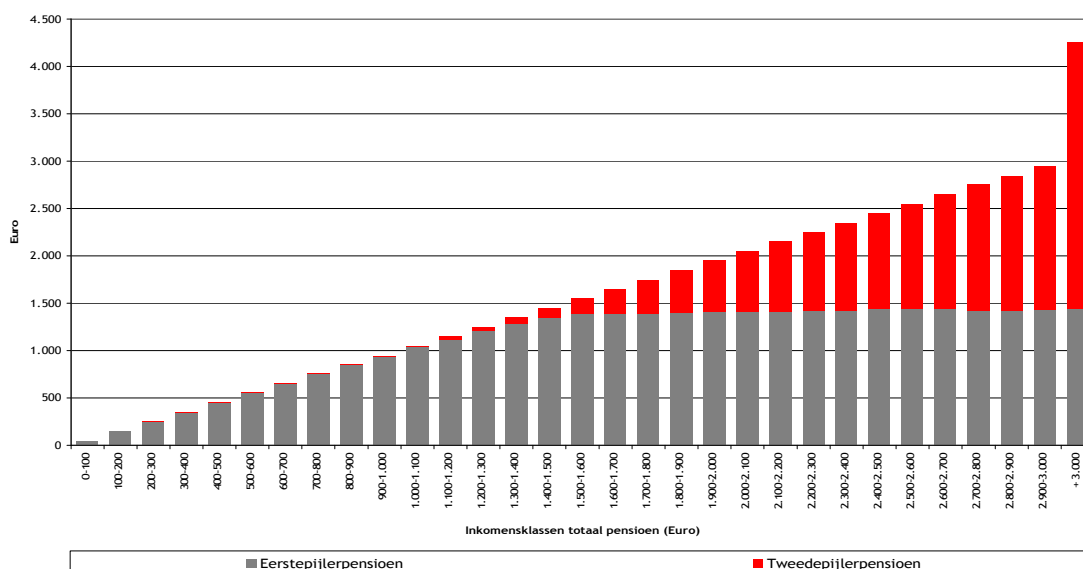
Grafiek 4.1 geeft de samenstelling van het totale pensioeninkomen van alleenstaande rustgepensioneerde werknemers. We stellen vast dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen de hoogte van het wettelijk en het aanvullend pensioen. Dit bevestigt de bevindingen uit hoofdstuk 3.

Bijna uitsluitend hoge wettelijke pensioenen worden aangevuld met een tweedepijlerpensioen. Voor gepensioneerden met een totaal pensioen tot 1.500 euro zijn de verschillen in het totale pensioen afhankelijk van verschillen in de hoogte van het wettelijk pensioen. Alleenstaande gepensioneerde werknemers met een totaal pensioen lager dan 1.500 euro ontvangen immers geen of slechts een zeer laag aanvullend pensioen.

Voor de hogere inkomensklassen is het verschil dan weer wel afhankelijk van het aanvullend pensioen. Gepensioneerden met een hoog totaal pensioeninkomen hebben dit in grote mate te danken aan hun tweedepijlerpensioen. We zien immers dat de hoogte van het wettelijk pensioen ongeveer constant blijft wanneer het totale pensioeninkomen hoger is dan 1.500 euro. Deze vaststelling is te verklaren door de manier waarop de Belgische rustpensioenen voor werknemers worden berekend. De hoogte van het wettelijk pensioen is immers afhankelijk van het gemiddelde loon tijdens de loopbaan. Voor deze berekening wordt echter een loongrens gehanteerd, waardoor ook de hoogte van het uiteindelijke pensioen geplafonneerd is.¹⁰⁴ Het aandeel van het aanvullend pensioen stijgt naarmate het totale pensioen hoger is. Zo draagt het aanvullend pensioen één derde bij aan het totale pensioen voor gepensioneerden met een pensioeninkomen tussen 2.000 en 2.100 euro, terwijl dit bij gepensioneerden met een pensioeninkomen hoger dan 3.000 euro stijgt tot tweederde van het totale pensioen.

¹⁰⁴ Art. 7 KB nr. 50 van 24 oktober 1967 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers, *B.S.* 27.10.1967.

Grafiek 4.1. Aandeel van het eerste- en tweedepijlerpensioen in het totale pensioen voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De vaststellingen aan de hand van grafiek 4.1 hebben belangrijke implicaties voor het debat rond de toereikendheid van de pensioenen. Het aanvullend pensioen zorgt voor een stevige ‘appel voor de dorst’ voor wie een goed pensioen heeft opgebouwd. Gepensioneerden met een laag wettelijk pensioen kunnen echter niet op de tweede pijler terugvallen, waardoor de bestaande inkomensongelijkheid van het wettelijk pensioen wordt versterkt. Tweedepijlerpensioenen blijken dus weinig of niets bij te dragen aan de bescherming tegen armoede, aangezien ze zelden zeer lage wettelijke pensioenen aanvullen. Deze bevindingen gelden zowel voor mannelijke als vrouwelijke alleenstaanden met een werknemerspensioen.

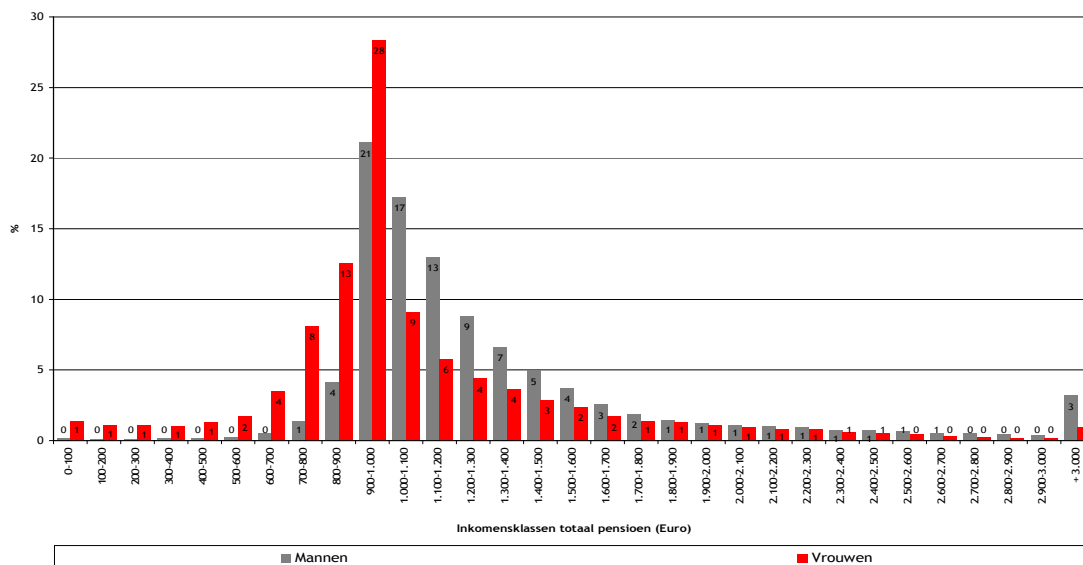
4.1.2. Hoogte van het totale pensioeninkomen

Het gemiddeld totaal pensioeninkomen voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers bedraagt 1.250 euro. Er bestaan echter grote onderlinge verschillen tussen de gepensioneerden. In wat volgt gaan we daarom na hoe het totale pensioeninkomen is verdeeld onder de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers. We maken hierbij een onderscheid tussen mannen en vrouwen.

Grafiek 4.2 geeft de inkomensverdeling voor de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers naar geslacht. We stellen vast dat er duidelijke genderverschillen bestaan wat de inkomensverdeling van het totale pensioen betreft. Algemeen beschouwd zijn de vrouwen oververtegenwoordigd in de lagere inkomensklassen, terwijl de mannen meer voorkomen in de hogere inkomensklassen. Ongeveer drie vijfde van de gepensioneerde vrouwen heeft een totaal pensioen lager dan 1.000 euro per maand, tegenover slechts 28 procent van de mannen. De meerderheid van de alleenstaande mannen met een werknemerspensioen heeft een inkomen tussen 1.000 en 2.000 euro per maand (62% tegenover 34% van de vrouwen). Enkel in de hoge inkomensklassen (meer dan 2.000

euro per maand) zijn de genderverschillen kleiner. In de hoogste inkomensklassen (meer dan 3.000 euro per maand) vinden we opnieuw een oververtegenwoordiging van de gepensioneerde mannen (3% tegenover 1% van de vrouwen).

Grafiek 4.2. Inkomensverdeling van het totale pensioen naar geslacht voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wat de toereikendheid van het totale pensioen betreft, stellen we vast dat alleenstaande vrouwen met een rustpensioen voor werknemers vaker dan mannen een pensioeninkomen hebben onder de armoedegrens. Ongeveer zes procent van de alleenstaande gepensioneerde mannen heeft een totaal pensioen lager dan de armoedegrens van 878 euro¹⁰⁵, terwijl dit geldt voor maar liefst 29 procent van de alleenstaande vrouwen met een werknemerspensioen. Alleenstaande rustgepensioneerde werknemers met een totaal pensioen lager dan de armoedegrens zijn dan ook in drie kwart van de gevallen vrouwen; slechts een kwart van de gepensioneerden met een totaal pensioen onder de armoedegrens zijn mannen.

Er bestaat dus een grote inkomensongelijkheid tussen alleenstaande mannen en vrouwen met een rustpensioen voor werknemers. De verschillen zijn het meest uitgesproken in de laagste inkomensklassen, waar de mannen vrijwel afwezig zijn, terwijl de vrouwen hier het sterkst vertegenwoordigd zijn.

Tabel 4.1 geeft het gemiddelde totale pensioen van de alleenstaande rustgepensioneerden naar geslacht en leeftijd. Opnieuw komen zeer grote inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen naar voren. In elke afzonderlijke leeftijdsgroep is het gemiddeld pensioen van mannen aanzienlijk hoger dan van vrouwen. Toch zijn er ook gelijkenissen tussen mannen en vrouwen: de inkomensevolutie naar leeftijd volgt immers bij beide groepen hetzelfde patroon. Gemiddeld

¹⁰⁵ Voor meer toelichting over de hier gebruikte armoedegrens zie hoofdstuk 2.

hebben de 60- tot 64-jarige alleenstaande gepensioneerden het hoogste pensioen (respectievelijk 1.742 euro bij de mannen en 1.249 euro bij de vrouwen). De laagste gemiddelde pensioenen vinden we bij de oudste gepensioneerden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de oudste wettelijke pensioenen gedeeltelijk worden berekend op basis van (lagere) forfaitaire lonen. Daarnaast kan dit verschil een indicatie zijn voor het feit dat de Belgische werknemerspensioenen niet welvaartsvast zijn. Er wordt bij de berekening van het rustpensioen voor werknemers immers geen rekening gehouden met de evolutie van de lonen en de welvaart. De oudste pensioenen zijn berekend op veel lagere lonen dan de pensioenen van jongere gepensioneerden, wat kan leiden tot de vastgestelde verschillen in de hoogte van het totale pensioen.

Tabel 4.1. Gemiddeld totaal pensioenbedrag op maandbasis naar geslacht en leeftijd, voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006¹⁰⁶

Leeftijdsklasse 107	Mannen			Vrouwen		
	N	Bedrag	SA	N	Bedrag	SA
- 45	68	1.274	155	7	699	410
45-54	376	1.384	373	45	700	296
55-59	149	1.556	935	91	1084	711
60-64	3265	1.741	1.174	4.001	1249	705
65-69	13.795	1.329	736	8.865	1.073	522
70-74	13.038	1.317	699	6.967	1.071	502
75-84	19.483	1.338	700	9.477	1.055	488
85-94	5.196	1.260	691	2.323	963	370
+ 95	357	1.222	1.340	157	974	480

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit de tabel blijkt dat de standaardafwijkingen voor deze gemiddelde waarden zeer hoog zijn. Anders gesteld, de spreiding van de pensioenen in eenzelfde leeftijdsgroep is groot, en het gemiddelde totale pensioenbedrag verhult het bestaan van uiteenlopende waarden, die soms ver van dit gemiddelde verwijderd zijn. De interpretatie van de gemiddelde bedragen dient dan ook met de nodige voorzichtigheid te gebeuren.

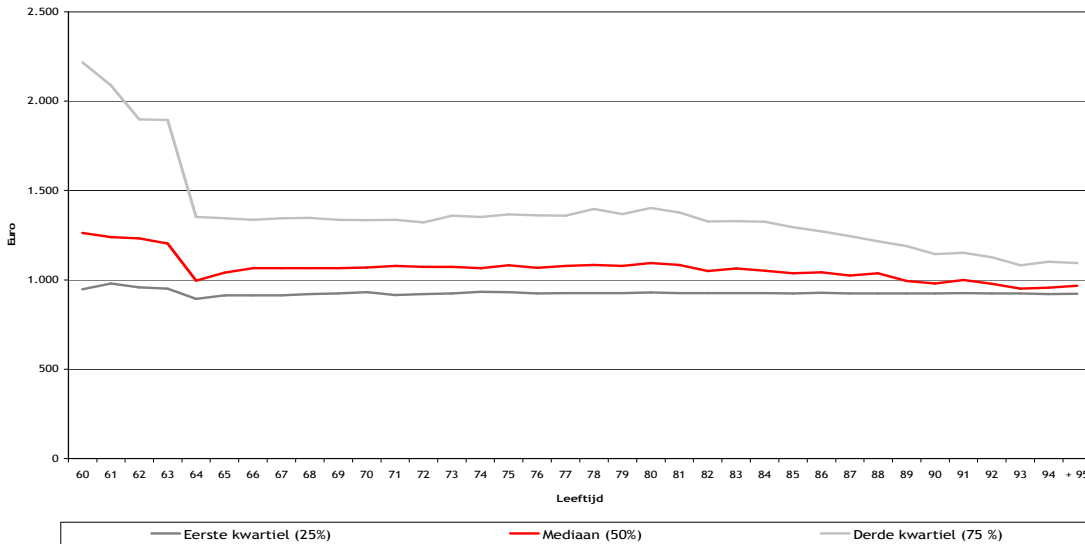
Om een nauwkeuriger beeld te schetsen van het totale pensioen naar leeftijd, gaan we in de volgende grafiek in op de hoogte en de spreiding van het totale pensioen naar leeftijd. Grafiek 4.3 geeft de kwartielverdeling van het totale pensioeninkomen van de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers naar leeftijd, vanaf de leeftijd van 60 jaar, voor mannen en vrouwen samen. De laagste, donkergrijze lijn geeft het eerste kwartiel aan: een kwart van de gepensioneerden heeft een inkomen lager dan het inkomen dat door deze lijn wordt aangegeven. De hoogste, lichtgrijze lijn geeft het derde kwartiel aan: een kwart van de gepensioneerden heeft een inkomen hoger dan het inkomen dat door deze lijn wordt aangegeven. Bijgevolg heeft de helft van de gepensioneerden ('middengroep') een totaal pensioen dat tussen de bedragen ligt die worden

¹⁰⁶ 'SA' verwijst in deze tabel naar de standaardafwijking.

¹⁰⁷ Bepaalde groepen werknemers kunnen vervroegd met pensioen gaan. Voor een bijkomende toelichting hieromtrent, zie voetnoot op p. 50.

aangegeven door de eerste en de derde kwartiellijn. De middelste, rode lijn geeft de mediaan weer: één op twee alleenstaande rustgepensioneerde werknemers heeft een inkomen lager dan het bedrag dat door deze lijn wordt aangegeven.

Grafiek 4.3. Kwartielverdeling van het totale pensioenbedrag naar leeftijd voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wat opvalt in grafiek 4.3 is dat het totale pensioen in het eerste kwartiel bijna constant blijft over de verschillende leeftijden heen. Ongeacht de leeftijdsgroep heeft steeds een kwart van de gepensioneerden een gemiddeld totaal pensioen lager dan ongeveer 930 euro per maand. In het derde kwartiel daarentegen daalt het totale pensioen naarmate de leeftijd stijgt. Deze daling is echter niet gelijkmatig. Tussen de leeftijd van 60 en 65 jaar is de daling het sterkst: bij de 60-jarige gepensioneerden heeft een kwart een pensioen hoger dan 2.217 euro per maand, terwijl dit bij de 65-jarigen reeds gedaald is tot 1.345 euro per maand (daling van 39 procentpunten). Voor de gepensioneerden tussen 65 en 80 jaar is het totale pensioen voor het derde kwartiel ongeveer constant rond 1.350 euro. Vanaf de leeftijd van 80 jaar zien we opnieuw een daling van het totale pensioeninkomen, alhoewel minder uitgesproken dan bij de jonge gepensioneerden. Ook het mediaan pensioeninkomen daalt lichtjes vanaf de leeftijd van 85 jaar.

We kunnen dus besluiten dat de totale pensioenen het hoogst zijn voor de jonge gepensioneerden en het laagst voor de oudste gepensioneerden. Bij de gepensioneerden tussen 65 en 80 jaar blijken er weinig verschillen te zijn in de inkomensverdeling. Het grootste verschil vinden we bij de hoge en middelhoge pensioeninkomens, die dalen naarmate de leeftijd stijgt. De laagste pensioeninkomens blijven ongeveer gelijk. Daarnaast zien we dat de onderlinge verschillen tussen de gepensioneerden duidelijk het kleinst zijn bij de oudste gepensioneerden.

Tabel 4.2 geeft het gemiddeld inkomen van de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers naar ingangsdatum van het wettelijk pensioen. We stellen vast dat de pensioenen die zijn ingegaan in 2006 gemiddeld genomen betrekkelijk hoger zijn dan de pensioenen die eerder zijn ingegaan. De

standaardafwijking geeft aan dat er aanzienlijke afwijkingen bestaan ten opzichte van het gemiddelde.

Tabel 4.2. Gemiddeld totaal pensioenbedrag op maandbasis naar ingangsdatum van het wettelijk pensioen voor alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, 2006

Ingangsdatum	N	Gemiddeld bedrag	Standaardafwijking
1980-1989	17.960	1.252	712
1990-1999	36.253	1.240	639
2000	3.350	1.314	806
2001	4.084	1.243	685
2002	4.492	1.270	798
2003	4.138	1.269	721
2004	4.686	1.294	761
2005	5.231	1.255	696
2006	3.641	1.378	864

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit een analyse van de kwartielverdeling van de totale pensioenen naar ingangsdatum blijkt dat er grote overeenkomsten bestaan met de hiervoor gepresenteerde kwartielverdeling naar de leeftijd van de gepensioneerde. Dit is niet verwonderlijk, aangezien er een sterke samenhang bestaat tussen de ingangsdatum van het wettelijk pensioen en de leeftijd van de gepensioneerde. Immers, hoe ouder de gepensioneerde, hoe groter de kans dat zijn of haar wettelijk pensioen eerder is ingegaan. Daarom wordt er hier niet dieper ingegaan op de kwartielverdeling naar het jaar van wettelijke pensionering.

4.2. Gepensioneerde koppels

In de volgende paragrafen gaan we dieper in op de samenstelling en de hoogte van het totale pensioen van gepensioneerde koppels met één of twee rustpensioenen voor werknemers. We willen de bijdrage van het eerste- en tweedepijlerpensioen aan het totale pensioeninkomen in kaart brengen, alsook de hoogte van het totale pensioen op koppelniveau.

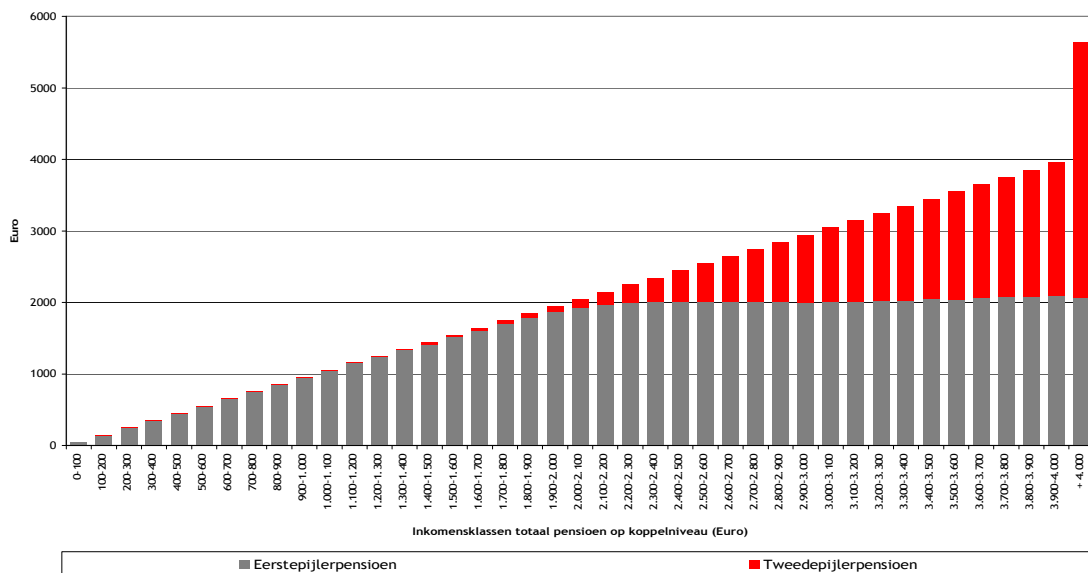
In eerste instantie beschouwen we de gepensioneerde koppels steeds als één homogene groep. Daarna wordt een onderscheid gemaakt tussen de verschillende koppels op basis van de samenstelling van hun pensioeninkomen op koppelniveau ('type koppel'): koppels met een gezinspensioen, koppels met één alleenstaandpensioen, waar de partner geen eigen inkomsten heeft, en koppels waar beide partners een rustpensioen voor werknemers hebben dat berekend wordt aan het tarief voor alleenstaanden.

4.2.1. Samenstelling van het totale pensioeninkomen

Grafiek 4.4 geeft de samenstelling van het totale pensioen van de gepensioneerde koppels met één of twee rustpensioenen voor werknemers. Net zoals bij de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers, blijkt ook hier dat het aanvullend pensioen voornamelijk weggelegd is voor

gepensioneerden met een hoog wettelijk pensioen. Het verschil tussen de lage en middelhoge pensioenen is quasi volledig afhankelijk van de hoogte van het wettelijk pensioen. Bij de middelhoge en hoge pensioenen blijkt echter het verschil voornamelijk afhankelijk te zijn van de hoogte van het aanvullend pensioen. Dit is geenszins verwonderlijk, aangezien de hoogte van het wettelijk pensioen begrensd is door de loongrenzen die worden gehanteerd bij de pensioenberekening (cf. supra). Een totaal pensioen op koppelniveau van meer dan 2.000 euro per maand bestaat gemiddeld genomen zowel uit een wettelijk als een aanvullend pensioen. Hoe hoger het pensioen, hoe groter de bijdrage van het aanvullend pensioen aan het totale pensioeninkomen.

Grafiek 4.4. Aandeel van het eerste- en tweedepijlerpensioen in het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006

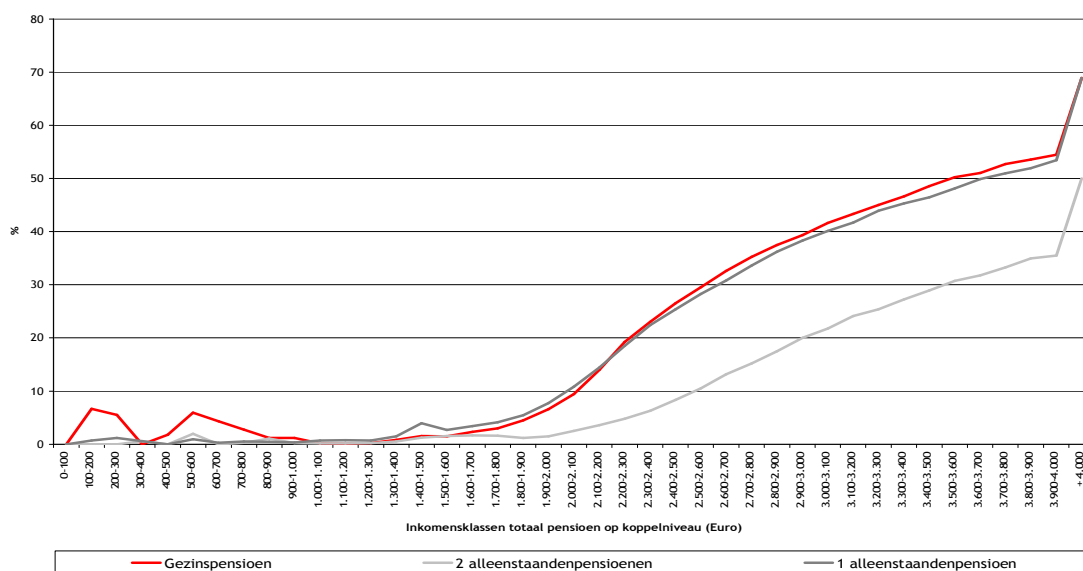


Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In de vorige hoofdstukken werd steeds een onderscheid gemaakt tussen koppels met een gezinspensioen, koppels met één alleenstaandenpensioen en koppels met twee alleenstaandenpensioenen. Grafiek 4.5 toont het relatieve aandeel van het tweedepijlerpensioen in het totale pensioeninkomen naargelang de samenstelling van het totale pensioen op koppelniveau.

Algemeen bleek dat hoe hoger het totale pensioeninkomen, hoe groter de bijdrage van het aanvullend pensioen in het totale pensioeninkomen. Grafiek 4.6 geeft hier echter aan dat er onderlinge verschillen bestaan, wanneer rekening wordt gehouden met de samenstelling van het totale pensioen op huishoudniveau. Koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen, steunen minder op een aanvullend pensioen dan koppels met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen. De rol van het tweedepijlerpensioen blijft ook in de hogere inkomensklassen eerder beperkt voor koppels met twee alleenstaandenpensioenen. Zoals bleek uit hoofdstuk drie hebben koppels met twee alleenstaandenpensioenen op koppelniveau meestal een lager aanvullend pensioen in vergelijking met de koppels met een gezinspensioen.

Grafiek 4.5. Aandeel van het tweedepijlerpensioen in het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006

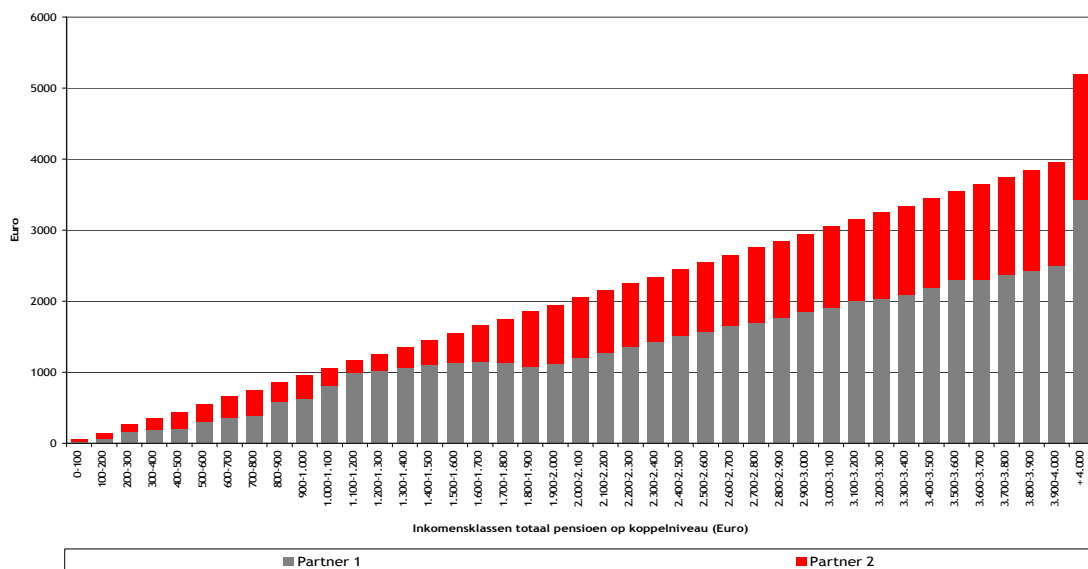


Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

In wat volgt gaan we dieper in op de samenstelling van het totale pensioeninkomen van koppels waarbij beide partners een werknemerspensioen berekend aan het alleenstaandentariaf ontvangen. Zoals hierboven bleek, geldt dit voor 41% van de koppels. Grafiek 4.6 geeft de bijdrage van beide partners aan het totale pensioeninkomen op koppelniveau.

Uit deze grafiek blijkt dat het totale pensioen van de man (partner 1) doorgaans aanzienlijk hoger is dan dat van de vrouw (partner 2). Daarnaast stellen we vast dat er een positieve relatie is tussen het pensioeninkomen van beide partners: hoe hoger het pensioeninkomen van de man, hoe hoger ook het inkomen van zijn vrouw. Dit komt overeen met onze eerdere bevindingen met betrekking tot de wettelijke pensioenen van koppels met twee alleenstaandenspensioenen (cf. hoofdstuk 2: 'pensioenhomogamie').

Grafiek 4.6. Aandeel van beide partners in het totale pensioen voor koppels met twee rustpensioenen voor werknemers, 2006



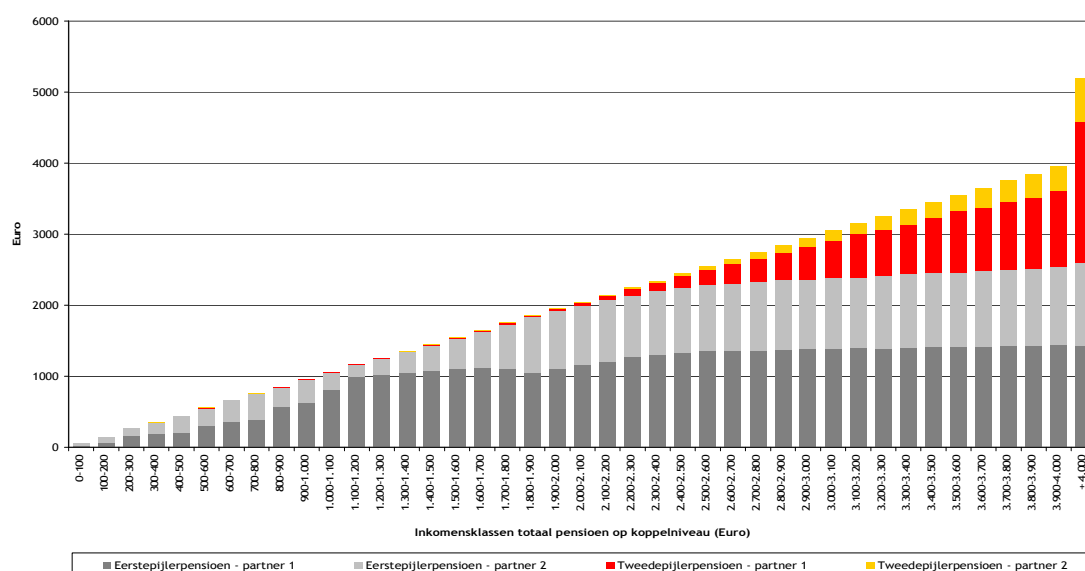
Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Grafiek 4.7 geeft de volledige samenstelling van het pensioeninkomen van koppels met twee alleenstaandenpensioenen naar de hoogte van het totale pensioen. Uit de grafiek blijkt dat het totale pensioeninkomen van de gepensioneerde koppels in deze groep in eerste instantie wordt gevormd door het wettelijke pensioeninkomen van zowel de man als de vrouw. In tweede instantie speelt ook het aanvullend pensioen van de man een rol. Het aanvullend pensioen van de vrouw biedt gemiddeld genomen een heel kleine bijdrage aan het totaal pensioenpakket op koppelniveau, en in de meerderheid van de koppels is het aanvullend pensioen van de vrouw zelfs onbestaand.

Pas vanaf totale pensioeninkomens op koppelniveau hoger dan 2.000 euro per maand, vinden we dat de man een aanvullend pensioen ontvangt. Enkel bij de hoogste inkomens, van meer dan 2.500 per maand op koppelniveau, heeft de vrouw, naast een relatief goed wettelijk pensioen, ook een aanvullend pensioen. De impact van het aanvullend pensioen van de vrouw blijft echter altijd beperkt. Dit staat in tegenstelling tot het aanvullend pensioen van de man, dat in de hoogste inkomenscategorieën vaak nogal omvangrijk is. Anders gesteld, vooral het aanvullend pensioen van de man, en niet zozeer dat van zijn vrouw, duwt de hogere totale pensioeninkomens nog meer de hoogte in.

Zoals reeds werd vastgesteld in hoofdstuk 2, blijkt uit deze grafiek ook dat wat het wettelijk pensioeninkomen betreft er belangrijke verschillen bestaan tussen beide partners. Het gemiddeld wettelijk pensioen van de man is, ongeacht de beschouwde inkomensklasse, steeds hoger dan dat van de vrouw.

Grafiek 4.7. Samenstelling van het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

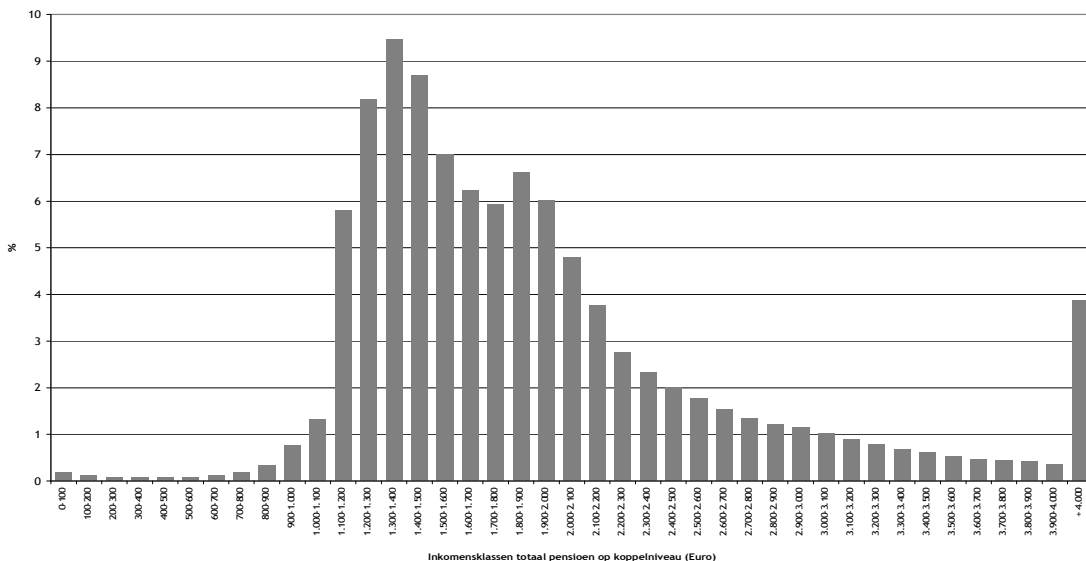
Een laatste opvallende vaststelling betreft de positieve relatie tussen het pensioeninkomen van de man en de vrouw. Een hoog gemiddeld wettelijk pensioeninkomen van de man gaat gepaard met een hoog gemiddeld wettelijk pensioen van de vrouw. Voor de aanvullende pensioenen geldt hetzelfde: hoe hoger het aanvullend pensioen van de man, hoe hoger het aanvullend pensioen van de vrouw. Dit lijkt weer te wijzen op 'pensioenhomogamie'.

4.2.2. Hoogte van het totale pensioeninkomen

Het gemiddeld totaal pensioeninkomen voor gepensioneerde koppels met één of twee werknemerspensioenen bedraagt 1.968 euro per maand. Net als bij de alleenstaanden is de spreiding van de inkomens rond dit gemiddelde zeer groot. Daarom gaan we dieper in op de verdeling van de totale pensioeninkomens op koppelniveau.

Grafiek 4.8 geeft de inkomensverdeling van de gepensioneerde koppels met één of twee rustpensioenen voor werknemers. Hieruit blijkt dat er een relatief grote verscheidenheid bestaat tussen de gepensioneerde koppels wat de hoogte van hun totale pensioen betreft. De meerderheid van de gepensioneerde koppels heeft een totaal pensioen op koppelniveau tussen 1.200 en 2.000 euro per maand (58%). De helft van de gepensioneerde koppels heeft een pensioen hoger dan 1.722 euro per maand. Ongeveer één op tien gepensioneerde koppels heeft een totaal pensioen op koppelniveau hoger dan 3.000 euro per maand.

Grafiek 4.8. Inkomensverdeling van het totale pensioen voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Om de toereikendheid van de Belgische pensioenen te onderzoeken, vergelijken we het totale pensioeninkomen van de gepensioneerde koppels met de armoedegrens voor een koppel met twee volwassenen zonder kinderen (1.317 euro per maand).^{108,109}

Ongeveer één vijfde van de gepensioneerde koppels heeft een totaal pensioeninkomen dat onder de armoedegrens ligt. Dit moet echter enigszins worden gerelativeerd: onderzoek van o.a. Muffels en Fouarge (2004) en Dewilde en Vranken (2005) heeft immers aangetoond dat inkomensarmoede bij ouderen minder gepaard gaat met deprivatie op andere domeinen. De reden hiervoor is dat ouderen meestal minder kosten hebben dan jongeren, omdat ze reeds een aantal middelen, zoals een woning, hebben verzameld tijdens hun leven. Daarnaast geeft de armoedegrens eerder het risico op armoede aan, dan het aandeel van de populatie dat effectief in armoede leeft.

Tabel 4.3 geeft het gemiddeld totaal pensioen op koppelniveau naar de leeftijd van de gepensioneerde in het koppel. Indien beide partners gepensionerd zijn, werd rekening gehouden met de leeftijd van de man.

De koppels waar de gepensioneerde (man) tussen 60 en 69 jaar oud is, hebben het hoogste gemiddelde pensioen op koppelniveau: 2.430 euro indien de gepensioneerde (man) tussen 60 en 64 jaar is, 2.004 euro indien de gepensioneerde (man) tussen 65 en 69 jaar is. De laagste totale pensioenen vinden we bij de koppels waar de gepensioneerde (man) zeer jong of zeer oud is.

¹⁰⁸ We veronderstellen dat in het huishouden geen andere personen leven die een financiële bijdrage leveren aan het totale inkomen, noch dat er andere personen financieel afhankelijk zijn van het totale pensioeninkomen op huishoudniveau.

¹⁰⁹ Voor meer toelichting over de gehanteerde armoedegrens zie hoofdstuk 2.

Een mogelijke verklaring voor de lagere pensioenen van de koppels met een oudere gepensioneerde werd reeds eerder naar voren geschoven. De oudste pensioenen werden gedeeltelijk berekend op basis van forfaitaire lonen, waardoor ze gemiddeld genomen lager uitvallen dan pensioenen berekend op basis van de werkelijk verdiende lonen. Ten tweede kunnen de lagere pensioeninkomens van de oudste gepensioneerden mogelijk worden verklaard door het feit dat de wettelijke pensioenen niet welvaartsvast zijn. Tenslotte kan ook het feit dat de tweedepijlerpensioenen in het verleden niet systematisch werden bijgehouden een rol spelen.¹¹⁰ Dit heeft immers mogelijk een lichte onderschatting van de bijdrage van het aanvullend pensioen, en dus van het totale pensioeninkomen, tot gevolg.

Tabel 4.3. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar leeftijd van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006

Leeftijdsklasse	N	Gemiddeld bedrag	Standaardafwijking
- 45	370	1.612	227
45-54	3.302	1.770	267
55-59	1.511	1.884	720
60-64	15.722	2.430	1.601
65-69	55.021	2.004	1.079
70-74	53.564	1.939	945
75-84	59.169	1.894	938
85-94	7.020	1.715	844
+ 95	104	1.653	1.141

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Uit tabel 4.3 blijkt verder dat er een aanzienlijke afwijking bestaat ten opzichte van deze gemiddelden. Er bestaan blijkbaar belangrijke verschillen tussen de gepensioneerde koppels onderling, die worden verbloemd door de gemiddelde waarden. Daarom belichten we in grafiek 4.11 de kwartielverdeling van de totale pensioenen van de gepensioneerde koppels naar de leeftijd van de gepensioneerde (man).¹¹¹

Net als bij de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers zien we dat de hoogte van het pensioen daalt naarmate de leeftijd van de gepensioneerde stijgt. Zo heeft de helft van de gepensioneerde koppels waar de gepensioneerde 60 jaar is een pensioen lager dan 1.980 euro per maand, tegenover 1.365 euro bij 75-jarigen, en 1.183 euro bij 90-jarigen.

In tegenstelling tot de alleenstaande gepensioneerden, waar het totale pensioen voor het eerste kwartiel relatief constant is, blijkt bij de gepensioneerde koppels dat de hoogte van het pensioen van het eerste kwartiel daalt naarmate de leeftijd van de gepensioneerde stijgt. Opvallend is ook

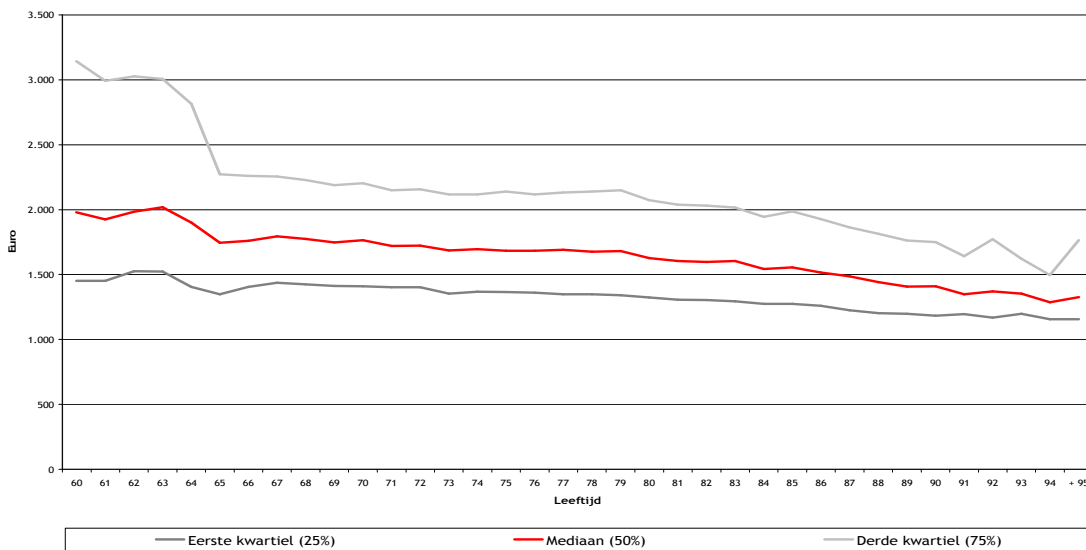
¹¹⁰ Slechts vanaf 1980 is het verplicht om aanvullende pensioenen aan te geven, met name door het K.B. van 15 september 1980 tot uitvoering van art. 191, 1^{ste} lid, 7^o van de wet betreffende de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging en uitkeringen, gecoördineerd op 14 juli 1994, B.S., 23 september 1980. In de beginjaren gebeurde de aangifte echter nog niet volledig; we kunnen ervan uitgaan dat de informatie volledig is vanaf 1985.

¹¹¹ Bij koppels met slechts één gepensioneerde baseren we ons op de leeftijd van de gepensioneerde, bij koppels met twee gepensioneerden kozen we voor de leeftijd van de man.

de trendbreuk op de leeftijd van 65 jaar. Gepensioneerde koppels met een gepensioneerde (man) tussen 60 en 65 jaar hebben algemeen genomen een hoger pensioen dan koppels waar de gepensioneerde (man) ouder is dan 65 jaar.

Verder zien we in grafiek 4.9 dat de spreiding van de pensioeninkomens afneemt bij de oudere leeftijdsgroepen. Dit troffen we eerder ook al aan bij de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers.

Grafiek 4.9. Kwartielverdeling van het totale pensioen naar leeftijd van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Grafiek 4.9 geeft dus een dubbele verschuiving aan. Ten eerste kan een laag totaal pensioen bij jonge gepensioneerden (eerste kwartiel) worden beschouwd als een middelhoog pensioen bij de oudste gepensioneerden. Zo is een totaal pensioen op koppelniveau van 1.500 euro eerder laag voor een koppel met een gepensioneerde (man) van 60 jaar, terwijl dit eerder hoog is voor een koppel waar de gepensioneerde (man) 90 jaar is. Ten tweede heeft eenzelfde inkomensverschil tussen de gepensioneerde koppels een andere impact naargelang de gepensioneerde ouder is. Zo is een verschil van 200 euro in het totale pensioen slechts een klein verschil voor koppels met een jongere gepensioneerde (man), terwijl dit een groot verschil betekent voor koppels waar de gepensioneerde ouder is.

Tabel 4.4 geeft het gemiddeld pensioeninkomen van de gepensioneerde koppels naar het jaar waarin de gepensioneerde voor het eerst een wettelijk pensioen ontving. Indien beide partners een rustpensioen voor werknemers hebben, houden we rekening met het jaar waarin de man voor het eerst een wettelijk pensioen ontving.

De tabel geeft aan dat koppels waar de gepensioneerde (man) recenter met pensioen is gegaan, gemiddeld een hoger pensioeninkomen hebben dan koppels waar de gepensioneerde reeds langer met pensioen is. Dit sluit aan bij onze bevindingen op basis van de leeftijd van de gepensioneerde (man), alsook bij de eerdere bevindingen met betrekking tot de alleenstaande rustgepensioneerde werknemers.

Tabel 4.4. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar ingangsjaar van het wettelijk pensioen van de gepensioneerde (man) voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006

Ingangsdatum	N	Gemiddeld bedrag	Standaardafwijking
1980-1989	26.255	1.929	976
1990-1999	84.448	1.955	996
2000	11.617	1.999	1.050
2001	11.123	2.020	1.071
2002	12.117	2.012	1.133
2003	12.279	2.053	1.092
2004	12.128	2.061	1.156
2005	11.306	2.005	1.200
2006	10.541	2.029	1.216

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

De kwartielverdeling van het totale pensioen voor de gepensioneerde koppels, naar de ingangsdatum van het wettelijk pensioen wordt hier niet weergegeven, aangezien deze bevindingen in grote mate overeenkomen met onze observaties aan de hand van de kwartielverdeling naar leeftijd, en eveneens in de lijn liggen van de bevindingen uit tabel 4.4. De spreiding van pensioeninkomens neemt toe naarmate we naar de meer recente cohorten kijken.

Vervolgens bekijken we de hoogte van het totale pensioen op koppelniveau voor de verschillende koppeltypes. Tabel 4.5 geeft aan dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de gepensioneerde koppels wat de hoogte van hun totale pensioen betreft. Koppels met slechts één alleenstaandenpensioen, waar de andere partner geen eigen inkomsten heeft, beschikken gemiddeld over een totaal pensioen van 1.803 euro per maand. Dit is meer dan 100 euro lager dan het totale pensioen van koppels met een gezinspensioen (1.933 euro). Koppels waar beide partners een werknemerspensioen berekend aan het alleenstaandentarieff ontvangen, zijn het best af: gemiddeld hebben ze een totaal pensioeninkomen van 2.190 euro per maand.

Tabel 4.5. Gemiddeld totaal pensioenbedrag naar type koppel voor gepensioneerde koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, 2006

Koppeltype	N	Bedrag	Mediaan	Standaardafwijking
Koppels met gezinspensioen	81.070	1.933	1.627	1.017
Koppels met 2 alleenstaandenpensioenen	57.725	2.190	1.922	902
Koppels met 1 alleenstaandenpensioen	56.988	1.803	1.491	1.111

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

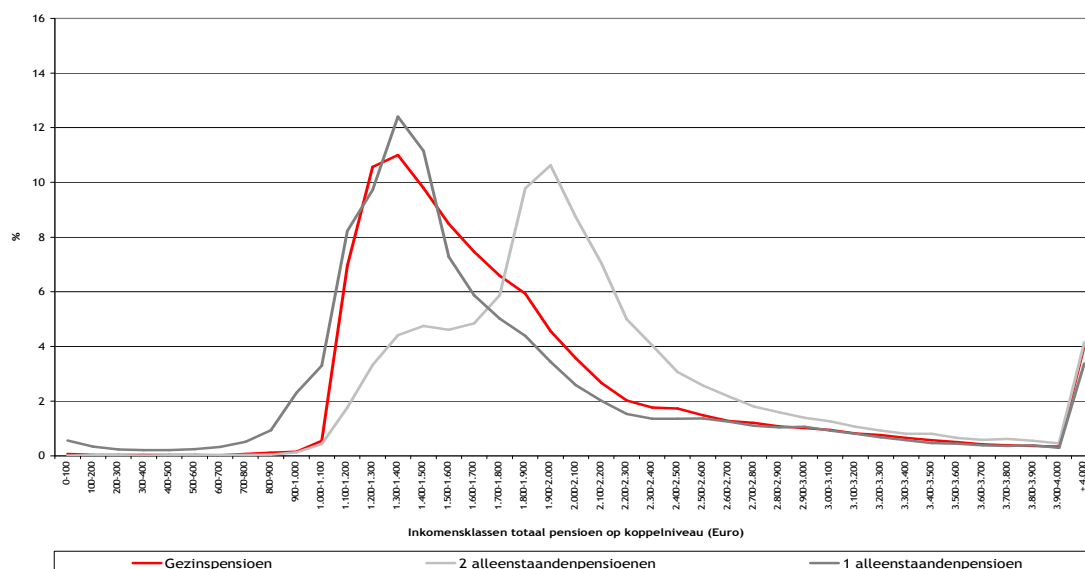
Deze tabel geeft aan dat koppels met één alleenstaandenpensioen financieel gezien het meest kwetsbaar zijn, terwijl koppels waar beide partners een pensioen berekend aan het tarief voor alleenstaanden ontvangen, financieel het best beschermd zijn. Dit is een zeer interessante vaststelling, des te meer aangezien deze koppels eerder laag scoorden wat aanvullende pensioenen betreft. Enige voorzichtigheid bij de interpretatie van deze gegevens is echter geboden, aangezien de hoge standaardafwijkingen aangeven dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de gepensioneerde koppels onderling.

Dat de gemiddelden worden vertekend door (hoge) extreme waarden, blijkt ook uit de mediaan inkomens. Voor elk type koppel ligt het mediaan inkomen onder het gemiddelde. Anders gesteld, meer dan de helft van de gepensioneerde koppels heeft een totaal pensioeninkomen lager dan het gemiddelde. Dit verschil is het grootst voor koppels met slechts één alleenstaandenpensioen (312 euro), gevolgd door de koppels met een gezinspensioen (306 euro). Dit zijn tevens de twee types van koppels met de laagste gemiddelde pensioeninkomens. Hoe ‘zwakker’ de gemiddelde financiële positie van een koppeltype, hoe groter de onderlinge verschillen.

Grafiek 4.10 toont vervolgens de inkomensverdeling van het totale pensioeninkomen naar de samenstelling ervan op koppelniveau. Uit deze grafiek blijkt in de eerste plaats dat er bij alle koppeltypes een vrij grote spreiding is wat de totale pensioenen betreft. De vorm van de inkomensverdeling is eerder gelijkaardig, ongeacht de samenstelling van het pensioeninkomen op koppelniveau.

Ten tweede blijkt dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de koppeltypes. Koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen, zijn sterker vertegenwoordigd in de hogere inkomensklassen, in vergelijking met koppels met een gezinspensioen of slechts één alleenstaandenpensioen. Zo heeft de helft van de koppels met twee alleenstaandenpensioenen een totaal pensioeninkomen tussen 1.700 en 2.300 euro, tegenover respectievelijk 25 procent van de koppels met een gezinspensioen en 19 procent van de koppels met één alleenstaandenpensioen. De meerderheid van de koppels met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen heeft een totaal pensioeninkomen tussen 1.100 en 1.700 euro per maand (resp. 54% en 55%), tegenover slechts één vierde van de koppels met twee alleenstaandenpensioenen. Dit spreekt voor zich aangezien het gemiddeld (wettelijk) pensioen van koppels met twee alleenstaandenpensioenen sowieso hoger is dan dat van koppels met een gezinspensioen of slechts één alleenstaandenpensioen (cf. supra). In feite stellen we dus vast dat het hebben van twee persoonlijke rustpensioenen de beste financiële bescherming biedt aan koppels.

Grafiek 4.10. Inkomensverdeling van het totaal pensioen naar koppelttype voor koppels met minstens één rustpensioen voor werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wat de toereikendheid van de Belgische pensioenen betreft, kunnen we op basis van bovenstaande grafiek stellen dat koppels met een gezinspensioen of slechts één alleenstaandenpensioen inderdaad het meest kwetsbaar zijn. Bijna één derde van de koppels met één alleenstaandenpensioen en één vijfde van de koppels met een gezinspensioen vallen onder de armoedegrens van 1.317 euro per maand (cf. supra). Koppels waar beide partners een alleenstaandenpensioen hebben zijn het best beschermd tegen armoede: ‘slechts’ zeven procent heeft een totaal pensioeninkomen lager dan de armoedegrens.¹¹²

4.3. Vergelijking van de alleenstaande gepensioneerden en gepensioneerden in koppelverband

In deze laatste paragraaf gaan we na of er verschillen bestaan in het totale pensioeninkomen naar leefsituatie. Zijn alleenstaanden met een rustpensioen voor werknemers financieel kwetsbaarder dan gepensioneerden die in koppelverband leven?

Om het inkomen van alleenstaande en samenwonende gepensioneerden te vergelijken, wordt het totale pensioeninkomen omgezet rekening houdend met het pensioeninkomen op koppelniveau. Net zoals in het tweede hoofdstuk maken we hiervoor gebruik van twee equivalentieschalen: een eerste schaal, met equivalentiecoëfficiënt 2, houdt geen rekening met schaalvoordelen die ontstaan uit

¹¹² Zoals reeds eerder werd opgemerkt duidt de armoedegrens eerder op een verhoogd risico op armoede dan op ‘effectieve’ armoede. Daarnaast is het zo dat andere bestaansmiddelen dan het pensioeninkomen niet in dit onderzoek werden opgenomen, wat eveneens laat vermoeden dat de reële armoedepercentages iets lager zullen liggen. Ten derde heeft onderzoek aangetoond dat inkomensarmoede bij ouderen minder vaak gepaard gaat met deprivatie op andere domeinen (Muffels & Fouarge, 2004; Dewilde & Vranken, 2005). Voor bijkomende toelichting hieromtrent verwijzen we naar p.103 van deze paper.

het samenwonen. Het totale pensioeninkomen op koppelniveau wordt door twee gedeeld om het inkomen per persoon te berekenen. Een tweede equivalentieschaal betreft de aangepaste OESO-equivalentieschaal (equivalentiecoëfficiënt 1,5 voor koppels). Deze laatste equivalentieschaal houdt daarentegen wel rekening met eventuele schaalvoordelen die ontstaan uit het samenwonen.

Wanneer we geen rekening houden met de schaalvoordelen die ontstaan uit het samenwonen, blijkt uit tabel 4.6 dat de alleenstaande gepensioneerden gemiddeld genomen beter af zijn dan de samenwonende gepensioneerden. Alleenstaande gepensioneerden hebben gemiddeld een totaal pensioen van 1.250 euro per maand, terwijl een samenwonende gepensioneerde gemiddeld 984 euro per maand heeft. Het koppeltype blijkt echter een belangrijke rol te spelen, alsook het geslacht van de alleenstaande gepensioneerde. Zo genieten alleenstaande gepensioneerde mannen aanzienlijk meer financiële bescherming dan alleenstaande gepensioneerde vrouwen (resp. gemiddeld 1.348 euro en 1.080 euro). Bij de samenwonende gepensioneerden blijken de gepensioneerden die leven in een koppel waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen het beste af te zijn. Ze hebben gemiddeld een totaal per capita pensioen van 1.095 euro, tegenover 967 euro voor gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen en 902 euro voor gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen. Zoals eerder in dit hoofdstuk bleek, hebben de koppels met twee alleenstaandenpensioenen hun relatief gezien sterkere financiële positie voornamelijk te danken aan het wettelijk pensioen uit de eerste pensioenpijler.

Geen rekening houdend met eventuele schaalvoordelen van het samenwonen, is de inkomenssituatie van alleenstaande gepensioneerde vrouwen vergelijkbaar met deze van gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen. Alleenstaande gepensioneerde mannen genieten de beste financiële bescherming, en gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen hebben het laagste per capita pensioeninkomen.

Tabel 4.6. Vergelijking van het gemiddeld equivalent totaal pensioen naar leefsituatie, pensioentarief en gebruikte equivalentieschaal voor rustgepensioneerde werknemers, 2006

Leefsituatie	N	Pensioen op koppelniveau	Equivalent pensioeninkomen	
			Zonder schaalvoordelen	Met schaalvoordelen
Alleenstaanden	87.660	1.250	1.250	1.250
Mannen	55.727	1.348	1.348	1.348
Vrouwen	31.933	1.080	1.080	1.080
Koppelverband	195.783	1.968	984	1.312
Gezinspensioen	81.070	1.933	967	1.289
Alleenstaandenpensioen + Alleenstaandenpensioen	57.725	2.190	1.095	1.460
Alleenstaandenpensioen	56.988	1.803	902	1.202

Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Een meer realistisch beeld krijgen we wanneer rekening wordt gehouden met de schaalvoordelen die ontstaan uit het samenwonen. Tabel 4.6 (laatste kolom) geeft aan dat het hiervoor geschetste beeld van de totale pensioenbescherming in dat geval aanzienlijk verandert. Gepensioneerden die in koppelverband leven zijn in dit geval financieel beter af dan alleenstaande gepensioneerden (resp. 1.312 euro en 1.250 euro). Dit is voornamelijk te wijten aan de inkomenssituatie van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen. Gemiddeld hebben

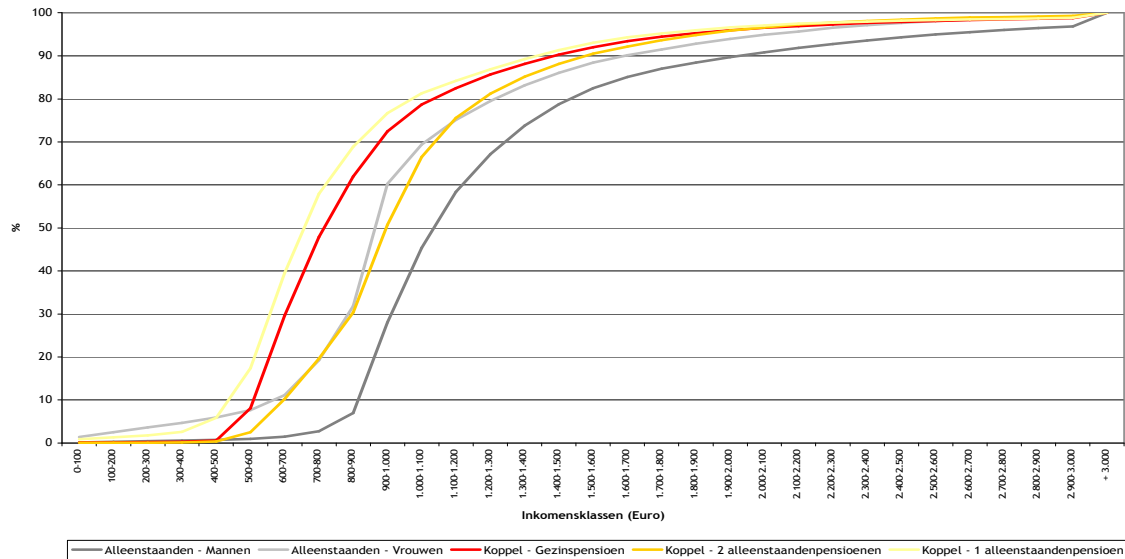
deze gepensioneerden een totaal pensioeninkomen van 1.460 euro per maand per persoon, ongeveer 200 euro meer dan het inkomen van de andere samenwonende gepensioneerden. Deze groep van gepensioneerden geniet de beste financiële bescherming, gevolgd door de alleenstaande gepensioneerde mannen (1.348 euro). De alleenstaande gepensioneerde vrouwen zijn het minst goed beschermd: hun totaal pensioen op maandbasis bedraagt slechts 1.080 euro, respectievelijk 209 en 122 euro minder dan het per capita pensioen van gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen of één alleenstaandenpensioen.

Om afwijkingen op het gemiddelde te onderzoeken, geven volgende grafieken de cumulatieve inkomensverdeling van de totale pensioeninkomens van de Belgische gepensioneerden met een rustpensioen voor werknemers. Er wordt rekening gehouden met het koppeltype.

Grafiek 4.11 geeft de cumulatieve verdeling zonder rekening te houden met eventuele schaalvoordelen. Ten eerste stellen we vast dat de alleenstaande gepensioneerde mannen financieel het best beschermd zijn. De curve voor deze groep ligt systematisch rechts van de andere curven. Dat betekent dat steeds een kleiner aandeel van de alleenstaande gepensioneerde mannen een totaal pensioen heeft lager dan het aangegeven bedrag, in vergelijking met de andere groepen gepensioneerden.

Globaal beschouwd zijn de gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen het minst goed beschermd: de curve voor deze groep ligt systematisch links van de andere inkomenscurven. Dit geldt echter niet voor de gepensioneerden met een zeer laag totaal pensioen: daar zijn de alleenstaande vrouwen het sterkst vertegenwoordigd. Ongeveer zes procent van de alleenstaande vrouwen heeft een totaal pensioen lager dan 500 euro, terwijl dit quasi niet voorkomt bij de andere groepen gepensioneerden. Voor de hogere pensioenen is de inkomensverdeling van de alleenstaande vrouwen vergelijkbaar met deze van de gepensioneerden die leven in een koppel met twee alleenstaandenpensioenen.

Grafiek 4.11. Cumulatieve inkomensverdeling van het totaal pensioen op basis van het per capita pensioeninkomen naar leefsituatie en type koppel voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006

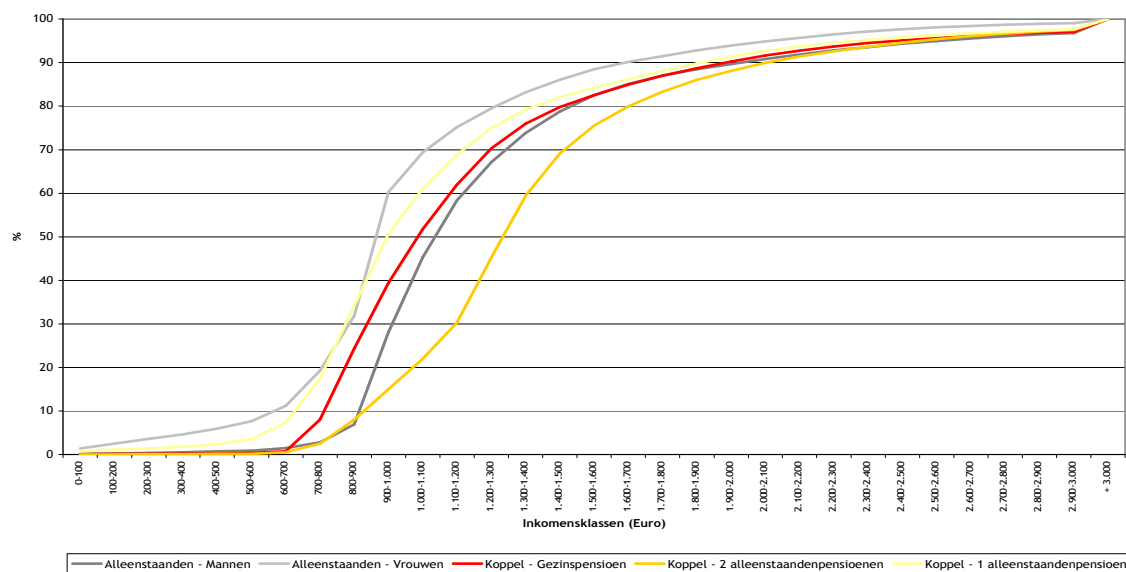


Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

Wanneer we wel rekening houden met de schaalvoordelen die ontstaan door het samenwonen, ziet de situatie er anders uit. Grafiek 4.12 geeft aan dat alleenstaande gepensioneerde vrouwen over de ganse lijn het laagste totale pensioeninkomen hebben. Het omgekeerde geldt voor de gepensioneerden die leven in een koppel waar beide partners een alleenstaandenpensioen ontvangen: zij hebben algemeen beschouwd het hoogste totale pensioeninkomen. De inkomenssituatie van de gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen is iets beter dan die van de gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen, maar minder goed dan die van de alleenstaande gepensioneerde mannen.

Grafiek 4.12 geeft verder ook aan dat een belangrijke groep alleenstaande vrouwen moet rondkomen met een zeer laag totaal pensioen. Ongeveer één op tien alleenstaande gepensioneerde vrouwen heeft een pensioen lager dan 700 euro, tegenover slechts een minderheid van de andere gepensioneerden. Het Belgische pensioensysteem lijkt dus geen toereikende bescherming te bieden aan bepaalde groepen van rustgepensioneerden, met als meest kwetsbare groep de alleenstaande vrouwen.

Grafiek 4.12. Cumulatieve inkomensverdeling van het totaal pensioen op basis van de aangepaste OESO-equivalentieschaal naar leefsituatie en pensioentarief voor rustgepensioneerde werknemers, percentages, 2006



Bron: Eigen bewerking op basis van het Pensioenkadaster (2006) en het Rijksregister

4.4. Besluit

In dit hoofdstuk gingen we dieper in op de totale pensioenbescherming van rustgepensioneerde werknemers. We hielden steeds rekening met de leefsituatie, en vergeleken de inkomenssituatie van alleenstaande en samenwonende gepensioneerden. Algemeen stelden we vast dat alleenstaande rustgepensioneerde werknemers niet noodzakelijk minder financiële bescherming genieten dan gepensioneerden die samenleven met een partner. Alleenstaande gepensioneerde mannen bleken in bepaalde omstandigheden zelfs financieel beter af te zijn dan samenwonende gepensioneerden.

De inkomenskloof tussen alleenstaande mannen en vrouwen met een rustpensioen voor werknemers bleek echter groot te zijn. Alleenstaande vrouwen hebben financieel een kwetsbaardere positie dan alleenstaande mannen, en dit in alle leeftijdsgroepen, inclusief de jongere gepensioneerden. Het totaal pensioen van deze vrouwen is niet enkel lager dan het totaal pensioen van alleenstaande gepensioneerde mannen, maar ook dan het per capita pensioen van samenwonende gepensioneerden. Rekening houdend met de schaalvoordelen van het samenwonen, bleek het totale pensioen van alleenstaande vrouwen het laagst te zijn in vergelijking met alleenstaande mannen en samenwonende gepensioneerden, ongeacht het type koppel. Daarnaast troffen we bij de alleenstaande gepensioneerde vrouwen een kleine, maar niet te verwaarlozen groep aan met een zeer laag totaal pensioeninkomen. Ongeveer zes procent heeft een totaal pensioen lager dan 500 euro per maand, zonder dat ze aanspraak maken op een inkomensgarantie-uitkering. Verder bleek dat ongeveer één derde van de alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen een maandelijks totaal pensioen heeft dat onder de armoedegrens ligt. Dit is een enigszins alarmerende vaststelling, die belangrijke vragen doet rijzen naar de toereikendheid van het Belgische pensioensysteem.

Wat de samenwonende gepensioneerden betreft, bleken er belangrijke verschillen te bestaan tussen de koppels afhankelijk van de samenstelling van hun pensioeninkomen op huishoudniveau. Gepensioneerden die leven in een koppel met slechts één alleenstaandenpensioen genieten de laagste pensioenbescherming in vergelijking met gepensioneerden die leven in een koppel met een gezinspensioen of met twee alleenstaandenpensioenen. Koppels met twee alleenstaandenpensioenen genieten algemeen beschouwd de meeste pensioenbescherming. Wanneer rekening wordt gehouden met schaalvoordelen van het samenwonen, is hun totale pensioeninkomen vaak zelfs groter dan deze van alleenstaande gepensioneerde mannen.

De hogere pensioeninkomens van koppels met twee alleenstaandenpensioenen komen voornamelijk tot stand door de combinatie van beide wettelijke pensioenen, eerder dan door hoge aanvullend€ pensioenen. Het aanvullend pensioen op koppelniveau is zelfs meestal lager bij deze koppels dan bij andere koppeltypes. Zelfs indien geen van beide partners een aanvullend pensioen heeft, kan een koppel met twee alleenstaandenpensioenen een hoog totaal pensioeninkomen hebben op koppelniveau. De eerste pensioenpijler slaagt er dus bij koppels met ‘tweeverdieners’ in om een degelijke pensioenbescherming te bieden.

Referenties

Berghman, J., Curvers, G., Palmans, S. & Peeters, H. (2007). *De gepensioneerden in kaart gebracht. Deel 1: De wettelijke pensioenbescherming (Working paper Sociale Zekerheid nr. 6)*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.

Dewilde, C. & Vranken, J. (2005). De multidimensionele meting van armoede in de Europese Unie, een categorische benadering, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, eerste trimester, pp. 23-58.

Hagenaars A. J. M., de Vos K. & Zaidi M. A. (1994). *Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

Muffels, R. & Fouarge, D. (2004). The role of European welfare states in explaining resources deprivation, *Social Indicators Research*, 68(3), pp. 299-330.

Pensioendienst voor de Overheidssector (2008). *Rustpensioenen van de overheidssector (Brochure)*. [PDOS: http://www.pdos.be/pdos/pdf/publications/pdos_rustpensioen.pdf].

Studiedienst van de Vlaamse Regering (2005). *Spreiding rond de armoederisicogrens (<60% mediaan equivalent inkomen) (fiche)*. [Vlaamse Gemeenschap: http://aps.vlaanderen.be/sgml/large_reeksen/237.htm].

Studiedienst van de Vlaamse Regering (2009). *Excel-tabellen: Armen en kansarmen - Risico op financiële armoede na 2003 via SILC (Armoederisicodrempel of 60% van het mediaan equivalent inkomen, in Euro)*. [Vlaamse Gemeenschap: <http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Cijfers/Pages/Excel.aspx#Armen%20en%20kansarmen%20-%20Risico%20op%20financi%C3%ABle%20armoede%20na%202003%20via%20SILC>].

Rijksdienst voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (2004). *Berekening van het pensioen van zelfstandigen: Beroepsinkomsten*. [RSVZ: http://www.rsvz.be/nl/selfemployed/pension/calculation_income.htm].

ALGEMEEN BESLUIT

Met de koppeling van gegevens van het Pensioenkadaster en het Rijksregister uit het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming was het mogelijk om de leefsituatie van de Belgische gepensioneerde bevolking te onderzoeken. Dit opende nieuwe perspectieven voor het pensioenonderzoek. Daardoor bestond immers de mogelijkheid om de samenstelling en de hoogte van het pensioenpakket zowel op individueel als op huishoudniveau te schetsen. Deze paper biedt een eerste zicht op de hoeveelheid aan informatie die door de koppeling van huishoud- en pensioengegevens tot stand is gekomen.

In dit onderzoek analyseerden we de toereikendheid van het pensioeninkomen bij rustgepensioneerden, en gingen na in welke mate de pensioenbescherming verschilt naargelang de leefsituatie van de rustgepensioneerde. Het concept ‘leefsituatie’ werd in deze paper gedefinieerd als het al dan niet in koppelverband samenleven. We vergeleken dus de gepensioneerden die alleenstaand zijn met de gepensioneerden die samenleven met een (huwelijks)partner. Andere inwonenden waarmee de gepensioneerde eventueel samenwoont, behoren niet tot de onderzoekspopulatie. Deze focus op gepensioneerde koppels in plaats van op gepensioneerde huishoudens werd ingegeven doordat de idee van ‘financiële solidariteit’, wat wel kan worden verondersteld tussen partners, zeker als ze getrouwd zijn, maar geen evidentie is bij andere inwonenden.

Het belang van de leefsituatie in het onderzoek naar de toereikendheid van de pensioenbescherming mag niet worden onderschat. Alleenstaanden en samenwonende gepensioneerden worden met een zeer verschillende situatie geconfronteerd. Alleenstaande gepensioneerden staan er helemaal alleen voor, terwijl samenwonende gepensioneerden op elkaar kunnen terugvallen voor financiële steun en bescherming. Anderzijds is het ook mogelijk dat sommige gepensioneerden in koppelverband net een groter risico lopen op armoede en deprivatie, omdat één pensioeninkomen door twee partners moet worden gedeeld.

Bij onze evaluatie van de pensioenbescherming vergeleken we de pensioeninkomsten van de alleenstaande en de samenwonende gepensioneerden, en analyseerden ook de samenstelling van het pensioeninkomen op koppelniveau. Voor de rustgepensioneerde werknemers werd daarenboven rekening gehouden met het aanvullende pensioeninkomen, om zo het totale pensioeninkomen te analyseren en te evalueren. Algemeen kunnen we concluderen dat er belangrijke verschillen bestaan tussen alleenstaande en samenwonende gepensioneerden wat hun pensioenbescherming betreft. Dit geldt zowel voor de wettelijke als de aanvullende pensioenbescherming. Hieronder volgt een kort overzicht van de belangrijkste bevindingen.

Met betrekking tot de **wettelijke pensioenbescherming**, bleek er een belangrijke samenhang te bestaan tussen de leefsituatie van de gepensioneerde en de hoogte van het wettelijke pensioen. Deze samenhang manifesteert zich echter verschillend voor mannen en vrouwen. Bij de mannen hebben de gepensioneerden die samenwonen met een partner een hoger wettelijk pensioen dan de alleenstaanden. Gemiddeld bedroeg het (bruto) wettelijk pensioen 1.330 euro voor de alleenstaande mannen en 1.446 euro voor de gepensioneerde mannen die in koppelverband leven.

Bij de vrouwen zijn de inkomensverschillen naar leefsituatie nog groter, en constateren we een omgekeerde tendens. Het gemiddelde eerstelijnerpensioen van alleenstaande vrouwen is immers heel wat hoger dan dat van samenwonende gepensioneerde vrouwen, respectievelijk 1.312 euro en 799 euro. Zowel bij de alleenstaande als bij de samenwonende vrouwen bestaat er echter een zeer grote spreiding in de hoogte van het wettelijk pensioen. Dit geldt voornamelijk voor de pensioenen opgebouwd in het werknemersstelsel en/of het zelfstandigenstelsel.

Bij de alleenstaande vrouwen met een rustpensioen werknemer had ongeveer één derde een wettelijk pensioen lager dan 900 euro per maand. Bij de zelfstandigen had bijna de helft een eerstelijnerpensioen lager dan 500 euro per maand. Ondanks het relatief hoge gemiddelde wettelijk pensioen, kunnen we dus stellen dat er toch een belangrijke groep van alleenstaande rustgepensioneerde vrouwen is met een laag wettelijk pensioen. Hierdoor lopen deze vrouwen een verhoogd armoederisico, te meer omdat ze geen financiële steun krijgen van een eventuele partner.

Bij de gepensioneerde vrouwen in koppelverband troffen we een substantiële groep van vrouwen aan met een extreem laag pensioen. Zo heeft één vierde van de samenwonende rustgepensioneerde werkneemsters een eerstelijnerpensioen lager dan 100 euro per maand. Bij de gepensioneerde zelfstandigen geldt dit voor ongeveer de helft van de vrouwen. Het extreem lage pensioen van een groot deel van de rustgepensioneerde vrouwen kwam ook reeds naar voren in vorig onderzoekⁱ. Maar daar waar we vroeger geen uitsluitsel konden geven of deze vrouwen kunnen rekenen op een partner voor hun financiële zekerheid, bleek uit het huidige onderzoek dat dit voor een substantiële groep wel het geval is. Gemiddeld bedroeg het rustpensioen op koppelniveau 1.665 euro voor deze categorie van rustgepensioneerde werkneemsters en 1.558 euro voor de rustgepensioneerde vrouwen met een zelfstandigenpensioen. Het lage pensioen van deze vrouwen wordt dus veelal gecompenseerd binnen het koppel. Hierdoor beschikken ze, ondanks hun beperkte persoonlijke pensioeninkomsten, in de meeste gevallen over een toereikende pensioenbescherming.

De financiële afhankelijkheid van de vrouwen ten opzichte van hun partner laat zich begrijpen vanuit het kostwinnersmodel. Hierbij was het voor een belangrijke groep samenwonende vrouwen niet gebruikelijk om arbeidsmarktactiviteiten uit te oefenen, waardoor ze slechts beperkte persoonlijke pensioenrechten opbouwden, in vergelijking met de alleenstaande vrouwen. Meer diepgaande analyses aan de hand van loopbaandeterminanten (o.a. duur en loon tijdens loopbaan) moeten dit nader specificeren.

Ook tussen koppels onderling bleken er belangrijke verschillen te bestaan op basis van de samenstelling van het wettelijk pensioeninkomen. We stelden vast dat koppels met een gezinspensioen financieel gezien het minst goed af zijn, in vergelijking met koppels met één of twee alleenstaandenpensioenen. Het gemiddeld wettelijk pensioen van deze koppels, 1.377 euro, is zelfs nauwelijks hoger dan de armoedegrens van 1.317 euro voor koppels. Nader onderzoek gaf aan dat dit hoofdzakelijk te wijten is aan het lage wettelijke pensioen van koppels met een gezinspensioen opgebouwd in het stelsel voor zelfstandigen. Voor de andere koppels bedroeg het wettelijke rustpensioen 1.664 euro indien er slechts één alleenstaandenpensioen was, en 2.448 euro indien beide partners een alleenstaandenpensioen hadden.

Voor de rustgepensioneerde werknemers onderzochten we ook de **aanvullende pensioenbescherming** uit de tweede pijler. Net zoals in vorig onderzoekⁱⁱ, bleek ook hier weer dat mannen vaker toegang hebben tot de tweede pijler, en gemiddeld hogere aanvullende uitkeringen ontvangen dan vrouwen. Als we de leefsituatie in rekening brengen, vallen echter ook verschillen op

tussen mannen en vrouwen onderling. Samenwonende mannen hebben vaker toegang tot de tweede pijler (51% tegenover 42%) en ontvangen hogere aanvullende uitkeringen dan alleenstaande mannen (645 tegenover 497 euro). Bij de vrouwen, echter, zien we dat alleenstaanden dubbel zo vaak een aanvullend pensioen ontvangen (32% tegenover 16% bij de vrouwen in koppelverband). Daarenboven ligt dit gemiddeld hoger dan het aanvullend pensioen van gepensioneerde vrouwen die in koppelverband leven (resp. 362 en 256 euro). De oorzaak voor dit verschil moet wederom worden gezocht in de zwakkere arbeidsmarktpositie van gehuwde vrouwen in het verleden. In grote lijnen nemen we dus, zowel op vlak van de toegang als de hoogte van het aanvullend pensioen, dezelfde tendensen waar als met betrekking tot het wettelijke pensioen.

Tot slot werd de toereikendheid van het **totale pensioenpakket**, zijnde het eerste- en tweedepijlerpensioen, van de Belgische rustgepensioneerde werknemers onder de loep genomen. Ons opzet hier was om na te gaan in welke mate de eerste en tweede pijler samen in een degelijke pensioenbescherming resulteren.

Eerst en vooral bleek dat ongeacht de leefsituatie, het aanvullend pensioen er niet in slaagt om de verschillen in de eerstelijerpensioenen weg te werken. Integendeel zelfs: het aanvullende pensioen bleek vooral weggelegd voor gepensioneerde werknemers met een hoog wettelijk pensioen, terwijl het geen betekenisvolle bijdrage had voor gepensioneerden met een laag eerstelijerpensioen. Dit stemt overeen met de resultaten van vorig onderzoekⁱⁱⁱ. Zoals eerder benadrukken we dan ook de nood aan een verdere democratisering van de tweede pijler, ook voor werknemers in de 'zwakkere' sectoren en werknemers met een atypische, flexibele en/of onderbroken loopbaan.

Bij een onderlinge vergelijking van alle gepensioneerden kwam naar voor dat alleenstaande vrouwen uiteindelijk de meest kwetsbare groep vormen. Ongeveer zes procent van deze vrouwen heeft een pensioen lager dan 500 euro per maand, en zowat één derde heeft een totaal pensioeninkomen dat onder de armoedegrens van 878 euro per maand valt. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat we evenwel geen zicht hebben op eventuele andere inkomensbronnen (o.a. inkomsten uit arbeid, giften van familie, woningbezit). De alleenstaande rustgepensioneerde mannen hebben in de meeste gevallen een vrij comfortabel totaal pensioeninkomen. Ze hebben geenszins te kampen met de precaire inkomenssituatie van de alleenstaande vrouwen en genieten een pensioenbescherming die in vele gevallen vergelijkbaar of zelfs beter is dan die van de samenwonende gepensioneerden. Bij de koppels bleek de totale pensioenbescherming het meest beperkt voor hen die moeten rondkomen met slechts één alleenstaandpensioen. Bijna één derde van deze koppels valt in 2006 onder de armoederisicogrens voor koppels van 1.317 euro per maand; hetzelfde geldt voor ongeveer één vijfde van de koppels met een gezinspensioen. Voortgaande op het totale pensioeninkomen, genieten de gepensioneerde koppels waar beide partners een alleenstaande pensioen ontvangen de beste financiële bescherming.

* * *

Uit onze analyses blijkt dus een duidelijke samenhang tussen de leefsituatie en de pensioenbescherming. In het licht van de toenemende complexiteit van samenlevingsvormen rijzen bijgevolg heel wat vragen met betrekking tot de toereikendheid en de geschiktheid van de Belgische rustpensioenen in de toekomst.

De toename van het aantal ongehuwd samenwonende koppels doet twijfelen aan de 'goodness of fit' van het huidige pensioensysteem. Tot op vandaag wordt het gezinspensioen enkel toegekend aan gehuwde gepensioneerden; ongehuwde gepensioneerden die samenwonen met een partner zonder eigen inkomen maken geen aanspraak op het verhoogde gezinspensioen. Ongehuwd samenwonende gepensioneerden moeten dus hun lager alleenstaandenpensioen delen met hun partner, terwijl een gehuwde gepensioneerde een hoger gezinspensioen krijgt ter compensatie van het feit dat de partner geen eigen pensioen heeft. Het armoederisico kan bijgevolg sterk verschillen tussen gehuwde en ongehuwde koppels.

Wanneer ongehuwde koppels uit elkaar gaan, wordt de situatie overigens vaak nog precairder voor de vrouw. Ook bij ongehuwde koppels staat de vrouw immers vaak in voor het huishouden en de zorg voor de kinderen, terwijl de man de hoofdverantwoordelijkheid voor het inkomen draagt. De vrouw bouwt dus onvoldoende pensioenrechten op, en bij een relatiebreuk kan ze bijgevolg niet rekenen op een toereikend pensioeninkomen, met een hoog armoederisico tot gevolg. Voor gehuwde vrouwen die worden geconfronteerd met een echtscheiding speelt dit probleem in mindere mate. Zij kunnen immers voor de duur van het huwelijk aanspraak maken op een echtscheidingspensioen, wanneer ze tijdens deze periode onvoldoende eigen pensioenrechten hebben opgebouwd. Hoewel ongehuwde samenwoont bij de huidige populatie van gepensioneerden nog relatief weinig voorkomt (i.c. 3% van de volledige groep van gepensioneerden in 2006), kan dit in de toekomst wel voor steeds meer problemen zorgen.

We willen hiermee echter geen pleidooi houden voor een uitbreiding van de afgeleide rechten, zoals het gezinspensioen en het echtscheidingspensioen, voor de ongehuwde koppels. Integendeel, we pleiten voor een gehele hervorming van het pensioensysteem zodat dit beter aansluit bij de huidige maatschappelijke context. Hoewel de precieze inhoud van een dergelijke beleidsshift moet worden onderworpen aan een publiek debat, kunnen op basis van het gepresenteerde onderzoek enkele krijtlijnen worden uitgezet. Eén van de hoofddoelstellingen moet het terugdringen van de financiële kwetsbaarheid en afhankelijkheid van gepensioneerde vrouwen zijn.

Op lange termijn en ten gronde moet deze doelstelling uiteraard worden gerealiseerd voorafgaand aan de pensionering; het behoort dus strikt genomen niet tot het pensioenbeleid. Immers, om te komen tot adequate individuele pensioenen voor zowel mannen als vrouwen moet de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen blijvend worden aangemoedigd. Met het oog daarop moet er verder worden ingezet op het faciliteren van de combinatie van arbeid en zorg. In het wettelijke pensioensysteem is deze mogelijkheid reeds in zekere zin aanwezig. Via de gelijkgestelde periodes kunnen periodes van zorg immers in aanmerking worden genomen voor de pensioenberekening.

Daarenboven kan er worden gedacht aan bijkomende maatregelen om de verzekeringscarrière van vrouwen die zorgtaken opnemen, verder te versterken. Deze maatregelen moeten zowel in het wettelijke als in het aanvullende pensioensysteem worden genomen. Wat de wettelijke pensioenen betreft vinden we in Duitsland een interessante praktijk die er in bestaat periodes van kindzorg ('Kindererziehungszeit') mee te nemen in de pensioenberekening. Een 'zorgperiode' van drie jaar wordt vrijgesteld in de pensioenberekening. Wanneer het echter financieel niet haalbaar is om volledig te stoppen met werken tijdens de zorgperiode, wordt het loonverlies voor ouders die hun werksituatie hebben aangepast, gecompenseerd tot aan het bijdrageplafond. Tijdens deze zorgperiode (tot het kind 10 jaar is) worden geen pensioenrechten opgebouwd, maar ze kan wel in

rekening worden genomen wanneer een specifieke loopbaan moet worden bewezen, bijvoorbeeld bij vervroegde pensionering.^{iv}

In het geval van België zou een dergelijke zorgperiode in aanmerking kunnen worden genomen voor de toekenning van het minimumpensioen. De zorgperiode zou dan automatisch kunnen worden erkend als deel van de minimumloopbaan nodig om het minimumpensioen te ontvangen.

Ook in het aanvullende pensioensysteem kunnen 'good practices' worden aangehaald vanuit het buitenland. Zo hebben de Deense sociale partners in 2005 besloten om de onderbrekingen in de verzekeringsperiode voor het aanvullende pensioen ten gevolge van het zwangerschapsverlof te compenseren.^v Ook deze maatregel zou een nuttige inspiratiebron kunnen zijn voor een aanpassing van de Belgische pensioenregeling. Het spreekt bovendien voor zich dat de aangehaalde maatregelen zowel voor samenwonende als alleenstaande vrouwen voordelig zouden zijn.

Naast de bovenstaande versterkende maatregelen is er echter nood aan een ware beleidsshift op vlak van pensioenen. Deze shift zou erin bestaan de solidariteit binnen het koppel beter te regelen zodat vrouwen voldoende en adequate individuele rechten opbouwen. Daartoe dienen de lasten van arbeid en zorg en de bijhorende gevolgen op vlak van het pensioen, gedeeld te worden binnen het koppel. Dat is vandaag nog niet het geval.

Een mogelijke piste naar zo'n nieuwe vorm van 'partner'solidariteit zou een 'splitting' van de pensioenrechten binnen het koppel bij zowel gehuwden als samenwonenden zijn. De arbeidskeuzes die men gezamenlijk maakt binnen het koppel én de bijhorende gevolgen worden dan gezamenlijk gedragen op het moment van pensionering.^{vi} Zulke verdeling van pensioenrechten wordt in de praktijk reeds toegepast in onder andere Duitsland en Oostenrijk.^{vii} Ons inziens zou een dergelijke maatregel in België niet enkel bijdragen tot de financiële onafhankelijkheid van de vrouwen op het moment van pensionering, maar tevens een meer billijke verdeling van de kosten van het gezinsleven garanderen, zeker in het geval van een scheiding of bij het overlijden van de partner. Beide partners kunnen immers beroep doen op hun individuele pensioenrechten, die niet worden ingehouden bij een eventuele hertrouw, zoals nu het geval is bij het overlevingspensioen.

* * *

Het in rekening brengen van de leefsituatie van de gepensioneerden bij de analyse van de pensioenbescherming is een eerste belangrijke stap in het onderzoek naar de determinanten van het pensioen. Om de gevonden verschillen afdoende te kunnen verklaren is het echter van belang om ook de loopbaan in kaart te brengen, die het pensioen tot stand heeft gebracht. Loopbaandeterminanten, zoals de duur en het verdiende loon, spelen immers een centrale rol in de pensioenberekening. Daarenboven moeten andere mogelijke inkomensbronnen, naast pensioenen, in rekening worden gebracht voor een degelijke evaluatie van de algemene inkomenssituatie van de gepensioneerde. Hoeveel gepensioneerden beschikken over bijkomende inkomsten, en hoe groot zijn die? Wat is de financiële bijdrage van de nog werkende partner aan het inkomen op huishoudniveau? Vullen gepensioneerden met een laag pensioen hun pensioen aan met andere inkomsten om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien? Op deze vragen kan dan een antwoord worden geboden.

Tot slot behoeft onze evaluatie van de toereikendheid van pensioeninkomens van de rustgepensioneerden uitbreiding. In een volledige evaluatie van de pensioenbescherming verdienen ook een aantal andere doelgroepen specifieke aandacht, waaronder de overlevingsgepensioneerden, de gerechtigden op een IGO en de gepensioneerden die verblijven in een collectief huishouden. Deze thema's hopen we in de nabije toekomst ter hand te nemen.

REFERENTIES

- ⁱ Palmans, S., Curvers, G., & Berghman, J. (2008). De vrouwelijke loopbaan: een uitdaging voor het huidige pensioenbeleid. In J. Vranken, G. Campaert, C. Dewilde & D. Dierckx (eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting 2008* (pp. 261-278). Leuven: Acco.
- ⁱⁱ Berghman, J., Curvers, G., Palmans, S. & Peeters, H. (2008). *De gepensioneerden in kaart gebracht. Deel 2: Eerste- en tweedepijlerpensioenen bij werknemers (Working paper Sociale Zekerheid nr. 8)*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.
- ⁱⁱⁱ Berghman e.a., 2008.
- ^{iv} National Strategy Report Germany (2005). *National Strategy Report on Old-Age Pension Provision 2005*. [European Commission: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_protection/2006/germany_en.pdf].
- ^v National Strategy Report Denmark (2005). *National Strategy Report on the Danish pension system*. [European Commission: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_protection/2005/dk_en.pdf].
- ^{vi} Schoukens, P. & Pieters, D. (2007). Naar een billijke pensioenopbouw binnen het gezin: De 'splitting' van het beroepsinkomen over de partners. In A. Van den Troost & K. Vleminckx (eds.), *Een pensioen op maat van vrouwen?* (pp. 231-240). Antwerpen: Garant.
- ^{vii} European Commission (2006). *Adequate and Sustainable Pensions. Synthesis report 2006*. [European Commission: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_protection/2006/rapport_pensions_final_en.pdf].